

Madzsar József: A jövő nemzedék védelme és a háború*

Most, amikor már azt reméljük, hogy túl vagyunk a háborúnak legalábbis nagyobbik felén, nem lesz időszerűtlen, ha igyekszünk megismerni a háború utáni idők problémáit és amint ma minden erőnk a háborúban koncentráldik, úgy már most előre leköt minden rendelkezésre álló erőt arra, hogy rögtön a háború befejezte után, de ha lehet, már ma foglalkozzunk, apró és mellékes szempontok figyelmen kívül hagyásával, a legfontosabb, legégetőbb kérdések megoldásának útjaival. A fölmerülő kérdések közül kimagaslik mindenre kiható jelentőségével a jövő nemzedék problémája; a kérdések kérdése az emberkérdés, mert világos, hogy a háború okozta minden kár pótlása és a győzelemhozta lehetőségeknek minden kiaknázása attól függ, lesz-e elég ember és különösen lesz-e elég olyan ember, aki ezt a megsokasodott munkát el tudja végezni? A jövőbe vetett pillantásunk előtt az a fenyegető kép lebeg, hogy ha a vérveszteséget nem tudjuk hamarosan kiheverni, a versenyben fölénk kerekednek azok a fajok, azok a nemzetek, amelyek szemléltői tudtak maradni ennek a nagy pusztulásnak.

Az emberanyag mennyiségben csökkenésének és minőségben leromlásának hatását a jövő nemzedék, a mi gyermekeink nemzedéke fogja majd a legerősebben megérezni, s ezért kell már ma kutatni azokat a teendőket, amelyeket elő kell készítenünk, ki kell dolgoznunk, hogy a háború befejeztével csak a programot kelljen végrehajtani.

*

A jövő nemzedék érdekében legelső sorban arra kell törekednünk, hogy maga ez a jövő nemzedék mennyiségben ne

* A szerző elmondta a Társadalomtudományi Társaság nov. 27-iki ülésén.

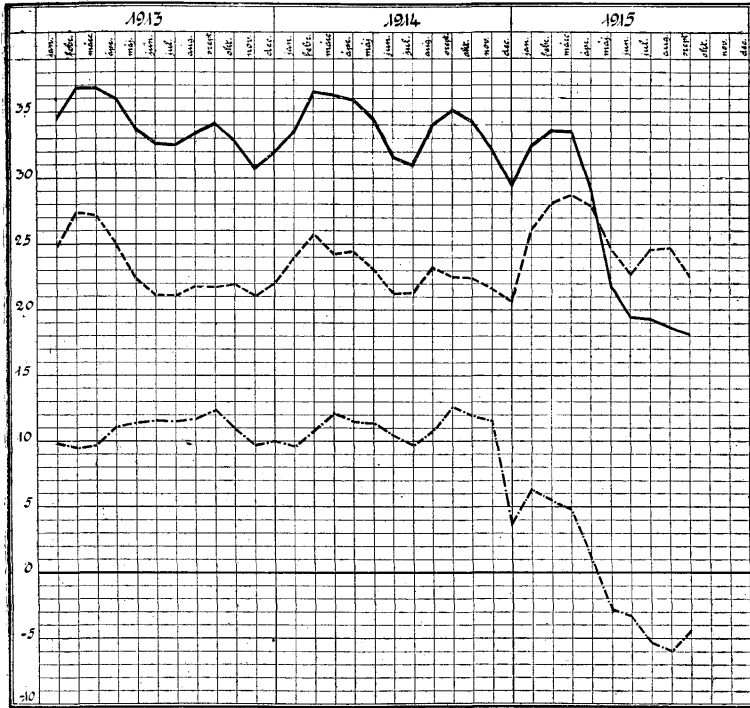
maradjon mögötte annak a számnak, amelyet békés időben normális fejlődés mellett ért volna el és ami legalább ugyanilyen fontos: minőségben se maradjon alatta. De hogy a népesedési politikának milyen eszközeivel érhetjük el legbiztosabban ezt a célt, azt csak akkor fogjuk világosan látni, ha részletesen tagoljuk, miből és hogyan tevődik össze a háború embervesztesége.

Az emberveszteség a háborúban ugyanis három különböző forrásból származik, még pedig a tulajdonképeni hadiveszteségből, amelyet az elesettek és a háború folytán betegségben elhaltak száma ad meg, továbbá a otthonmaradtak halálzásának emelkedéséből és végül a születések számának természetszerű csökkenéséből.

Ha csak a számokat vennők tekintetbe, azt mondhatnám, hogy e három közül az első, a hadiveszteség a legkevésbé fontos, mert számszerint ez a legkisebb; csak hogy a véres veszteségnek súlyát nem a szám, hanem az adja meg, hogy a háborúban éppen a testi-leg és szellemileg legjobbak pusztulnak el. Maga a hadiveszteség az eddigi háborúk tapasztalatai szerint minden újabb háborúban az előbbiekhöz képest csökkent úgy, hogy a német-francia és orosz-japán háborúban a hadrakelt seregeknek csak kb. 3%-át tette ki. Az 1870-71-iki német-francia háborúban német részről bevonult másfél millió ember és ebből a háború alatt fegyver valamint betegség által elpusztult 43.000. Ez Németország akkori népességének 1/100-e. Az orosz-japán háborúban, amely jóval tovább tartott mint az előbbi, japán részről elveszett 75.000 ember vagyis Japán ötven milliónyi lakosságának egy és fél ezreléke. Természetes, hogy ma még távolról sem tudjuk megbecsülni, hogy a most folyó háborúban mekkora lesz a veszteség. Nem valószínű azonban, hogy arányaiban sokkal nagyobb volna, mint aminő volt az utolsó háborúban, mert amennyit fejlődött a fegyvertechnika, annyival tökéletesebbek a védekezés eszközei is; különösen pedig a fertőző betegségek ellen való védekezés emelkedett azóta a tökéletesség magas fokára és a sebészeti tudomány is sokkal több ember életét menti meg, mint fél századdal ezelőtt. A veszteség növeléséhez viszont hozzá fog járulni a hadbavonultak aránylag nagyobb száma, valamint a háború hosszú tartama. Ha tehát fölteszük, hogy a veszteség kétszerese lesz a legutóbbi háború veszteségének, vagyis a lakosság számához viszonyítva 3—4%, akkor ez a szám Magyarország 21,000.000 lakosára számítva 60—80.000 ember, szóval a veszteség valószínűleg a 100.000-en alul fog maradni.

A hadbavonultak számát természetesen nem ismerjük és így nagyon sok föltevessel kellene dolgoznunk, ha abból akarnók a száza-

lékot számítani. Egyes adatok azonban mégis arra látszanak mutatni, hogy ez a háború, ceteris paribus, nem lesz véresebb, mint voltak a legutóbbi háborúk. Az angolok ugyanis 15 hónap veszteségét nem egészen 110.000 emberben mutatják ki, pedig ők már csak az önkéntes jelentkezés érdekében sem fognak a valóságnál alacsonyabb számokat adni s egészen bizonyosan több embert tudtak eddig hadba állítani, mint a hozzájuk képest kicsiny Magyarország. Németország

1913 1914 1915
 Születés ——— Halálozás - - - - Szaporodás - · - · -

33 sportegyletének hadbavonult tagjai közül 15 hónap alatt 5% pusztult el.* Ezt a százalékot átlagban természetesen jelentékenyen le kell szállítani, mert a sportegyletek fiatal, egészséges tagjai kétségtelenül valamennyien a harcponalban vannak és így ez a kategória az átlagnál sokkal veszélyeztetettebb.

Ezzel szemben mindjárt a 100.000-en fölül eső számokat kapunk, ha megnézzük azokat a statisztikai adatokat, amelyek az itthonmaradtak halálozásának emelkedő arányairól szólnak.

* Sport im Bild, 1915 november.

Halálesetek száma Magyarországon

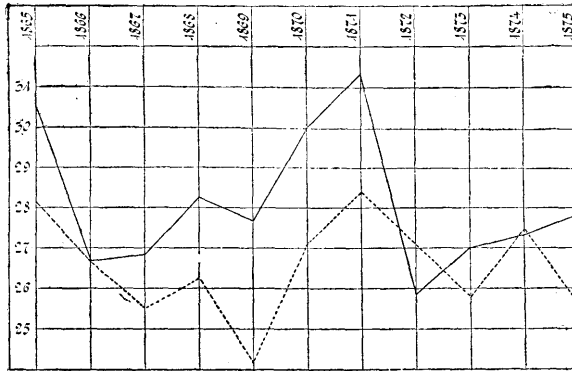
	1914	1915
Január	38.051	41.879
Február	37.004	40.831
Március	38.495	46.145
Április	37.528	43.259
Május	36.680	39.512
Június	32.619	35.128
Július	33.846	39.485
Augusztus	36.905	39.616
Szeptember	34.642	34.849
Október	35.590	—
November	33.215	—
December	40.875	—

Ebből az összeállításból láthatjuk, hogy míg a múlt év első kilenc hónapjában 325.770 ember halt meg Magyarországon, addig ez év hasonló időszakában 360.704, vagyis kerek 35.000 emberrel több. (Ebben az elesettek stb. természetesen nem foglaltatnak.) Két esztendei háború alatt tehát a többlet túl lesz a százezren.

A halálozás emelkedésében különösen fontos szerepet játszik a csecsemőhalandóság emelkedése, ami a háború következtében beállott rosszabb gazdasági viszonyok szomorú következménye. Erre vonatkozólag ma még a jelen háború tapasztalatai alapján pozitív adatokat nem mondhatunk. A statisztikai számítások módszere ugyanis az, hogy a 0—1 éves halottakat hozzuk viszonylatba az ugyanazon periódusban születettekkel. Ha tehát például az ez évi szeptember havi csecsemőhalálozást vetjük össze a szeptember havi születésekkel, akkor természetesen a valósnál sokkal nagyobb, óriási csecsemőhalálozási százalékot kapunk, mert hiszen a születések száma jelentékenyen csökkent, a halottak között azonban vannak egy esztendővel ezelőtt születettek is, akik még a bő születés korszakában jöttek a világra. A csecsemőhalálozás emelkedésének statisztikáját tehát csak hosszabb idő múlva, midőn vagy adekvát mennyiségeket hozhatunk arányba (1916 májusától kezdve), vagy pedig a háború befejezte után lehet megcsinálni, ha a számokat megfelelő korrekciónak vetjük alá.* De így is biztosan számíthatunk arra, hogy a csecsemőhalandóság a háború alatt jelentékenyen emelkedik, amint az a német-francia háború idejére kétségtelenül kimutatható.

* Prinzing: *Handbuch der medizinischen Statistik*. Jena: Fischer 1906. 279. 1.

Ez a táblázat azt mutatja, hogy Poroszországban, ha minden statisztikai hibát ki is küszöbölünk, a csecsemőhalálozás mégis emelkedést mutat. Ugyancsak emelkedést mutat a csecsemőhalálozás

Csecsemőhalálozás 100 születésre 1865-1875

— Badenben
 - - - - - Poroszországban

Badenben is. Bízvást mondhatni tehát, hogy a halálozások már eddig is tapasztalt emelkedő arányszámának egy része a csecsemőhalálozás rovására írható, pedig a jövő nemzedék szempontjából éppen ez a legveszedelmesebb.

A háborús veszteségnek legfőbb része azonban a harmadik: a születések számának csökkenése.

Születések száma Magyarországon (élveszületések)

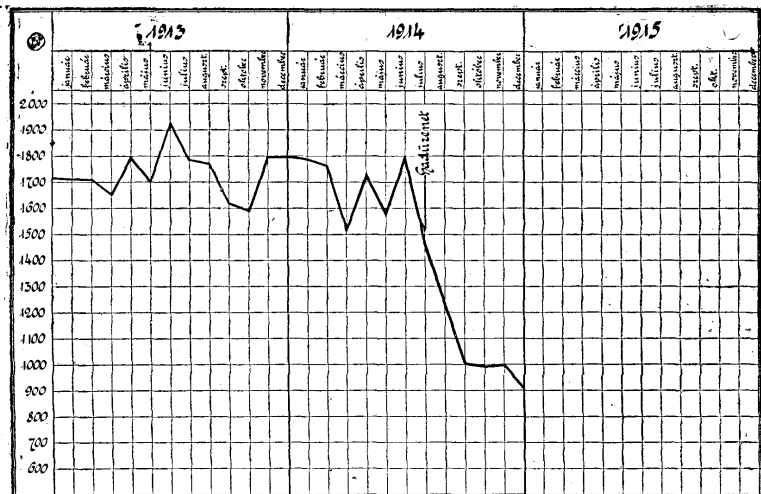
	1914	1915
Január	53.289	52.020
Február	52.524	48.753
Március	57.813	53.882
Április	55.307	45.135
Május	54.853	34.966
Június	48.609	30.052
Július	49.246	30.957
Augusztus	54.027	30.028
Szeptember	53.996	28.036
Október	54.491	25.589
November	49.404	—
December	46.853	—

1915 május hava óta, amikor a mozgósítástól számított első 9 hónap letelt, a születések száma havonta átlag 20—25.000-rel kevesebb, mint békés időben. Természetesen ugyanígy volt az eddigi háborúkban is és most legföljebb még nagyobb arányú azért, mert

a hadbavonultak között ma kétségtelenül több a családapa. A születések száma ezentúl még erősebb csökkenést fog mutatni, a magasabb korosztályok behívása következtében.

Érdekes fölvilágosítást kapunk, ha nem a születések, hanem a fogamzások számát vesszük vizsgálat alá, vagyis a születéseket 9 hónappal visszaszámítjuk.

Ismeretes, hogy normális években a fogamzásoknak két maximuma van. Az egyik, a fő maximum, tavaszra, május—június hónapokra esik, a másik, a kisebb, decemberre. Az előbbit tekinthetjük a természetes maximumnak, mert ez minden népnél egyaránt így

A fogamzások napi átlaga Magyarországon egyes hónapokban

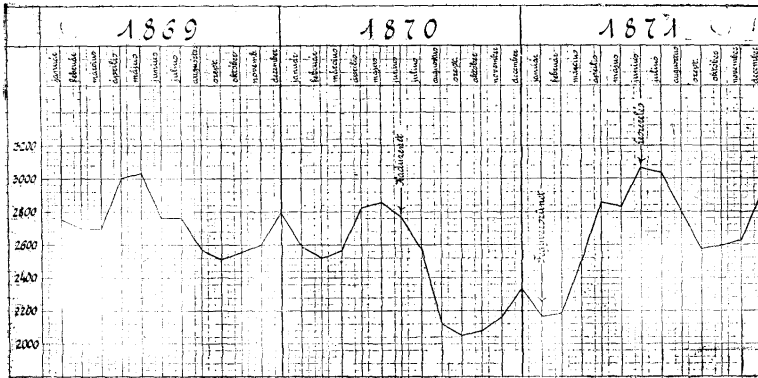
mutatkozik, a második azonban inkább a karácsonyi ünnep következménye, mert pl. Japánban hiányzik. Természetes, hogy a bevonulás pillanatától kezdve a fogamzások száma rohamos csökkenést mutat. De föltűnő, hogy a fogamzások számában milyen élesen kifejeződik a háború előtti izgatott kedélyhangulatnak hatása is, mert sem a német-francia háborúban, sem a most folyó háborúban a hadüzenet előtti tavaszi fogamzások száma nem éri el a békés időknek hasonló időpontban elért magasságát.

A német-francia háborúból azt is látjuk, hogy a fogamzásoknak a háború utáni emelkedésében is nagy szerepe van a lelki motívumoknak, annak az örömmek, amelyet a biztos béke kilátásai az itthonmaradtakban keltenek. Ugyanis a fegyverszünet percétől kezdve, bár a harctérről még egyetlen katona sem jött vissza, a fogamzások száma

rohamos emelkedést mutat és csaknem eléri a békés esztendők rendes tavaszi maximumát. A leszerelés csak júliusban következett be és ebben az évben egy kivételes második maximumot látunk júliusban.*

Ha már most ismét azt tételezzük föl, hogy a háború két évig tart, tehát két évig hiányozni fog a havi 20—25.000 szülés, akkor az ezen a réven előálló veszteséget legalább 5 — 600.000-re tehetjük.

Ezekből természetesen bizonyos százalék békés időben is elpusztul, mielőtt a keresetképes kort eléri, de ha ezt le is számítjuk, de viszont hozzáadjuk a háborúban elesetteket és a halálozás emelkedését is még sem lesz túlzás, ha azt mondjuk, hogy a következő nemzedékből legalább 600.000 munkaképes korban lévő ember

A fegamrások napi átlaga Poroszországban egyes hónapokban

fog hiányozni és ez a szám 21,000.000 lakossal bíró országban oly óriási, oly képzelhetetlenül nagy, hogy ehhez a kárhoz képest elenyészik és semmivé törpül minden elmaradt haszon és minden anyagi kár, amit a háború okoz. És eltörpül annyival is inkább, mert mindezeknek a károknak helyrehozatalára alapvető föltétel az, hogy legyen, aki helyrehozza ezeket a károkat. Ha sikerül a természet regeneráló erejével, céltudatos népesedési politikával ezt a hiányt pótolni, akkor evvel egyúttal pótolunk minden kárt, amit a háború eddig okozott és ezentúl még okozni fog.

*

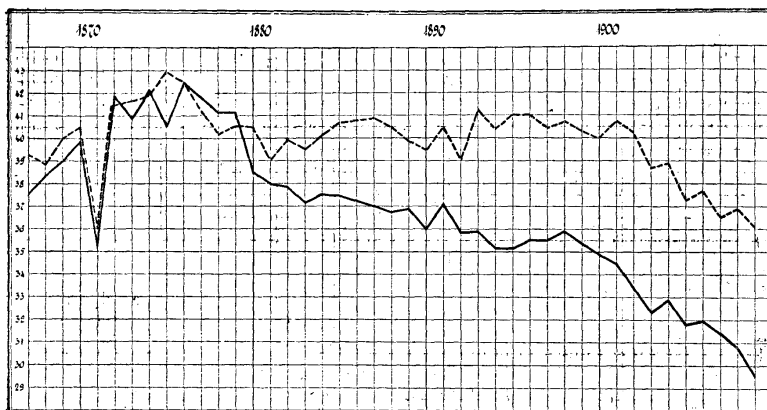
A veszteség természetes pótlása az 1870—71-iki német-francia háború után, amikor még alig lehetett szó céltudatos népesedési politikáról, a következő képet mutatja:

Míg Németországban a háború előtti években a természetes szaporodás arányszáma, vagyis a születések számának a halálesetekhez

* Schwiening: *Krieg und Frieden*. Jena: Fischer 1904. 21.1.

viszonyított többlete 1000 lélekre átlag 10,5-et tett ki, a háborús esztendőben ez a többlet 5,0-re csökkent. A háború utáni négy évnek átlaga azonban 120/00, vagyis e háborús éveknek szaporodási csökkenését kompenzálta a háború után következő négy esztendőnek a normális évekhez viszonyítottan fokozott szaporodása. Tehát az erős vitalitású német faj négy év alatt teljesen pótolta a háborús veszteséget.

Franciaország azonban már sokkal szomorúbb képet mutat. Ott ugyanis a háború előtt a természetes szaporodási arányszám csak 2,6 % volt. Ez leszállott 1870-ben — 2,8-re és 1871-ben — 12,2-re, vagyis

Születések arányszáma 1000 lakosra Franciaországban városban és falun.

1867-1909

Város — Falu

a népesség száma jelentékenyen csökkent. A háború után következő évek szaporodási arányszáma pedig alig emelkedik fölül a háború előttiéken úgy, hogy Franciaország négy év alatt a háborús veszteségnek legföljebb negyedrészt tudta pótolni és csak 25 év múlva érte el újra azt a lakosságszámot (38,400.000), amennyije már a háború előtt volt.

Ebből a két példából láthatjuk, hogy ha a háborús ember-veszteség mikénti pótlásáról akarunk beszélni, mindenekelőtt ismerni kell a népesedés alapvető törvényszerűségeit, legalább főbb vonalakban látni azt, hogyan fejlődnek ezek az arányszámok az utolsó félszázadban, hogy ezekből levonhassuk azután következtetéseinket a teendőkre nézve.

A népesedés törvényszerűségei között legfeltűnőbb és azt mondhatjuk, egész Európára egyaránt érvényes szabály az, hogy a születések arányszáma állandóan csökken. Ez a csökkenés, mint az előző grafikonból világosan látszik, legerősebb a városokban és sokkal lassúbb menetű a falvakban.

Születésarányszám (1000 lakosra)

	Budapesten	Magyarországon	
1874-75	43,3	—	—
1876-80	38,8	1876	46,3
1881-85	35,2	—	—
1886-90	35,0	1881-90	44,1
1891-95	35,6	—	—
1896-1900	33,7	1891-1900	40,4
1901-05	29,3	1901-05	3,70
1906-10	26,1	1906-10	36,3

Ugyanezt a tünetet látjuk, ha Budapestet vetjük össze Magyarország többi részével, vagy a nagyobb városokat a faluval.

A Magyar birodalomban 1913-ban esett 1000 lélekre

	házaságkötés	élveszületés	halálozás	szaporodás
Magyarbirodalom	9,1	34,5	23,5	11,0
ebből tv hat. joggal fölr. városok	9,0	28,0	21,8	6,2
vámegyek	9,	35,	23,	11,6

És ez természetes is, mert hiszen itt a kultúra egyik jelenségével állunk szemben. Az átmenetet látjuk a szaporodás primitív típusáról, az ismeretek terjedése és a fogamzást gátló technika haladása következtében beállott racionális típusra. A szaporodás ugyanis még a múlt század első felében, sőt második felének kezdetén is gyakorlatilag ment volt minden meggondolástól, minden racionális ellenőrzéstől, vagyis egyszerűen annyi gyermek született, amennyit az *Isten adott*. Egyetlen korlátozás az aránylag hosszú szoptatási idő volt, amely alatt fogamzás rendszerint nem történik. A fogamzás meggátlásának módszerei egyrészt technikailag voltak nagyon tökéletlenek, másrészt kellemetlenek és ízlést sértők, vagy az egészségre veszedelmesek, úgy, hogy ezeknek hatása aránylag számításba sem jön.*

A népesség szaporodásának típusa tehát: sok születés és nagy halálozás. Ilyen típust látunk még ma is például Európai Oroszország Kaluga kormányzóságában, ahol 1000 lakosra esik 54 születés és 42 halálozás, tehát a természetes szaporodás 12°/oo.** A csecsemőhalálozás

* Grotjahn: *Geburtenrückgang und Geburtenregelung im Lichte der individuellen Hygiene*. Berlin 1914.

** Grotjahn: *Sociale Pathologie*. 2. Aufl. Berlin: Hirschwald 1915.506.1.

40%! Svédország ellenben 25,6 szülés és 14,6 halálozás mellett, 11°/oo szaporodást ér el, vagyis óriási értéket takarít meg és szaporodása mégis magas. Magyarország is nagyon kevésbé gazdaságosan szaporodik, amikor 36 születésre és 25 halálesetre van szüksége, hogy 11°/oo szaporodást mutasson fel.

Mióta azonban a technika és az ismeretek fejlődésével a szaporodás mesterséges csökkentése annyira elterjedt jelenséggé vált, hogy az a szaporodás számának csökkenésében élesen megnyilvánul, azt mondhatjuk, hogy általában nem annyi gyermek születik, mint amennyi születhetik, hanem annyi, amennyit a család racionális megfontolások alapján célszerűnek talál. Ennek következménye, hogy a születési arányszám leszállt.

Születési arányszám (1000 lakosra)

	Svéd-ország	Anglia	Német-ország	Francia-ország	Ausztria	Magyar-ország	Szerbia	Orosz-ország
1871—1880	30·5	35·4	39·1	25·4	39·0	—	40·5	—
1881—1890	29·1	32·5	36·8	23·9	37·9	44·0	45·0	—
1891—1900	27·1	29·9	36·1	22·2	37·3	40·6	41·7	49·2
1901—1905	26·1	28·1	34·3	21·2	35·6	37·2	38·7	48·1
1906—1908	25·6	26·6	32·5	20·2	34·1	36·1	39·4	—

Hogy azonban a népesség szaporodása mindazonáltal nem állt meg, hanem még ma is van születési fölösleg, annak magyarázata abban keresendő, hogy viszont a halálozások száma jelentékenyen

Halálozási arányszám (1000 lakosra)

	Svéd-ország	Anglia	Német-ország	Francia-ország	Ausztria	Magyar-ország	Szerbia	Orosz-ország
1871—1880	18·3	21·4	27·2	23·7	31·5	—	34·3	35·7
1881—1890	16·9	19·1	25·1	22·1	29·5	32·5	25·2	34·7
1891—1900	16·4	18·2	22·2	21·5	26·7	29·9	27·0	35·9
1901—1905	15·5	16·0	19·9	19·6	24·2	26·2	22·5	30·7
1906—1908	14·6	15·0	18·1	19·7	22·5	24·9	23·5	—

csökkent, az életkor emelkedett és ez a javulás ellensúlyozta a születések számának csökkenését, úgy, hogy a szaporodás arányszáma állandóan egy magasságban maradhatott, sőt egyes országokban emelkedett.

Természetes szaporodás (1000 lakosra)

	Svéd- ország	Anglia	Német- ország	Francia- ország	Ausztria	Magyar- ország	Szerbia	Orosz- ország
1871—1880	12·2	14·1	11·9	1·7	7·5	2·3	6·3	13·6
1881—1890	12·1	13·3	11·7	1·8	8·4	11·1	19·6	14·0
1890—1900	10·8	11·7	13·9	0·6	10·6	10·7	14·8	13·6
1901—1908	10·8	11·9	14·4	1·2	11·5	11·1	1·2	—

Ez az úgynevezett racionális szaporodási módszer azonban csak annyiból nevezhető racionálisnak, amennyiben a gyermekek számát a meggondolástól teszi függővé. De irracionális annyiban, hogy ez a meggondolás nem a faj érdekéből, hanem a családnak, az egyének pillanatnyi érdekeiből indul ki, amelyek mai társadalmi berendezésünk mellett gyakran homlokegyenest ellenkeznek a faj érdekeivel. Ha eltekintünk attól, hogy a gyermekek számát sok esetben egyszerűen kényelemszeretet és más alacsonyrendű motívumok határozzák meg, az esetek többségében a döntő szerepet a családfőnek magángazdasági meggondolásai játsszák.

A gyermekek számát az határozza meg, hogy vajjon hányról gondolja az apa, hogy kellőképpen fölnevelheti. Ez a meggondolás természetesen különösen erős a városi lakosságnál, míg ellenben falun, ahol a gyermek már aránylag korai életéveiben dolgozik és így a család számára hasznot hajt, értéket képvisel, ezek a meggondolások kevesebb hatással szerepelnek. Ezek eredményeképpen látjuk, hogy nagy általánosságban a vidék szaporodása erősebb, mint a városé. Természetes, hogy ez alól is vannak kivételek, amelyeket azonban szintén gazdasági szempontok magyaráznak. Gondoljunk csak a dél-vidéki egykére. Kétségtelen, hogy jövőben a szaporodás vidéken is mind erősebben fog a racionális típus felé közeledni.

Tulajdonképpen gazdasági szempontokból nagy mértékben kívánatos volna, hogy a racionális szaporodás mennél inkább elfoglalná a primitív szaporodási típus helyét. Mert hiszen gazdasági szempontból nem mindegy, hogy vajjon 35 újszülött közül 25 hal-e meg, hogy 10-zel szaporodjunk, vagy pedig meghal 20 újszülött közül 10. Minden szülés — élettani szempontoktól eltekintve — mindenképpen pénzbe kerül, az ideális cél tehát az, hogy mennél kisebb halálozási arány mellett mennél kevesebb születéssel lehessen föntartani a mai szaporodási arányszámot.*

* Szana Sándor: *A községi tisztiorvos teendői a gyermekhalandóság elleni küzdelemben.* Orvoscézés 1914, 6—7. füzet.

A mai halálozási arányszámok mellett, amelyek ugyan még javulni fognak, de biológiai okokból bizonyos arányszámon alul nem maradhatnak soha, tehát a mai arányszám mellett, ha minden családnak két gyermeke volna, akkor a népesség 75 év alatt éppen a felére csökkenne le, vagyis két gyermek még csak a szülők pótlására sem elegendő, mert hiszen az újszülöttek közül nem éri el mindegyik a nemzőképes kort.

Arra, hogy a népesség száma legalább is ne csökkenjen, szükséges, hogy átlag minden családnak legalább 3 gyermeke legyen. Ha pedig meg akarjuk tartani a jelenlegi szaporodási arányszámot (kb. $10^{\circ}/\infty$), akkor már minimálisan négy gyermekre van szükség és még föl kell tételeznünk azt is, hogy lesznek, akik megengedik maguknak 5 és 6 gyermek fényűzését is!

Ez volna az igazi racionális szaporodási típus, amikor a kezdetleges magángazdasági szempontok helyett az utódok számának meghatározásában közgazdasági szempontok játszanának szerepet, a magánérdekek helyét elfoglalná a faj érdekei iránt való tisztelet.

Négy gyermek mellett az asszonynak sem kellene még szülőgéppé alacsonyodnia, mert hiszen észszerű időszakot lehetne tartani az egyes szülések között. Ha pedig társadalmunk is elismerné azt, hogy gyermeknek világra hozatala elsősorban a társadalom érdekében kifejtett tevékenység és ezért a társadalomnak gondoskodnia kell arról, hogy ez a tevékenység ne rakjon terheket annak vállaira, aki kötelességet teljesít a társadalommal szemben, akkor eljuthatunk a kívánatos célhoz, az igazán racionális szaporodáshoz. Akkor azután a szaporodással szemben már csak egy követelménnyel lehetne fellépni és ez az, hogy a szaporodásnak ne csak kvantitatív, hanem egyúttal kvalitatív oldalát is figyelembe vegyük éppen a jövő nemzedék érdekében.

*

Természetes, hogy a béke éveiben sokkal erősebben hangsúlyoztuk a népesedési politikának kvalitatív oldalát. Akkor beszélhettünk eugenikáról, faj higiénéről, arról, hogy az átöröklés törvényszerűségeit alkalmazni kell a szaporodás gyakorlatában is, nem szabad megengedni, hogy azok, akiknek utódai előreláthatólag a társadalomnak csak terhére lesznek, a degeneráltak, az örökletes betegségben szenvedők, utódokat hozzanak létre. Az angol eugenikusok nagyon pontos fölvételei kimutatták azt is, hogy a társadalomban éppen a testileg és szellemileg legalkalmasabbak szaporodnak legkevésbé, ellenben a legalkalmatlanabbak, akik az egyéni felelősség minden korlátja nélkül nemzik az

utódokat, az örökletesen terheltek, az elmebajosok, a visszaeső bűnösök, ezek árasztják el a társadalmat az utódok nagy tömegével.*

Termékenység beteg és egészséges családokban :

Beteges családok	Családtagok száma	Normális családok	Családtagok száma
Süketnémák	6'2	Intellektuellerk	4'7
Elmebetegek	6'0	Munkásosztály (Dánia)	5'3
Degeneráltak	6'1	„ (London)	5'1
Lelki defektusokkal	7'0	Egyetemet végzettek (Amerika)	2'1
Büntettek	6'0	„ „ (Anglia)	1'5

Persze ily kvalitatív szaporodási politika a háború után tulajdonképpen még fontosabb volna, mint a háború előtt, mert a háború éppen a legegészségesebbeket ragadja el. Még a hadbavonultak közül is elsősorban azok esnek el, akik a békében is leginkább kívánatos tulajdonságokkal rendelkeznek: a lelkes emberek, a bátrak, az áldozatkészek és a testileg legegészségesebbek.

Kétségtelen, hogy a fajnak minősége a háború után alacsonyabb színvonalra fog süllyedni, mint a háború előtt volt. De ez a süllyedés a háborúban résztvett valamennyi nemzetnél egyaránt be fog következni, a háború utáni békés versenyben az európai államok egymás közt ugyanazon a nívkülönbségen fognak versenyezni, amilyen közöttük háború előtt volt. A háborúban részt nem vett nemzetek természetesen előnybe jutnak.

Ezt a csorbát kiküszöbölni sokkal nehezebb föladat, mint a szaporodásban beállt mennyiségbeli csökkenést helyre pótolni és talán helyesebb is, hogy ha azokkal az óriási föladatokkal szemben, amelyeket a népesedési politikának helyes irányba való terelése vállainkra rak, nem is hangsúlyozzuk a kérdésnek ezt az oldalát, mindaddig, amíg legalább is a számbeli hiányt pótolni nem sikerült. Most egyelőre ezt kell gyorsan és alaposan megoldani. Eugenikáról majd beszélünk azután.

*

A számbeli hiánynak pótlására három irány felé kell a figyelmet fordítani.

Az első a születések számának szaporítása, illetőleg, mivel ez minden valószínűség szerint kevés kilátással kecsegtető föladat, legalább arra való törekvés, hogy az arányszám ne csökkenjen olyan mértékben, aminőben ez a csökkenés az utolsó évtizedekben megindult. Természetesen hiába próbálnék meg, hogy a nálunk ma még nagyrészt primitív szaporodási típust visszaállítsuk a városokban is. Többé

* Pearson: *The scope and importance to the State of the science of national eugenics.* London 1909.

nem akadályozhatjuk meg, hogy az utódok számának csökkentését lehetővé tevő ismeretek mindjobban és jobban terjedjenek és így a szaporodás nálunk is mindinkább a racionális típusba menjen át.

A szaporodás érdekében a fogamzást gátló szerek terjedésének törvényes meggátolásával foglalkozni teljesen meddő dolog volna, aminek kedvező eredménye, mint azt a külföldi tapasztalatok ma már mutatják, egyáltalán nincsen, de aminek nagyon könnyen lehet súlyosan káros hatása, és pedig a nemi betegség terjedése.

Ha a szaporodást biztosítani akarjuk, akkor első sorban látnunk kell azt, milyen megfontolások, milyen érdekek viszik ma a családokat arra, hogy a gyermekek számát korlátozzák; mert föl kell tételeznünk, hogy a háború után ez a korlátozás mind szélesebb és szélesebb körökre fog kiterjedni és aligha kerül egy-két évtizedbe, hogy az egész ország a mai átmeneti állapotból teljesen a racionális szaporodási típusra menjen át.

A gyermekáldás korlátozásának jelentéktelenebb okaitól itt egészen eltekinthetünk. Hogy egyes anyák kényelemszeretők, az az itt szereplő nagy számok mellett számításba sem jön és éppen azért fölösleges de kilátástalan is minden kísérlet, amellyel rá akarjuk beszélni a szülőket, meg akarjuk győzni arról, hogy a faj érdekében történik, ha több gyermeket hoznak a világra; a kötelességérzetre apellálni nagyon is hiú ábránd volna. Megfoghatjuk azonban a kérdést ennek döntő fontosságú, gazdasági oldalán. Mert az esetek túlnyomó részében a gyermekek száma fölött csak a szülőknek az a megfontolása határoz, vajjon az ő adott viszonyaik között hány gyermeket tudnak jövedelmükből tisztességesen fölnevelni. De nemcsak a gyermekek érdeke szerepel motívum gyanánt, hanem a szülő egyéni érdeke is. Legerősebben jelentkezik ez a munkába járó asszonyoknál, akiknek egyenesen létföltételük, hogy mennél kevesebb szüléssel mennél kevesebbet veszítsenek az oly nagy mértékben szükséges munkabérből. Némileg más a megfontolás a földművelő népnél, ahol a gyermek már aránylag korán lesz gazdasági érték a család számára, amennyiben a gyermek már aránylag fiatal korában termelő munkát végez, amit az iparban a munkásvédő törvények megakadályoznak. A törpe birtok ellenben könnyen vezet egykére.

Bárhol találkozunk is azonban a gyermekáldást korlátozó irányzatokkal, a motiváció előterében a gazdasági szempont áll. A szaporodás csökkenésének megakadályozása tehát szintén csak gazdasági úton történhetik, vagyis a társadalomnak le kell venni a gyermek terhét a szülők vállairól és ezt a terhet áthárítani azokra, akik

a társadalomnak a gyermek világrahozatalával és nevelésével járó áldozatokat nem hozzák meg. Kárpótlást kell tehát adni a családnak a gyermekért.

Ha ezt a szempontot soha sem veszítjük el szem elől, tüstént belátjuk, milyen nagy óvatosságra van szükség azokkal a jel-szavakkal szemben, amelyeket a jövő nemzedék érdekében különösen ma hangoztatnak. Ilyenek pl.: a terhes nők eltiltása bizonyos foglalkozásoktól, illetve a terhesség utolsó hónapjaiban és a szoptatás ideje alatt egyáltalán minden ipari munkától; a nők éjjeli munkájának, a gyermekmunkának újból való rendezése, a gyárak kötelezése arra, hogy a szoptató anyák számára bizonyos egészségügyi berendezéseket, szoptató szobákat létesítsenek; hogy a szoptató anyák munkaközben időt kapjanak csecsemőjük táplálására, stb. Mindezek és a hasonló javaslatok az anyákat gazdaságilag gyöngébbé teszik azokkal szemben, akiknek nincs gyermekük. A munkaadó a másállapotos asszonyt kétségtelenül minden törvényes intézkedés dacára el fogja bocsátani, hogy ha a törvény az anyák javára terheket rak a vállaira. Olaszország törvénnyel kötelezett minden olyan gyárat, amely 50 nőnél többet foglalkoztat, hogy szoptató szobát tartson. Ennek a törvénynek következménye egyszerűen a női munka értékének csökkenése volt, úgy hogy a törvényt érvénytelenítették, mert több kárt okozott, mint hasznot.

Nagyon jellemző minden ilyen szociálpolitikai intézkedés nem várt hatására nézve az angol munkásvédelem története. Angliában a születések száma szintén már hosszú idő óta állandóan csökken. A csökkenés egyenletesen futó vonala azonban három időszakban hirtelen esést mutat. Mind a három év olyan esztendő volt, amikor a gyermekmunka minimális korhatárát fölemelték. A családok ekkor természetesen a gyermekekben egy-egy gazdasági segítséget veszítettek el és mivel ezért a veszteségért a társadalom őket semmiképpen sem kárpótolta, helyzetük gazdasági rosszabbodását kénytelenek voltak a gyermekek számának csökkentésével ellensúlyozni. Ez a példa elég arra, hogy óvatosságra intsen és hogy ne felejtjük el mindenféle védelmi intézkedésekkel szemben hangsúlyozni, hogy mindezek csak akkor veszítik el a népesedésre gyakorolt káros hatásukat, ha a beálló munkabérvesztésért a társadalom a munkást valamiképpen kárpótolja. Tehát a terhes nők munkájának eltiltásáról csak abban az esetben szabad beszélni, ha a betegsegélyző törvény intézkedéseinek kiszélesítésével a dolgozó asszonyokat a munkabérvesztésért teljes kárpótlásban részesítjük. Természetes, hogy a megoldás legjobb módja az anyasági biztosítás volna, amelynek hatásai kétségtelenül bőven

behoznák a gazdasági erő emelkedése révén azt, amibe ez a biztosítás kerül.

A gazdasági kárpótlás egyik módja mindennemű fizetés arányosítása volna a családtagok számával. Egyes ilyen törekvések nyomait már ma is látjuk, családi pótlékok és a családtagok száma szerint meghatározott drágasági pótlékok formájában, de tulajdonképpen mindenféle fizetést már aszerint kellene meghatározni, hogy hány családtagnak eltartására szükséges ez az összeg.

Nem is arról volna szó, hogy a hivatalnokok fizetését a több gyermekkel bíró családokban emeljék, hanem első sorban arról, hogy a mindenkor rendelkezésre álló összeg igazságosan osztassék meg a gyermekek száma szerint. Németországban már a bérmunka terén is találunk hasonló kezdeményezéseket, egyes gyárak a családos munkásokat jobban fizetik, mint a nőtleneket. Nálunk is megkezdhetnék a nagy állami üzemek ezt a rendszert.

Ezzel a módszerrel egyúttal ki lehetne küszöbölni a szaporodás csökkenésének egyik okát, a női munkát is, mert hiszen kétségtelen, hogy az ipari munkát végző nő a népesség szaporodása szempontjából számításba alig jön. Viszont azonban épp oly kétségtelen, hogy annak a munkának gazdasági értéke, amit az a néhány tíz- vagy százezer ipari munkásnő termel, távolról sem közelíti meg azt a gazdasági értéket, amelyet termelnének akkor, ha a gyári munka helyett gyermekeket hoznának a világra. Kétségtelen, hogy mennél jobban kárpótoljuk a családokat a gyermekekért, annál kevesebb asszony fog gyári munka után törekedni.

Be kellene vinni a nagyobb családok tehermentességének gondolatát a jövő adópolitikába is, amint az Európában egyes országokban már meg is történt, adóelengedés formájában minden oly családnál, amely a társadalom iránt való adóját gyermek formájában rója le. Általában a gyermekek fölnevelésének költségeit a társadalomnak egyenletesen kell megosztani minden tagja között, akár van az illetőnek gyermeke, akár nincs. A tehernek egy részét viseljék a nőtlenek.

De nem lehet feladatom, hogy rámutassak itt a szociálpolitikának valamennyi kérdésére, amely a népesedés politikájával közel vagy távoli összefüggésben van. Ez nagyon messzire vezetne. Csak a városi lakáspolitikát akarom még fölemlíteni, mert hiszen ma sokgyermekes család bérlakást sokkal nehezebben kap. Ezen csak az olyan berendezkedés segíthet, ahol minden családnak saját házacskája van, szóval a gyermekek számát nem a háztulajdonos szabja meg. De részletekre itt nem térhetek ki. Csak szeretném figyelmébe ajánlani mindenkinek, aki Magyarország jövő politikájával és szociál-

politikájával foglalkozik: sohase tegye le azt a szemüveget, amelyen keresztül a fölmerülő problémákat a népesedésre való hatásának világitásában vizsgálja meg.

*

A második pont, amelyre a figyelmet terelni szeretném, Magyarországnak speciális nemzeti szerencsétlensége, a békés idők állandó vérvesztése, amely azonban ezekben a rendkívüli időkben az ország jövő fejlődésének alapját teheti, értem a kivándorlást. A békés évek szerencsétlen politikája óriási rezervoárt töltött meg egészséges, erős emberekkel, akiket megkímélt a háború vihara és akik közül bizonyára sokan vágnak haza. Ha vissza lehetne hozni mindazokat — de ne ábrándozzunk — ha csak egy kis részét lehetne visszahozni azoknak, akiket ebből az országból a béke idején kiüldöztünk, akkor a jövő nemzedék sorsán nem kellene aggódnunk többé. Az Egyesült Államokban 1910-ben félmillió (pontosan 495.000) magyarországi születésű ember élt. Számítsuk ehhez hozzá a már Amerikában született gyermekeket, továbbá Amerika más vidékein, Kanadában, Argentínában élő magyarokat, s akkor látni fogjuk, hogy a mi háborús veszteségünk aligha lesz nagyobb, mint volt vérvesztésünk a béke éveiben.

Ha ezekkel az amerikai magyarokkal be tudnók tölteni azoknak a helyét, akiket a háborúban elvesztettünk, akkor nem is kellene erről a tárgyról többet beszélni. Akkor visszakaptuk volna az elvesztett apákat, az elvesztett munkaerőt és ami a legfontosabb, minőségileg oly jókkal pótoltuk volna, mint amilyenek a háborúban elpusztultak. Hiszen kivándorlásra elsősorban a fiatalok, a vállalkozó szelleműek, a bátrak, egyszerűen a legjobbak indulnak.

Ennek a célnak elérésére azonban nagyon előrelátó, céltudatos és következetes, mondhatnám: fölforgató gazdasági politikára volna szükség. Mert ne képzeljük azt, hogy a háború után emelkedő konjunktúra vissza fogja csábítani a kivándoroltakat. Németországban, a győzelmes német-francia háború után, az óriási hadisarc és gazdasági fellendülés mellett a kivándorlás a háború után következő években jelentékenyen emelkedett. Így Bajorországban, ahol a háború előtt a kivándorlás évente átlag 1,2‰ volt, 1872-ben 2,5, 1873-ban 2,2-re emelkedett és csak néhány év múlva sülyedt újra a háború előtti színvonalra.

De emelkedett a kivándorlás a megvert Franciaországban is. Ügynökök által regisztrált kivándorló volt Franciaországban a háború előtt átlag 4—5000, 1871-ben 7000, 1872-ben 9000-nél is több.

Ennek a sajátságos jelenségnek okai, sajnos, igen kevésbé ismere-

tesek. Valószínűleg az egyik fő ok az, hogy a háború fölírzza a nép óriási rétegét és aki egyszer kint járt katonasorban messze országokban, beleszokott új viszonyokba, az könnyebben határozza el magát arra, hogy szerencséjét az Újvilágban keresse, különösen akkor, ha a háború alatt az ő magángazdasági viszonyai romlottak, üzlete tönkrement, szóval életét úgyszólván újra kell kezdenie. Akkor már szívesebben kezdi odakint. Evvel a jelenséggel tehát nekünk is számolnunk kell és már jó eleve ellensúlyoznunk azáltal, hogy igyekezzünk megszüntetni azokat az okokat, amelyek a békében az embereket kivándorlásra csábították. Tudjuk, hogy ezek az okok első sorban a földbirtokkal vannak összefüggésben. A legtöbb kivándorló a falvakból kerül ki; kimennek, hogy odakinn gyári munkával, alacsony életigények latbavetésével, annyit keressenek, hogy a megtakarított összegből idehaza földet vásárolhassanak. Ha tehát a háború után az itthonmaradottakat röghöz akarjuk kötni és vissza akarjuk csábítani az eltávozókat, akkor megszerezhetővé kell tenni ezt a hazai rögot mindazoknak, akik arra vágyakoznak.

Nem lehet az én feladatomban, hogy részletes birtokpolitikai programot készítsék a háború utánra. A szakemberek feladata lesz beszélni a kötött birtok felszabadításáról, a földértékadóról és mindazokról az intézkedésekről, amelyek a földtulajdonost a föld intenzív megművelésére vagy eladására kényszerítik. Én itt csak annyit mondhatok, hogy az ország jövője, az ország sorsa, fejlődésének alapköve azoknak kezében van, akik Magyarországnak háború utáni birtokpolitikáját fogják megcsinálni.

*

A jövő nemzedék sorsának érdekében folytatott tevékenység harmadik irányának a halálozás csökkentése felé kell haladnia.

Számolnunk kell avval, hogy gazdasági életünk a háború után nem fog azonnal visszatérni rendes medrébe, hanem évek és évek telnek, amíg az élelmiszerek ára kedvezőbb arányba jut a jövedelemhez. A nemzetgazdák nagyrészt megegyeznek abban a föltevésben, hogy a munkabérek a háború után valószínűleg emelkedni fognak, de nem oly arányban, mint amilyen arányban drágultak az élelmiszerek. Ennek következménye pedig az lesz, hogy a halálozási arányszám még éveken át nem fog a háború előtti szintre lesülyedni, vagy legalább is megakad a javulásnak az az állandó folyamata, amelyet a háború előtti években láttunk. Nagyon fontos feladat tehát, hogy az általános higiénikus viszonyok javításával igyekezzünk ellensúlyozni a gazdasági viszonyok kedvezőtlen befolyását.

Itt a teendők közül csak egyet ragadok ki és pedig a csecsemő-halálozás elleni küzdelmet, mert véleményem szerint ez a legfontosabb. Ugyanis ha az általános egészségügyi viszonyok javulnak, de a csecsemőhalálozás nem változik, akkor ennek az lesz a következménye, hogy a népesség szaporodik ugyan, de kedvezőtlen irányban tolódik el a népesség korbéli megoszlása, aránylag több lesz az öreg ember. Már pedig nem öregekre, hanem dolgozó emberekre van szükségünk, ezeket pedig csakis csecsemőhalálozásunk csökkentése révén lehet megszerezni.

Különösen fontos a csecsemőhalandóság elleni küzdelem éppen nálunk, Magyarországon és pedig két okból. Az egyik az, hogy míg Európa többi államaiban a csecsemőhalandóság évről-évre javul, úgy hogy Németországban 10 év alatt 20%-ról 15%-ra esett, addig Magyarországon az utolsó évtizedben javulást egyáltalán nem észlelünk, a csecsemőhalálozás száma ma is 20% körül ingadozik, mint egy évtizeddel ezelőtt.

Száz éveszülöttre meghal az első életévben

Év	Németország	Magyarország
1901	20,7	20,7
1902	18,3	21,8
1903	20,4	21,2
1904	19,6	19,6
1905	20,5	23,1
1906	18,5	20,6
1907	17,6	21,2
1908	17,8	20,4
1909	17,0	21,4
1910	16,2	19,4
1911	19,2	20,7
1912	14,7	18,6
1913	15,1	20,1

Ennek oka kétségtelenül abban rejlik, hogy elmulasztottuk a csecsemővédelem terén mindazokat az intézkedéseket, amelyek külföldön hatásukat oly szépen érvényesítik.

A másik szempont, amely ezt a küzdelmet Magyarországon fontosnak tünteti fel, az, hogy Magyarország szaporodása még nagyrészt a primitív típust mutatja, vagyis sokan születnek és a rossz viszonyok miatt sok csecsemő hal meg. A nagyvárosokban és némely vidéken pedig már ismeretes a születések számának korlátozása, de még nem terjedt el eléggé a higiéné ismerete és különösen érezteti hatását a mesterséges csecsemőtáplálás terjedése.

Kétségtelen, hogy alig egy-két évtized alatt egész Magyarország szaporodása éppen úgy racionalizálódik majd, mint ahogy ez a kül-

földön is folyamatban van. Jó lesz tehát sietni, hogy a csecsemő-higiéné lépést tartson evvel a folyamattal, mert jaj nekünk, ha a családok gazdasági meg gondolásoktól vezérelve mind kevesebb és kevesebb gyermeket hoznak majd a világra és e kevesebb gyermek közül is annyi fog elpusztulni, mint amennyi elpusztult eddig. Pedig ettől jogunk van félni, mert hiszen ezt a képet mutatja Magyarország népesedési statisztikája, amelyben, mint már említettem, a csecsemő-halálozás arányszáma az utolsó évtizedben nem csökkent, ellenben a születések száma 10 év alatt 37%-ról 36%-ra süllyedt le.

Ezen a ponton sem lehet feladatomban, hogy részletesen taglaljam a csecsemőhalálozás elleni küzdelemnek többé-kevésbé bevált és ismert módszereit. Éppen csak az alapelvekre szeretném fölhívni a figyelmet.

A csecsemőhalálozás elleni küzdelem alapelvül is azt kell tekintenünk, hogy a szülés a család gazdasági terhét semmiképpen se fokozza. Ez nemcsak a szaporodást fogja elősegíteni, de csökkenteni fogja a csecsemőhalálozást is; hiszen nagyon jól tudjuk, hogy a csecsemőhalandóság a gazdasági viszonyokkal egyenes összefüggésben van. Ezt talán a legjobban illusztrálja Budapest példája, ahol a legvagyonosabb IV. kerületben a csecsemőhalandóság 8% a legszegényebb III. kerületben pedig 18%.*

Leghatásosabb ellenszer volna az anyasági biztosítás, továbbá a munkásbiztosítás kiterjesztése, hogy táppénzben stb. ne csak a biztosított asszonyok, hanem a biztosított férfiak feleségei is részesüljenek; még pedig részesüljenek az egész időn át, amíg csecsemőiket szoptatják, mert a csecsemő életbenmaradása elsősorban az anyatejen múlik.

Fontos továbbá éppen nálunk a tanítás kérdése is. A tudatlanság, a babona sokkal több csecsemő életét pusztítja el, mint ahogy azt be nem avatottak elképzelik.

Ide tartozik azután természetesen töméntelen sok más teendő, amit részletezni fölösleges. Hiszen alig van a szociálpolitikának olyan ága, amely ne volna közvetlenül vagy közvetve összefüggésben evvel a problémával, vagy amelyet ne kellene összefüggésbe hozni a csecsemőhalandóság kérdésével.

Itt van pl. a legjobban veszélyeztetett, a házasságon kívüli született csecsemők kérdése. Ez kiválóan városi probléma, mert míg

* Nem helyes az az ellenérv, hogy a csecsemőhalálozás egyenes függvénye a születések számának, mert pl. Bulgária csecsemőhalandósága (14,5%) alig magasabb mint Franciaországé (13,9%), holott Bulgáriában 1000 lakosra 40,9 születés esik, míg Franciaországban csak 21,2.

Magyarországon a vidéken házasságon kívül született csecsemők aránya csak 8%, addig városokban csaknem 19%. Ezeknek a csecsemőknek halálózása pedig jóval nagyobb, mint a családi élet keretén belül született csecsemőké.

Ide tartozik az orvosképzés kérdése, a bábakérdés, a szülő-intézetek kérdése; mert hiszen a gyermekágyiláz ma Magyarországon évente még mindig 800 anyát ragad el* és javulás csakis szülő-intézetekben mutatkozik, az otthon szülőknél ellenben nem.**

Ide tartoznék az állami gyermekmenhelyek tovább fejlesztése, a csecsemőfelügyelet rendszeresítése és még számos más feladat.

Az elmondottakból tehát azt látjuk, hogy alig van az országban olyan ember, akinek működési körébe ne vágna a jövő nemzedék sorsával való törődés, akár a születési arányszám csökkenésének megakadályozása, akár a visszavándorlás, akár a csecsemőhalálozás elleni küzdelem terén. Természetesen itt elsősorban az államnak kell beavatkoznia és csak bizonyos részletkérdésekben apellálhatunk a társadalomra. De bármerre és bárkit is próbálunk az elmondottakról meggyőzni, ne felejtjük el elsősorban a kérdés gazdasági oldalát hangsúlyozni: azt, hogy minden egyes megmentett, minden egyes visszahozott ember a társadalomnak érték, számokban, pénzben kifejehető érték és a legnagyobb szabású csecsemővédelem sem kerülhet annyiba, hogy meg ne hozná bőséges kamatozását.***

Zeitlin számításai szerint egy munkaképes korban lévő ember Poroszországban átlag 20.000 korona tőke értéket képvisel. Ez a szám nem jelent egyebet, mint hogy Zeitlin elosztotta a munkával termelt érték összegét a munkaképes korban lévő emberek számával, s az így nyert összeget 5%-kal tőkésítette.† Ezért a tőkékért érdemes áldozatokat hozni. És azt hisszük, ezt az áldozatot joggal követelhetjük a társadalomtól, amikor látjuk, hogy milyen összeget áldoz a társadalom egyetlen ember elpusztításáért. Ha az orosz-japán háborúban Oroszország hadi kiadásait a háborúban elhalt japánok számával

*1913-ban gyermekágyi lázban meghalt 720 anya s ezenkívül még 1197 gyermekágyas egyéb, de a szüléssel összefüggő betegségben.

** Tóth István: *A mai szülészet. Gynaekologia* 1911.

*** Nem bocsájtkozhatom most vitába azokkal, akik a szaporodásban csak a nyomorúság okozóját látják. Az én meggyőződésem az, hogy a szaporodásban kifejezésre jutó expanzív erő a haladás legfontosabb tényezője; faji szempontból pedig, ha a fajt elég értékesnek ítéljük a fönmaradásra, akkor ezt csak folytonos szaporodás mellett érhetjük el; a stagnáció egyet jelent a faj pusztulásával. Legföljebb arról lehetne beszélni, vajjon az alapul vett 10‰ természetes szaporodás sok-e vagy kevés.

† Lindheim: *Saluti senectutis*. Leipzig: Deuticke 1909. 347. és köv. 11.

hozom arányba, akkor azt látom, hogy Oroszországnak egyetlen japán megölése 75.000 korona készpénz kiadásába került. De ha hozzátoldom azt a területi veszteséget, amelyet Oroszország szenvedett, hozzászámítom a termelés megakadályozása folytán beálló veszteséget, az elpusztult anyagok értékét, kamatveszteséget stb., akkor egy japán megölése Oroszországnak tényleg több mint 300.000 koronájába kerül. Valamivel olcsóbb volt az orosz-török háború. Ott egy töröknek elpusztítása csak 250.000 koronájába került. Viszont 1870-71-ben Franciaországnak ismét több mint 300 ezer koronát kellett áldoznia, míg egy-egy németet elpusztított*. Nem lehet kétséges, hogy ezek a számok a mostani háborúban sem lesznek alacsonyabbak és akkor igazán nem lehet könnyelműséggel vádolni azokat, akik mindenütt és minden alkalommal azt prédikálják a társadalomnak: ha 300.000 koronát adott azért, hogy céljainak eléréséért megöljön egy-egy embert, akkor most már ne sajnálja még ehhez hozzáadni ennek az összegnek nem is tized, nem is század, de csak ezredrészét, hogy evvel az összeggel az elért cél biztosítására egy-egy csecsemő életét megmenthesse.

* J. Baumann: *Was kostet ein Kriegstoter? Umschau* 1915, 46. sz

Bresztovszky Ede: A magyar ipari munkásság életviszonyai a háború alatt

háború első zűrzavarainak elmúltával sokat hallottuk emlegetni úgy az ipari munkáltatói érdekeltségek részéről, mint számtalan más oldalról is, hogy a háború alatt a legjobban megy az ipari munkásság sora, hogy az ipari munkás, kihasználva a rendkívüli állapotokat, pompás keresetet követelt ki magának, míg a háború egész terhe az iparos, munkáltatói vállakon nyugszik. Az alábbiakban ennek az állításnak kívánunk a szemébe nézni. Ha a rendelkezésünkre álló adatok gyér, volta nem is tesz lehetővé olyan ténymegállapításokat, amelyeket minden oldalról megfelelő statisztikai anyaghalmaz vértéz, ha sokban inkább a következtetés útján jutunk is el bizonyos tényekhez, ahelyett, hogy a tényekből magukból vonhatnók le a következtetéseket, a kísérletet szükségesnek tartottuk egyrészt azért, hogy már most, az előteremthető szűkös eszközök kereteihez mérten, kritikus vizsgálat alá vonjuk a közkeletű állítást és megállapítsuk: mennyi belőle a való és mennyi a hozzáköltött; másrészt pedig azért, hogy fölkeltsük azoknak a tényezőknek érdeklődését, amelyeknek módjuk van arra, hogy a kérdést széleskörű és az egész anyagra kiterjedő statisztikai főlvételek útján részleteiben is tisztázhassák.

I.

Mikor a mozgósítás parancsa végigropült az ország táviródrótjain, mintha egyetlen varázsütésre elhalt volna az ország ipara és kereskedelme: a vonatok csak bevonulókat és katonákat, ágyukat és főszerelést szállítottak, a földeken épp úgy félbemaradt a munka, mint ahogy a gyárak és műhelyek egyszerre kiürültek. De nemcsak a legjobb erőben levő munkáskezeknek a zászlók alá való berendelése és a forgalom katonai célokra igénybevétele bénította meg a termelő életet, hanem a hetekig tartó pánik is, amikor mindenki azokra a jövőndölésekre gondolt, amelyek a nagy háború elkövetkeztekor az anarchia beköszöntését, a polgári társadalmi rend teljes összeroppadását várták. Bebel, az agitátor, megjósolta, hogy a nagy háború egész forradalmat idéz elő összes társadalmi és gazdasági viszonyainkban. Millió és millió munkást elszakítanak családjától, kiknek nem marad meg megélhetésük. Kisiparosok százezrei csődöt mondanak, mert nem rendelkeznek eszközökkel, hogy üzletüket tovább vezethessék. Az értékpapírok esni fognak. Sok százezer a jólétben élők közül nyomorúságba jut. A kiviteli szünetel és a hatalmas világkereskedelem megakad. Számtalan gyár és ipari vállalkozás, amennyiben nem a hadsereg szükségletei számára dolgozik, szünetelni fog. Munka-

nélküliség és keresethiány lépten-nyomon. Az élelmiszerek szállítása egészben vagy részben szünetel. Az élelmiszerek ára elérhetetlen magasra emelkedik, holott már ma is nagyon magas. Általános éhség-nyomort idéz majd föl.”*

Engels épp így megjósolta, hogy az eljövendő nagy háborúban „nyolc-tíz millió katona markolja torkán egymást és emellett egész Európát olyan kopaszra falja, mint amilyenre eddig sáskaraj nem tudta. A harmincéves háború pusztítása három-négy évnyi időközbe szorul együvé és az egész kontinensre kiterjed; éhínség, járvány, a seregeknek épp úgy, mint a néptömegeknek az akut inség következtében kiváltódó elvadulása; kereskedelmünk, iparunk és hiteléletünk mesterséges gépezete menthetetlenül összekavarodik, hogy általános romlásban végződjék; a régi államok és tradicionális állambölcséségük összeroppan, úgy annyira, hogy a koronák tucatszám gurulnak a köveztetre, anélkül, hogy akadna, aki fölemelje őket; abszolúte lehetetlen előrelátni, miképpen végződik mindez és melyik fél kerül ki győztesként a harcból; csak egy eredmény bizonyos föltétlenül: az általános kimerülés és a munkásosztály végső győzelme föltételeinek kialakulása.”**

A jövődölések a háborús pánik első heteiben mintha egészükben valóra váltak volna: a vállalkozás fölött ott lebegett a bizonytalanság réme — minek bármit is kezdeni, hiszen ránk szakadt a háború, ki tudja, holnap élünk-e még. Az üzemek egymás után zárulnak, a katonai szolgálatra még igénybe nem vett munkások ezerszám az utcára kerülnek, a hivatalnokok és tisztviselők fizetését redukálják, — a fejetlenség általános, de a kényszerrendszabályok nem soká váratnak magukra.

A tőkés társadalom él és élni akar továbbra is, utána lát, mint lehetne tőkéiből újból hasznot húzni. Minthogy pedig a békés társadalom szükségletei egyszerre háttérbe szorulnak a hadviselés érdekei előtt, minthogy továbbá a hadsereg roppant mechanizmusa herkulesi támogatást követel fegyverei mögé, kezdetét veszi az ipar mozgósítása. A békés ipar máról-holnapra, szinte átmenet nélkül, csak a kényszerűség fokozatosságával, berendezkedik a háborús termelésre.

1914 augusztus 21-én 25 munkásszervezet Budapesten 6667 munkanélküli tagot mutat ki (ebből 288 nő)***, úgy hogy nem járunk távol a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy ezekben a napokban egyedül a Budapesten szakszervezetekben tömörült munkásoknak mintegy ötödrésze munka nélkül volt. A Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár adatai szerint a pénztárnak 1914 július 26-án 193.391 férfi- (81,1%) és 44.923 nő (18,9%) tagja volt, összesen 238.314. 1914 augusztus 31-ig a munkáltatók kijelentettek 117.336 férfi- és 23.998 nőtagot, míg ugyan ezalatt az idő alatt csupán 56.843 férfi- és 16.210 nőtagot jelentettek be, ami igazolja, hogy a háború első

* *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagés der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands in Jena, 1911.* Berlin 1911. 346. old.

** Idézi: Ernst Drahn: *Friedrich Engels als Kriegswissenschaftler.* Gautzsch 1915. 24—25. old.

*** *Szakszervezeti Értesítő,* 1914. évi 10. sz.

heteiben nagyarányú üzemszünetelés, ennek folyamánaképpen munkanélküliség következett be, mert az üzemekben a nőmunkások számát is az első hónapban 7 és fél ezerrel csökkentették. Az itthonmaradt munkások javarésze tehát a munkanélküliség bizonytalanságában nézett a még bizonytalanabb jövő elé, míg a bevonultak hozzátartozói egyik napról a másikra kenyér nélkül, támogatás nélkül maradtak, egyetlen pozitív reménységük a majdan eljövendő állami támogatásnak Budapesten felnőttenként napi 78 fillér, gyermekenként 39 fillér összege lévén.

A szervezett munkások a maguk szervezeitől megkapták a lehető legmesszebbmenő támogatást: az utolsó évek kedvezőtlen gazdasági viszonyai alatt meggyöngyült szervezetek 1914 augusztus-december hónapokban 58,556 korona 87 fillér segélyt fizettek ki a hadbavonultak családtagjainak segélyezésére, amihez járul még az a 66,750 korona 69 fillér, amelyet a szabadszervezetek ezalatt az idő alatt ugyanerre a célra kifizettek. Aki a szakszervezettől távol állott, kizárólag a magánjátékonykodás jó szível adott, de keserves filléreinek támogatásával kísérelte meg föntartani magát. A munkanélküliek közül a szervezettek ugyancsak támogatásra találtak szervezeteikben, amelyek a háború első öt hónapjában 304,142 K 69 fillér (a szabadszervezetek külön 59,014 K 17 fillér) munkanélküli segélyt fizettek ki tagjaiknak.* A szervezeteken kívül álló munkanélküliek ugyancsak a magánjátékonykodás támogatásához voltak kénytelenek menekülni.

De az első hetek fölfordulása után új életre kelt a látszólag halálosan megbénult tőkés társadalom: megtörtént a háborús termelésre való berendezkedés. Amit Heinrich Cunow a német iparra vonatkozólag olyan érdekesen vázolt a *Neue Zeit*-ban**, nálunk is meglepő életképességgel végbement. Kis műhelyek, amelyek erkélyrácsokhoz használt vaspálcikák gyártásával foglalkoztak, berendezkedtek gránátalkatrész gyártására; kerékpárgyárakban kórházi fölszerelést, varrógépgyárban srappelnt, esernyőkészítő műhelyben vízálló szövetekeket gyártanak stb. stb. Megkönnyítette a háborús átalakulást Magyarországon az ipar helyzete is, amely csaknem kizárólag a hazai nyerstermények földolgozására lévén berendezkedve, nem érezte meg a külföldi piacoktól és anyagszállítástól történt hirtelen elszigeteltesét (leszámítva egyes cikkeket). Új vállalkozások alakulnak, amelyek kizárólag a hadsereg szükségleteinek kielégítéséből iparkodnak hasznot találni, a gyors üzleti ébredésnek következménye aztán az a kóros állapot, amely a rendkívüli helyzettel való visszaélést megteremti, amikor ügyvédek papiroseszmát és cukorkaárusok hátizsákot szállítanak a hadseregnek.

A legelső iparág, amely a háborúokozta változások fölismerése után munkásainak helyzetét biztosítja, a grafikai szakma. Még 1914 augusztus 4-én megállapodás jött létre a Grafikai Főnökegyesület és a nyomdász-, könyvkötő- és grafikus-munkások szervezetei között.

* Szakszerv. Eri. 1915. évi 4. sz.

** *Umgestaltung der Industrie. Die Neue Zeit*, 1914/15, 536—7. old.

amely elejét vette annak, hogy az iparág munkásait indok nélkül elbocsássák, bár a munkásokra nézve azzal a súlyos föltétellel, hogy a munkaidő csökkentésével keresetük lényegesen megcsappant. A megállapodás ellenére 1915 februárjában 405 könyvkötő volt munka nélkül.

A háborús iparra átrendezkedés nem szüntette meg a nagy munkanélküliséget. A munkaközvetítés teljes szervezetlensége miatt azoknak az iparágaknak munkásai, amelyek csak lassan — vagy egyáltalán nem — tudtak berendezkedni a háborús termelésre, munka és kereset nélkül vannak hónapokig, míg más iparágakban, ahol a termelés váratlanul abnormisan fokozódott, munkashiány akadályozza a konjunktúra kellő kihasználását. A Szakszervezeti Tanácsnak a kereskedelemügyi miniszterhez intézett beadványa* ezért még 1914 augusztus havában hangsúlyozza, hogy „igen célirányos volna, a munkaközvetítéssel foglalkozó valamennyi társadalmi szervezetnek egymással való összeköttetésbe hozatala”. Ebben a tekintetben kívánt tájékozódást nyújtani a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesületének 1914 szeptember 16-án megtartott ankétje is, amely a munkanélküliség és a hadfelszerelési iparágak munkaviszonyait tárgyalta s a helyes munkaközvetítés tárgyában óhajtott útmutatást adni.

Mínthogy a középítkezéseket és mindennemű hatósági közmunkát a háború kitörésekor beszüntették, a munkásság főnti memorandumában már megállapítja, hogy a hatóságokra hárul a feladat, hogy munkát adjanak azoknak a munkásoknak, akiket a magánvállalkozás munkával ellátni nem tud. A közmunkák összeírása meg is kezdődik miniszteri rendeletre — 1915 decemberében arra való hivatkozással, hogy a rohamosan szaporodó létszámú hadifoglyokat el kell látni munkával . . .

Az *egyre* erősödő hadiipar, kapcsolatban a békés ipar mozgósításával csak lassan, hosszú hónapok leforgása alatt kezdi fölszívni a munkanélkülieket. Nagyban hozzájárul a munkanélküliség eltüntetéséhez a szociálpolitikai intézkedések ebben a tekintetben pótló „népfelkelői bemutatói szemlék” sorozata, amely minden épkézláb férfit fegyveres katonai szolgálat alá von. Ugyanerre az eredményre vezetett a férfinépeségnek a legkülönfélébb katonai szolgálatra való berendelése is, kezdve a fuvarozástól, sáncmunkától a kórházi ápolásig.

A Budapesti ipari és kereskedelmi munkaközvetítő intézet igazgatója az intézet 1914 —1915. évi háborús beszámolójában a következőket jelenti: „Tudjuk, hogy a háborús állapot lendítő hatása nem terjedt ki az összes ipari foglalkozásokra. Nagyon soknak a helyzetén semmit sem javított, sőt ellenkezőleg, megbénította a tevékenységüket, mert megfosztotta azokat a tavaszon megindult fejlődésük feltételeitől. A fellendítő hatás még területileg sem volt általános; mivel csaknem kizárólag Budapestre szorítkozott; a vidéken ellenben, különösen a kisipar, — mely erős kontingensét adja az intézetünkhöz érkező munkaalkalom-kínálatoknak, — igen megbénult a háború

* *Szakszerv. Ért.* 1914. évi 9. sz.

okozta munka és munkáshiány miatt.” „A háborús állapot teljesen felforgatta az ipari tevékenység rendjét és összhangját. Az ipari foglalkozások nagyrészt a maga céljaira kötötte le és megakasztotta a normális idők rendes munkáját. Óriási dimenziójú szükségleteivel a lekötött foglalkozásokban nagymérvű munkaalkalom-kínálatot idézett elő a munkáspiacokon, másfelől az iparüzőknek fegyveres szolgálatra és hadi szolgáltatásokra történő bevonásával az ipari foglalkozások egész vonalán megapasztotta a munkaalkalom-keresletet. Ennek következményeül egyes ipari foglalkozásoknál már a múlt évi decemberben jelentkezni kezdett a munkáshiány s azóta — a népfelkelői szolgálatra kötelezhetőket folyton újabb kategóriáinak berendelésével — folyvást fokozódott s ma már általánossá vált.” A jelentés fölemlíti, hogy míg pl. 519 esetben kerestek munkást a borbélyszakmából, addig csupán 199 munkás keresett alkalmazást. Sziígyártót 142 esetben kerestek s csak 67 keresett munkát stb. Viszont az építőiparban sokkal több munkás jelentkezett, mint ahány munkakínálat volt. Az Építőmunkások Országos Szövetségétől nyert adataink szerint 1914 decemberében kb. 10 ezer építőmunkás volt munkanélkül az országban s a munkanélküliség csak tavasszal enyhült a főntebb már vázolt okok következtében. Az építőipari munkaalkalmak csökkenésére élénk világot vet az az adat, amely szerint a téglakartell 1914 első felében 73 millió téglát szállított, míg 1915 első felében csupán 19 milliót. A hadimunkák egyre égetőbb szüksége, a hadimunkákon dolgozó üzemek fokozatos bővülése azonban egyre több munkáskezet juttat munkához, úgy hogy a Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár taglétszáma 1915 augusztus 31-én már ismét 223.462-re (166.327 férfi, azaz 74,4% és 57.135 nő, azaz 25,6%) emelkedett, ami a háború kitörésének időpontjához képest csupán 15 ezer főnyi, azaz nem egészen 7%-nyi apadást jelent.

A háború első hónapjai után kitűnt, hogy bár a kivitel és behozatal — még a közlekedés vérkeringésének megindulása után is — csaknem teljesen megszűnt, bár igen sok kisebb üzem és bolt kénytelen volt bezárni kapuját, bár az élelmiszerek ára folytonosan és megállás nélkül emelkedett, bár a keresethiány és munkanélküliség hosszú hónapokon át változó, erővel ugyan, de állandóan mutatkozott, a jövedelmek még sem váltak be, mert a teljes összeroppadás, a várt nagy *debaacle* nem következett be. Hogy ez így történt, abban nagy szerepe volt azoknak a kormányintézkedéseknek (moratórium, a tőzsde működésének szüneteltetése stb.), amelyek a háború kitörését nyomon követték s amelyek az egyéni állampolgári jogokba olyan mélyen belenyúltak, hogy előszeretettel háborús szocialista intézkedéseként emlegetik őket. De a tőkés társadalom életének folytonosságával együtt a jövedelmeknek az a része sem vált még valóra, amely az általános kimerülés nyomán a munkásosztály végső győzelme feltételeinek kialakulását várta.

Az uralkodó gazdasági rend vasmarokkal tartja kezében a hatalmat s a munkásosztály ahelyett, hogy megkísérelné kihasználni a polgári társadalom szorult helyzetét, *burgfriede*-t kénytelen hirdetni s minden erejével azon dolgozik, hogy az ipar válsága minél sikeresebben legyen leküzdhető. Jellemző ebben a tekintetben az a büszke öntudat, amellyel Paul Umbreit a német szakszervezeti mozgalom

huszonöt éves főnállásának emlékére írt könyvében kijelenti: „... Németország beigazolta, hogy ellenfeivel szemben nemcsak stratégiailag, hanem gazdaságilag is föl van készülve”.*

A burgfride, de a katonai parancsnokságoknak — a legtöbb esetben enyhének igazán nem mondható — intézkedései is kizárják a sztrájkot és bojkottot, tehát azokat az eszközöket, amelyekkel a munkások rendes körülmények között hatásosan tudnak küzdeni bérvizonyaik javítása érdekében. Ettől a harci fegyvertől meg lévén fosztva, a szervezetek azzal iparkodtak a bérvizonyok javítását elérni, hogy a nyilvánosság előtt ismertették a hadi-szállításokból vagyont gyűjtő vállalatok munkásainak helyzetét. Ez az eszköz több esetben hatott, bár katonai hatóságaink részéről távolról sem részesült abban a támogatásban, amellyel a németországi katonai parancsnokságok a munkásoknak hasonló alkalmakkor segítségére siettek. Más, jobban szervezett szakmák szervezettségük erejével ugyancsak elérték a bérvizonyok javítását, úgy hogy — amint az egyes szervezetektől nyert s alább közölt adatokból kiviláglik — a legtöbb szakmában emelkedett a munkásság egy részének bére.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy csak a munkásság egy részének a bére emelkedett. A szervezett munkások ugyanis az ipari munkásság legintelligensebb, egyben szakmájukban legképzettebb részéből kerülnek ki s az ő bérvizonyaik viszonylagos javulása nem jelenti az ipari munkásság kereseti viszonyainak általános megjavulását. Ha ismét a Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár adataihoz fordulunk, a következőket találjuk. A pénztár tagjai napibérosztályok szerint a következőképpen oszlottak meg 1914 június 30-án:

Tagok megoszlása	1 K-ig	1—2	2—3	3—4	4—5	5—6	6--7	7—8
	korona napi keresettel							
Férfi	17.281	10.392	32.053	58.447	35.841	26.935	14.286	9.984
Nő	4.339	16.998	15.519	6.882	1,583	461	139	101
Összesen ...	21.620	27.390	47.572	65.329	37.424	27.396	14.425	10.085

Minthogy az Országos Pénztár alapszabálya szerint az egyes napibérosztályokban az átlagos kereset 1, 1,50, 2,50, 3,50, 4,50, 5,50, 6,50 és 7,50 koronának számítandó, ha ezen az alapon kiszámítjuk a 205.219 férfitag összeresetét, annak összege 794.732 koronára rúg. Vagyis egy férfitag átlagos keresete 1914 június 30-án 3 korona 87 fillért tett ki naponta. A 46.022 nőtag keresete 104.040 korona 50 fillért tesz ki, vagyis ugyanakkor egy nőtag napikeresete 2 korona 26 fillér volt. Ha a férfi- és nőtagokat együvé számítjuk, a napi átlagos kereset 3 korona 58 fillért tett ki.

* 25 Jahre Deutscher Gewerkschaftsbewegung 1890—1915. Berlin 1915. 141. oldal.

Ha ezzel szembeállítjuk az 1915 június 30-iki állapotot, a következőket találjuk:

Tagok megoszlása	1 K-ig	1—2	2—3	3—4	4—5	5—6	6—7	7—8
	korona napi keresettel							
Férfi	14.389	8.687	18.636	41.656	33.024	23.504	12.405	9.730
Nő	3.094	17.776	23.239	7.658	2.190	798	189	139
Összesen ...	17.483	26.463	41.875	49.314	35.214	24.302	12.594	9.869

A 162.031 férfitag összkeresete 651.293 koronát tett ki, vagyis az egy férfitagra eső átlagos kereset 15 fillérrel 4 korona 02 fillérre emelkedett. Az 55.083 nőtag összkeresete 131.173 korona 50 fillér lévén, az egy nőtagra eső átlagos kereset itt is emelkedett 12 fillérrel 2 korona 38 fillérre. Ha a két nemet együvé számítjuk, kitűnik, hogy a budapesti ipari munkás átlagos napikeresete 1914 június 30-tól 1915 június 30-ig 3 korona 58 fillérről 3 korona 60 fillérre emelkedett, vagyis az átlagos napi emelkedés kitesz összesen 2, azaz kettő fillért.

Ha tekintetbe vesszük a háborús rendkívüli állapotoknak azt a „jótéteményét”, amely a vasárnapi munkaszünet felfüggesztésével lehetővé teszi a munkásnak, hogy az évnek mind a 365 napján dolgozzék, akkor az évi béremelkedés összesen 7 korona 30 fillérre rüg. Százalékban kifejezve, a béremelkedés kitesz 0,55%-ot.*

Nem szabad elfelejtenünk, hogy az egész országban Budapest kiváltságos helyzetnek örvend. A békés ipar is túlnyomólag itt összpontosul, a háborús ipar pedig egyenesen ideözönlött az egész országból, amint az a munkásközvetítő intézet jelentéséből, valamint a szakszervezetektől nyert felvilágosításokból egyaránt kitűnik. Hogy vidéken a viszonyok még 0,55%-kal sem javultak, arra csak egy adatot hozunk föl. Ha a Pécsi Kerületi Munkásbiztosító Pénztár taglétszámából a fönti módszerrel kiszámítjuk a férfi és nőtagok keresetét külön-külön, valamint együttesen, megállapíthatjuk, hogy egy-egy tag napi átlagos keresete a következőképpen alakult:

1914 június 30-án

a férfiaknál: 2,93 K, a nőknél: 1,43 K, együtt: 2,67 K;

1915 június 30-án pedig:

a férfiaknál: 2,79 K, a nőknél: 1,91 K, együtt: 2,58 K.

A pécsi munkások keresete tehát a háború első évében napi 9 fillérrel csökkent. Bár nem volna érdektelen más

* Azok megnyugtatósára, akik azt gondolják, hogy a számítások eredménye azért alakult így, mert a kimutatásban nem szerepelnek a napi 8 korona keresetnél többel rendelkező munkások, itt jegyzem meg, hogy míg 1914 június 30-án a budapesti pénztár nagy-munkaadói 736 munkást biztosítottak nyolc koronán felüli keresettel (baleset esetére), addig 1915 november havában ez a szám leolvadt 667-re!

vidéki pénztárak adatainak feldolgozása sem, a megfelelő adatok hiányában arról le kellett mondanunk.

Amíg tehát a szakszervezetek közléséből megállapíthatjuk, hogy a húsupari munkások egyes kategóriáinak a háború alatt 70%-kal, más kategóriáinak 25—35%-kal, a textilmunkásoknak 30—40%-kal, a vas- és fémmunkásoknak 15—25%-kal, a szabó-, kárpitos-, bőr-, festő-, építő- s többi munkásoknak 10%-kal emelkedett a keresete, vagy pedig az illető szakmák drágasági pótlékban részesülnek, — ezzel szemben az is konstatálható, hogy ezek a kedvezőbb bérviszonyok csak a képzett, intelligens szakmunkásoknak aránylag csekély százalékánál találhatók föl, úgyannyira, hogy az ipari munkások túlnyomó tömegének, a segédszemélyzetnek, napszámosoknak stb. fizetését nem érintik. A szervezetek természetesen a saját tagjaik érdekeit kívánják elsősorban előmozdítani, de meg a háború alatt nem is fejthetnek ki olyan erőt, amely a szervezeten kívül álló tömegek kereseti viszonyaira lényegesen változtató befolyást gyakorolhatna. A szakmunkások keresetének emelését viszont megmagyarázza azoknak viszonylag alacsony száma is.

A kimutatásokból egyben megállapítható a női munka jelenléte elönyömulása is. Minél több férfimunkás vonul be katonai fegyveres szolgálatra, annál több kiöregedett munkás, női családtag, fiatal munkás kerül be ipari munka végzésére, akik különben rendszeres munkát egyáltalán nem végeztek volna, vagy abból részt már nem, vagy még nem kértek volna. A női munkaerők csak kivételesen kapnak szakmunkát (kivéve természetesen azokat, akik már a háború előtt is szakmunkások voltak), általában gyatrán fizetett munkákat kell végezniök, erejük teljes megfeszítésével, legtöbbször egészségük és testi épségük árán. Különösen kizsákmányolják a hadi szabóműhelyek a számukra dolgozó, legtöbbször otthoni munkásnőket. Ideje volna, hogy ezeknek a legrosszabb viszonyok között dolgozó munkáspáriáknak a sorsán egyszer fönnakadna az illetékes körök figyelme. Egyes szakmában a legnehezebb munka végzésére is alkalmaznak nőket, pl. az asztalosiparban ládakészítésnél, a tölténygyárban, konzervgyárban, fegyvergyárban stb.

Ha a kereseti viszonyok javulásával szembeszögezzük a megélhetés drágulásának adatait, szinte megdöbbentően rejtélyes lesz előttünk: voltaképpen miből és hogyan él meg a háború alatt a „fényesen kereső” ipari munkás? Az élelmiszerárak drágulásának adatai közismertek, azért csupán dr. Varga Jenő adatait említjük föl, aki az élelmiszerárak alakulásához mérten, állandóan számításokat készít egy öttagú munkáscsalád heti élelmezésének nyers szükségletéről. Eszerint a kimutatás szerint az öttagú munkáscsalád megélhetéséhez föltétlenül szükséges élelmiszerek ára a hivatalos árjegyzék adatai szerint így alakult:

1914	június 30-án	21 korona	86 fillér
1914	október 30-án	23	34
1914	december 15-én	28	10
1915	március 15-én	35	08
1915	június 15-én	45	83
1915	november 15-én	49	08

A háború kitörése óta tehát a megélhetéshez föltétlenül szükséges élelmiszerek ára Budapesten 130 százalékkal emelkedett. A ruházati cikkek ára ugyancsak horribilis emelkedést mutat. Bár erre vonatkozólag nem áll rendelkezésünkre semmilyen pozitív adat, valószínűleg közel járunk a valósághoz, ha a drágulást ezen a téren — különböző szükségleti cikkeknek megfelelően — 20—80 százaléknál kevesebbre nem becsüljük. De megdrágult a fűtőanyag (szén, fa), a világítás (petróleum) stb. Nem ismerjük olyan ágát az emberi szükségleteknek, ahol ne találkoznánk az egyre növekvő és egyre terhesebb drágasággal. Ha tekintetbe is vesszük a budapesti munkások átlagos napi 0,55% keresetemelkedését, még mindig csodálkozva kell kérdeznünk: voltaképpen miből és hogyan él meg a háború alatt a „fényesen kereső” ipari munkás? Miből és hogyan teremti elő az élelmiszerek emelt árának fedezéséhez még szükséges 129,45%-ot? A német szakszervezetek lapja, a *Correspondenzblatt* panaszoja: „A háború és valamennyi élelmiszernek vele összefüggésben álló megdrágulása, a pénznek és azzal együtt a munkás munkabérének értékét igen hatalmas mértékben csökkentette és ezzel a szakszervezeteknek sok, az életföntartás javítására irányuló eredményét egy csapásra megsemmisítette.”* Pedig Németországban az építőmunkás-szervezet statisztikai fölvétele szerint, amely egy négytagú munkáscsalád élelmiszerszükségletét a tengerészkatona megállapított élelmiszeradaga szerint számítja ki, a heti kiadás 1914 július és 1915 június között 25,33 márkáról csupán 37,36 márkára, vagyis 48%-kal emelkedett,

Ha annak a munkásszakmának keresetviszonyait, amelynek munkabére a háború alatt, a legkedvezőbbben alakult, szembeállítjuk az élelmiszerek árának emelkedésével, 70% és 130% között még mindig akkora különbözetet találunk, amelyet nem lehet áthidalni más, ugyancsak fölemelt árú szükségleti cikkek bevásárlásánál kizorított takarékoskodással sem. Egyetlen megoldás marad hátra: az igények teljes leszállítása. A *Munkásügyi Szemle* a háború első hónapjaiban éppen a munkásbiztosító pénztárak szempontjából hívta fel a figyelmet erre a kérdésre: „A háború tartama alatt fellépő nagy drágaság a megfelelő élelmezést lehetlenné teszi, az itthonmaradottak is megsínylik tehát a hadiállapotot. Ehhez járulnak a háborúban fellépő járványok és ragadós betegségek, a népegészségügy megromlása, a harctéren szerzett különböző betegségek, a rendkívül nagy mérvben történő sebesülések. Mindezek azt eredményezik, hogy a nép szervezete és ellenállóképessége meggyöngül és így a háborút követő évtized óriási feladatok elé fogja állítani a munkásbiztosítást.”** Az a munkás, aki nem táplálkozik kellően, aki szervezetét nem ápolhatja a szükséges mértékben, nem alkalmas olyan munkateljesítményekre, mint amelyet nyújtott, amíg megfelelő körülmények között élt. Az ipari munkásság alultáplálkozásának, szellemi és testi megromlásának kérdése kellene, hogy érdekelje a magyar ipari

* 1915 nov. 27-i sz.

** 5. évf. 1914. 507. old.

köröket is, hiszen főleg a fejletlen magyar iparnak lesz kára abból, ha a harctérről hazakerülő és az itthonmaradt munkás munkaképességében gyöngül s olyan munkákra, amelyeknél a minőség kérdése is számításba jön, alkalmatlanná válik. A háború alatt éppen a hadseregszállító gyáraknak kellene előljárniok munkásaik értékelésében a jó példával, holott azok törődnek a legkevésbé munkásaikkal. A képviselőház december 10-i ülésén mondta el Huszár Károly képviselő: „Állandó panaszok jönnek a háborús célokat szolgáló gyárak munkásaitól, részint javadalmazásuk csekélységét illetőleg, — holott tudjuk, hogy épp ezek a gyárak fizethetnek többet, mert hiszen a legnagyobb jövedelmekkel bírnak, — részint a bánásmódot illetőleg, amennyiben az ilyen gyár arra támaszkodik, hogy katonai felügyelet alatt áll és ahelyett a bánásmód helyett, melyet a munkásosztály addig kivívott magának, ahol munkás, munkaadó mint egyenrangú tárgyaló felek állnak egymással szemben, a kaszárnyák szokásait honosítják meg.”

Ismételten föl kell tehát vetnünk a kérdést: voltaképpen miből és hogyan él meg a háború alatta „fényesen kereső” ipari munkás? A kérdésre választ csak úgy adhatnánk, ha megfelelő statisztikai fölvétel állana rendelkezésünkre. Ilyen statisztika nincs, kénytelenek voltunk ezért magunk annak pótlásáról gondoskodni. Több ipari szakma néhány munkásától szereztünk be adatokat, amelyeket az alábbiakban (I. táblázat) részleteikben is ismertetünk. Ezek az adatok — ha úgy tetszik: vallomások — nem tekinthetők olyan statisztikai pontosságú számoknak, amelyek a valóságtól egy fillérvnyi összeggel sem térnek el. Dolgozó, kora reggeltől késő estig munkában levő munkások nem vezetnek kiadásaikról és bevételeikről pontos számadást. Lehetnek bizony az adatokban koronákra rugó eltérések is, elismerjük. De egyet kétségtelenül bizonyítanak: azt a változást, amelyet a háború a vallomásttevő életviszonyaiban előidézett. Ha végignézzük az adatokat, mindjárt szemünkbe ötlük, hogy mekkora tétellel emelkedik csaknem kivétel nélkül mindegyik munkás háztartásában az élelemre kiadott összeg. Szemünkbe ötlük ezzel szemben, hogy a szükséges különbözőzet a kulturális kiadások csökkenéséből, továbbá több helyütt a szesz italra fordított összeg csökkenéséből kerül elő. Az élelmiszerek árának emelkedése az egyik oldalon, a könyv- és színház-szükséglet kielégítésének kényszerű redukálása vagy teljes beszüntetése a másik oldalon — íme, ebből él a magyar munkás a háború alatt. Ha már odáig jutott a maga művelésében, hogy könyvet vett a kezébe, hogy lapot járattott, hogy színházba is elnézett hébe-hóba, hogy moziba járt, — a háború kiüti kezéből a könyvet, a színház kultúráját megvonja tőle, a mozi szórakozásától megfosztja. Mindezt azért, hogy másfelől az élelmiszerral kereskedőknek, hadseregszállítóknak busás hasznot szórjon a kezébe. S nem éreketlen, szomorúan jellemző a magyar közállapotokra az a tény, amelyet pincérmunkások közöltek velünk: azok a kávéházak, amelyekben Budapest úgynevezett „éjszakai élete” lefolyik, soha nem álltak olyan fényesen, mint a háború kitörése óta; annyi pezsgő fogy el bennük, mint béke-időben sör. Egyik oldalon nem telik a kis, kezdetleges kulturszükségletekre, a

másik oldalon a kultúrkidadások lehetetlenné tévése árán könnyen szerzett pénzek pezsgőre cserélődnek. A könyv, amit elvettek tőle és a mások pezsgője — ezek hozzátartoznak ahhoz a képhez, amelyet a magyar munkás életviszonyairól adni megkísérlünk.

Ugyancsak alább (II. táblázat) néhány adatot közlünk, amelyeket tanítók gyűjtöttek 6—12 éves apróságoktól. Azok a kis vallomások is élesítik a képet, amelyet szomorú témánkról vázolunk: hogyan él a magyar munkás a háború alatt. Hús csak vasárnap, vagy minden második vasárnap kerül az asztalra, ha ugyan egyáltalán jut rá, tejet a sok gyöngye, fejletlen apróság számára nem is kapni.

S a dolgozó munkás helyzete még mindig kitűnő azoknak a munkáscsaládoknak helyzetéhez képest, amelyeket kenyérkeresőjüktől, eltartójuktól fosztott meg a mozgósítás. Míg Franciaországban a bevonult családja napi 1,25 frank, minden 16 éven aluli gyermek napi —,50 frank, Nagybritanniában a bevonult felesége heti 9 shilling, ill. a gyermekek számához képest összesen heti 1¹/₂, 14, 16¹/₂, 18¹/₂ shilling állami segílyt kap*, addig Budapesten az állami segíly, amint már említettük, felnőtt után 78 fillér, gyermek után 39 fillér naponta. A hadbavonultak felnőtt hozzátartozói, ha soha életükben nem dolgoztak is, munkába állanak s mint nem szakmunkásoknak a legmegfeszítőbb munka ellenében a legsilányabb bérből van részük. Sokan más megoldást keresnek. A rendőrség jelentése szerint a nyilvántartott prostituáltak száma 1915 januártól júliusig 2339-ről csupán 2378-ra nőtt, de köztudomású, hogy a titkos prostitúció valósággal fölbujánzott a háború alatt. Annak, aki a magyar munkás életéről a világháború alatt hű képet akar alkotni magának, erről sem szabad megfeledkeznie.

A háborúra vonatkozó jövendöléseknek a társadalom össze-roppanására vonatkozó része nem vált tehát be, de amit a munkásság helyzetére vonatkozólag jósoltak, az részben beteljesedett. Bebizonyult hogy a háború alatt a front mögött épp úgy érvényes a háború egyik filozófusának, M. Anitchkownak mondása, mint a fronton: „Minden háborút többé-kevésbé égbekiáltó tények kísérek”.**

II.

Az egyes iparágak munkásai az illető iparágak speciális viszonyainak megfelelően különböző sorsra jutottak a háború folyamán. Nem lesz talán teljesen érdektelen, ha az egyes munkásszervezetektől szerzett adatok, munkáslapok közlései stb. alapján rövid vázlatot nyújtunk az egyes iparágak munkásainak helyzetéről.

A háború alatt a legnagyobb fontosságra emelkedett a vas-és fémipar. Ennek munkásairól a munkásszervezet adatai szerint a következőket mondhatjuk:

A munkabérek a háború alatt nem változtak, sőt egyik-másik szakmánál, különösen a háború első évében, inkább csökkentek, mint emelkedtek. A háború második esztendejében némileg javultak az állapotok, amennyiben a nagyobb munkáskereslet következtében az épületlakatosok, bádigosok, víz-

* *Munkásügyi Szemle*, 1915. évi 500—502. old.

** Anitchkow: *Krieg und Arbeit*. Berlin 1912. 165. old.

vezeték-, gáz- és villanyfelszerelők, végül a kisipari kovácsok munkabére átlag 15%-kal emelkedett. A gépgyárakban a munkások, különösen a szakmunkások, mintegy 25%-kal keresnek többet a háború alatt, mint a háború előtt, nem azért, mintha a bérek emelkedtek volna, hanem, mert a háború előtti heti 57 órai átlagos munkaidő helyett a munkások kénytelenek hetenkint átlag 84 órát dolgozni. Vannak gyárak, mint pl. a Fegyver- és gépgyár, Weiss Manfréd acél és fémművei r. t. Csepel. Schlick-Nicholson gépgyár, amelyekben a munkaidő majdnem korlátlan, innen magyarázható a munkások némileg magasabb keresete.

Keresetükben emelkedést értek el: a vasesztergályosok, szerszámkészítők, idomszerkészítők, gépmunkások, fűrészek, gyalusok, marósok, revolverpadon és vésőgépen dolgozók, kovácsok, ódor- és csákkészítők, végül acélöntők. Ezeknek a munkáskategóriáknak keresete részben az akkordárak kihasználása, de főként a munkaidőnek heti 27 órával való emelkedése folytán mintegy 25%-kal emelkedett. Nem emelkedett, vagy csak igen csekély mértékben nőtt a vasöntők és a hozzájuk tartozó munkáskategóriák keresete.

A háború alatt teljesen megszűnt a fémábrázolóipar, ennél fogva az ebben az iparágban foglalkoztatott munkások a gyárakban nyertek alkalmazást, mint segédmunkások, részben pedig mint gépmunkások.

A munkaerő kihasználása, a munka intenzitása a háború alatt erősen fokozódott.

Munkanélküliség a háború alatt nem tapasztalható. A munkanélküliek száma a vas- és fémmunkások budapesti helyicsoportjában átlag 10.000 tag mellett nem tesz ki többet, mint 50—60-at.

A női munka nagy mértékben elterjedt a löveggyártásban; főleg esztergamaró és revolver-esztergapad mellett nyerne a nők alkalmazást. A munka meglehetősen nehéz. Teljesen kiszorították a nők a férfiakat a konzervgyárakban a bádogdobozok készítésénél. A kiszorított férfimunkások száma a budapesti bádogdoboz iparban meghaladja a négyszázat. Mintegy 600—650-re tehető a budapesti gépgyárakban azoknak a nőknek száma, akik olyan munkát végeznek, amelyet azelőtt csak férfimunkások végeztek. A nők munkabérei 50—60, sőt igen sok esetben 75%-kal alacsonyabbak, mint a férfimunkásoké. A nők nem is zúgolódnak, ha olyan munkán, amelyen a férfimunkás 10 koronát keresett naponként, 3¹/₂ koronát keresnek. Ebben a tekintetben a legszomorúbb állapotokat találjuk a csepeli lőszergyárban, a konzervgyárban és a kőbányai lámpagyárban. A szervezés munkája lassan halad, mivel az ez időszereint alkalmazott nők túlnyomórészt olyan társadalmi körből származnak, amelyben a szervezkedés eszméje még nem vert gyökeret. Ezt a munkáltatók is tudják és a maguk javára alaposan ki is használják.

A budapesti gyárripar 90% erejéig hadimunkát végez. Más munka a gyárakban nincs is.

A legtöbb gyárban a munkások keresetük egy vagy két %-át önként a gyárból bevonultak itthonmaradottainak segélyezésére fordítják. A kivételesen katonák a legtöbb esetben azt a bért kapják, amit a rendes munkások visszaélés ezen a téren igen kevés fordult elő.

A famunkások helyzetéről szakmák szerint a következőkben számolhatunk be:

Asztalosok. A háború kitörésekor a középiparban egyszerre meg-

szüntek, amire a kismesterek is egyszerre abbahagytak minden munkát, úgy hogy a munkások lehetetlenül rossz viszonyok közé kerültek. A Budapesti Asztalosiparrestütletnek 1914. évi működéséről szóló jelentése 11. oldalán a következőket olvassuk: „E világháború legelső ágyúlövése, mely Belgrád felé elszállt, nem ütött a királygyilkos rácok fővárosán olyan súlyos sebet, mint a mi tisztességes bútoriparunkon, mely három évi küzködés és vérvesztéstől amúgy is teljesen elgyengülve, a végső pusztulás előtt áll. Épületasztalosaink egy része a háború kitörése után is folytathatta ugyan még üzemét a már folyamatban volt építkezések részére, de ezek befejeztével az épületasztalos iparban is nyomasztóan megcsökkent a munkaalkalmak száma, mert a magánépítkezések teljesen elmaradtak és csak a kizárólag hadi célokból szükségessé vált építkezések láttak el munkával egy pár műhelyt.” Amikor aztán a békés ipar átalakult háborús iparrá, az asztalosiparban is megkezdődött a munka. Nagy átlagban 20%-kal emelkedtek a bérek a háború alatt. A sürgős munkákat végző kis üzemekben 70—80 fillér órabért is megfizetnek, ott a viszonyok tűrhetőek. Viszont gyakori az eset, hogy egyes munkáltatók a háború előtti béreket is vonakodnak megfizetni. A *Famunkások Szaklapja* 1915. évi 11. száma szerint pl. Palágyi Gyula gyárában, amely a hadsereg számára szállít, a hetikereset átlaga 34 korona 17 fillér, tehát „egyes munkásoknak a háború előtti keresetnél is alacsonyabb keresetük van”. Vidéken Győr, Arad, Diósgyőr kivételével alig akad munka, úgy hogy a vidéki munkások jórésze is a fővárosban talált elhelyezést. Munkanélküliség nincs, kevés a szakmunkás. A női munka erősen elterjedt; hadimunkánál nehéz munkára is alkalmazzák a nőket (pl. ládakészítésnél stb.). Míg Németországban 1914 augusztus 8-án a faipari munkáltatók szövetsége körlevélben hívta föl a munkáltatókat a bevonult segédek támogatására, nálunk a háborús helyzetet a munkáltatók a munkások ellen kihasználták. Sok a panasz a katonai felügyelet parancsnokainak pártossága és tájékozatlansága miatt, amit a munkáltatók a munkásokkal szemben kihasználnak. Az asztalosszakosztály a bevonultak segélyezésére 2930 koronát fordított.

Faesztergályosok. Míg ebben a szakmában a háború előtt kb. száz munkás dolgozott a fővárosban, ma 20—22 faesztergályos van, az is vasmunkán, esztergapadon dolgozik, különben munkanélkül volna. Az illetők keresete átlagosan 15%-kal emelkedett a háború előtti keresethez mérten

Kádárok. Ebben az iparágban munkanélküliség egyáltalán nincs, mert a szakmunkások száma kevés. A gyárakban dolgozók 40 fillér napi drágasági pótlékot kapnak; alkalmi munkánál, megegyezés szerint, általában jobb a viszonyok.

Kárpitosmunkások. A kárpitosmunkások munka- és bérvizonyait a szakszervezet az 1909—1911. években statisztikai fölvételben dolgozta föl.* Eszerint 1911-ben 291 munkás hetibére 31,84 koronás átlagot ért el, mint-hogy pedig egy munkás csak 46 hetet dolgozott, ez a heti kereset 2855 koronára szállította le. A kollektív szerződés 1912-ben 10% béremelkedést hozott. Ezeken az állapotokon a háború annyiban változtatott, hogy a háború alatt a bérek általában 10%-kal emelkedtek. Jelenleg csak 120—140 munkás dolgozik a szakmában, ezek harmadrésze hadimunkán. Munka-

* *Famunkások Zsebnaptára az 1913. évre.* Propper Sámuel: *A kárpitos munkások munka- és bérvizonyairól. (1909—1911.)*

36 *Bresztovszky: A magyar ipari munkásság életviszonyai a háború alatt*

nélküliség nincs. Az iparág egyébként nagyon kevésbé kiterjedt. Míg ugyanis a 70 millió lakosú Német birodalomban 15.000 kárpitos szakmunkás dolgozik, addig a 20 millió lakosú Magyarországon csupán 1200. ami egyrészt az igények fejletlenségét, másrészt az anyagi erő kis fokát mutatja. A háború ezt az állapotot is rosszabbította. A szervezet a hadbavonultak hozzátartozóit 1100 koronával támogatta.

Az építőmunkások helyzetét már az az egy adat is eléggé megvilágítja, hogy míg

1914 július 15-én Budapesten	157
1914 december 16-án már csak	87
1915 június 15-én pedig mindössze	56 építkezésen dolgoztak.

Az utóbbiak nagy része is befejeződött már s minthogy újabb építkezésre engedélyt nem kértek, az építkezések száma a minimumra redukálódott. Ennek megfelelően a szakszervezet pontos statisztikai fölvétele szerint

1914 június 30-án Budapesten dolgozott	13.521 építőmunkás
1915 „ 30-án „ „ „	7.018

A csökkenés 6.503.

A foglalkoztatott építőmunkások munkanemek és nemek szerint így oszlanak meg a fönti időszakban:

Tanoncok és fiúnapszámosok	1914-ben	704
	1915 „	268
	Csökkenés	436
Napszámosnők	1914-ben	1864
	1915 „	1437
	Csökkenés	427
Napszámosok, állványozók—	1914-ben	7064
	1915 „	2995
	Csökkenés	4069
Kőművesek	1914-ben	3930
	1915 „	2281
	Csökkenés	1649

A kőfaragók közül, akik a fönti számban nem foglaltatnak benne; 1914-ben 480, 1915-ben pedig 92-en dolgoztak.

A napi munkabérek Budapesten a következőképpen alakultak:

Tanoncok és fiúnapszámosok	1914-ben	2 korona
	1915 „	2 „
Napszámosnők	1914-ben	2.64 korona
	1915 „	2.84 „
	Emelkedés napi	20 fillér
Napszámosok, állványozók	1914-ben	3.74 korona
	1915 „	3.94 „
	Emelkedés napi	20 fillér
Kőművesek	1914-ben	5.79 korona
	1915 „	5.99 „
	Emelkedés napi	20 fillér
Kőfaragók	1914-ben	5–7 korona
	1915 „	4–6 „
	Csökkenés napi	1 korona

A vidéki munkabérek különbözők:

	Órabér fillér
Brassó	42—60
Erzsébetfalva	62—74
Debrecen	72—80
Győr	50—68
Kolozsvár	68—84
Nagykároly	52—62
Nagyvárad	64—80
Pozsony	64—90
Pécs	62—70
Sopron	48—68
Temesvár	48—52

A vidéki órabérek átlaga 50 fillér. Természetesen csak ott, ahol valamelyes szerződés van. 1914 decemberében a nagyobb vidéki városokban kb. 3000 munkanélküli építőmunkás volt. Az egész országban a munkanélküliek száma meghaladta a 10.000-et. 1915 hasonló időszakában a munkanélküliség csökkent, mert a munkanélküliek részint katonák, részint hadimunkára rekvirálták őket. Békéscsabán pl. nem mennek az építőmunkások a Munkásotthonba menni, mert a rendőrkapitány azonnal munkára meneszti őket. Hasonló az állapot a többi vidéki városban is. Az építkezések csökkenését, ezzel a munkanélküliség szükségszerű elkövetkezését mutatja az is, hogy a téglakartell 1914 első felében 73 millió téglát szállított, 1915 első felében csak 19 milliót. Az építőmunkások egy része ezért a mezőgazdaságban volt kénytelen elhelyezkedni. Míg a háború előtt az Építőmunkás Szövetségnek 13 ezer tagja volt, ez a szám a háború alatt 2800-ra csökkent. A hadbavonultakat a Szövetség csoportjai segítyezik, ezenkívül a központ 10.000 koronát fizetett ki erre a célra.

A textilmunkások helyzete a háború kitörése után annyiban javult, hogy a munkáltatók az első pánikban munkásaik jórészt elbocsátották, mert azt hitték, hogy üzemüket kénytelenek lesznek beszüntetni, s az elbocsátottak más iparágban kerestek és találtak a réginél jobb megélhetést.

Amikor a textiliparban a munka fellendült, a munkások már nem tértek vissza a régi foglalkozáshoz. Ez kényszerítette aztán a munkáltatókat jobb bérek fizetésére. A javulás a szakmunkásoknál kisebb fokú, míg a nem szakmunkás nőknél 30—40%-ig is emelkedett; a bérminimum átlagban jelenleg 12—14 korona helyett 20 korona körül mozog. Ügyes nőmunkás hadimunkánál kivételesen 30—35 koronát is megkereshet hetenként. A szervezet a hadbavonultakat 658 koronával segítyezte.

A szabó-szakmunkások igen nagy tömege katonai szolgálatot teljesít, ezért az itthonmaradt szakmabeliek a hadimunkákon jól keresnek, mert a legfontosabb munkákat ők végzik.

A rosszabbul fizető munkákat az alkalmi munkások nagy tömege végzi. A hadbavonultak hozzátartozói ezek, vagy egyébként csak házi munkát végző nők — mind otthoni munkások —, akiket csak a háború sodort a szakma kenyérkeresői közé. Ezek keresete elég silány, bár munkaerejük megfeszíté-

sével, az éjszakát nappallá téve dolgoznak. A hadimunkán — persze meghosszabbított munkaidőben — dolgozó kezdő munkás, aki a háború előtt 20—24 koronát keresett, most fölviszi a köpenyeggépelésnél 40 koronáig is, viszont a kevésbé kiadós munkán dolgozó alkalmi nőmunkások keresete ennek jóval alatta marad. A férfiszabó szakmunkások legjobbjai, akik a háború előtt is felvihették 50—60 K maximális heti keresetig, ma ugyancsak jól keresnek.

A nem hadimunkát illetően a férfiszabó munkások keresete annyiban emelkedett, hogy a legtöbb valamirevaló műhelyben 10% drágasági pótlékot kapnak. Sok vidéki városban (Pécs, Marosvásárhely, Kaposvár, Temesvár, stb.) ugyancsak megkapják ezt a drágasági pótlékot. A női szabók fizetése is változott, mert sok műhelyben ők is megkapják a 10% drágasági pótlékot, azonban inkább csak a fővárosban. Az itt dolgozó nők keresete azonban változatlan. Sokan heti 7—8 koronát keresnek még ma is. A háborúból visszatérők leendő segélyezésére a dolgozók keresetük 1%-ával adóznak.

A cipész ipar munkásai főleg a gyáriparban dolgoznak, amely a hadi munkákat végzi. A polgári munkákat a műhelyekben végzik.

A két legnagyobb hadfelszerelési gyár cipásmunkáslétszáma így emelkedett:

	Wolfner		Schmidt, Kelenföldi hadfelszerelési intézet	
	háború előtt	most	háború előtt	most
férfi	568	3895	73	891
nő	78	652	-	692
	646	4547	73	1583

A női munkáslétszám emelkedésében kevés a szakmunkás, túlnyomó az alkalmi, nem szakmunkás.

A Wolfner-gyárban 1914 október 25-ike óta átlagosan 10% drágasági pótlékot fizetnek, egyébként a bérvizonyok változatlanok. Némelyik szakmában emelkedtek a bérek, viszont másutt csökkentek. A szociáldemokrata pártnak és a Szakszervezeti Tanácsnak a drágaság és a háborús munkaviszonyok tárgyában a kormányhoz intézett beadványa felemlíti, hogy a Wolfner-gyár 41 munkásának 120 heti fizetése 1768 korona 85 fillért tett ki. Ebből 66 korona 85 fillért anyag bevásárlásra fordítottak, úgy hogy 1—1 munkás hetenként átlag 14 korona 22 fillért keresett. Ehhez járult a heti 96 filléres pótlék. A Schmidt-féle gyárban *A Cipész* szaklap 1914. évi 23. száma szerint 14 éves és 14 éven aluli gyermekek is vannak alkalmazva, akik nappali munkáért 1 korona 60 fillért, éjjeli munkáért 2 korona napibért kapnak. Ezek a fiatalok 10 óráig dolgoznak egyfolytában ezért a bérért. Ugyanez a lap 1915. évi 20. számában az ország legnagyobb cipőgyára (Turul-gyár) 243 munkásának keresetéről közöl kimutatást. 134 férfi-munkás átlagos heti keresete 24,22 korona, 109 nőmunkás átlagos heti keresete pedig 1179 korona. Ebben a gyárban csupán 1 1/2 hónapja van 10% drágasági pótlék. Mindkét gyárban darabszamos munka folyik s minthogy a munkások megfeszített munkaerővel hajsza munkát végeznek, keresetük emelkedett. Ahol nem darabszamos munka folyik, ott az órabérek 30 fillérről 40

fillerre emelkedtek, ami 10 órás munkaidő mellett napi 1 koronás emelkedésnek felel meg. A béremelés oka az volt, hogy a munkások panasza általános volt s ezzel akarták a békétlenkedést lecsillapítani. A többi gyárakban a helyzet változó. A hadfelszerelési gyárakban a munkások helyzete csak látszólagosan jó, mert az állandó üzemzavarok (anyaghiány stb.) miatt a munkások nem dolgoznak folytonosan, hanem gyakran hetekig is munkanélkül vannak. Végeredményben a munkások keresetét nem lehet javultnak mondani.

A polgári szükséglet kielégítésére dolgozó műhelyekben 1915 március 5-ig a régi munkabérek voltak meg, március 5-től július 5-ig 10% béremelés történt, július 5-től október 25-ig a munkások újabb 10% béremelésben részesültek, majd október 25-től kezdve további 20%-ban, úgy hogy jelenleg a béremelkedés 40%-ra rúg. Ez az emelkedés csak az elsődrendű munkákra vonatkozik, míg átlagban az emelkedés csupán 25%-ra becsülhető. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a béremelés nagy része rámeleg az anyag árának (pl. az aljamunkánál a szög, csiriz, fonál stb.), a világítás árának (petróleum stb.) emelkedésére, amelyekről a munkás maga kénytelen gondoskodni. Ezeknek az ára pedig horribilisán emelkedett. Pl. a háború előtt 1 kg. csiriz 3 koronába került, míg ma 12 K-ba kerül. 1 gombolyag fonál ára 24 fillér volt, ma 1 K, Ha mindezt tekintetbe vesszük, a tényleges béremelkedés alig éri el a 20%-ot. A női munka, amely a gyáriparban jelentékenyen tért hódított, a műhelyekbe nem igen tudott beférközni, ami a munka természetével magyarázható.

A hadbavonultakat a szervezet 1915 július 31-ig 3942 koronával, a munkanélkülieket 1509 koronával segélyezte.

A cipőfelsőrészkesztő munkások szervezete 52 nő és 52 férfi, összesen 104 munkásról készített munkabér-statisztikai felvételt a munkásoknak a háború előtt és a háború alatt való munkabérvizonyairól.

A statisztikai fölvétel szerint a munkaidő változatlanul 9 óra. Az 52 nőmunkásnak a háború előtt átlagos keresete 23 korona volt, míg a háború tartama alatt ez 30 koronára emelkedett. Az emelkedés 3 ízben történt, 2—2 korona és legutóbb 3 korona heti drágasági pótlék összegével. Az 52 férfimunkás heti keresete a háború előtt átlagosan 33,60 korona volt, ami a háború tartama alatt átlagosan heti 42,80 koronára emelkedett. Az emelkedés 2—2 korona és legutóbb 4 korona drágasági pótlék összegével történt. A drágasági pótlékon kívül az emelkedés 1.20 korona. A fölvételben szereplő 104 munkásnak együttesen volt a háború előtt 28.30 korona átlagos heti keresete; a háború tartama alatt az átlagos heti kereset 36.60 koronára emelkedett, az emelkedés tehát 8.30 hetenként. A fölvételben szereplő 104 munkás legnagyobb részben a kisiparban van alkalmazva.

Szíjgyártók. A hadifölszerelésen dolgozó szíjgyártó munkások száma (egy részük a polgári szíjgyártókból rekrutálódik) a fővárosban és Újpesten a háború előtt körülbelül 400 volt.

A háború alatt ez a szám megháromszorozódott, a vidékről rekvirálattal. A szakmában, a munka természeténél fogva, darabbérrendszer van. Az átlagbér 28 korona volt a háború előtt. Szakszervezeti akcióval a háború alatt összesen 15%-os béremelést sikerült elérni. A munkaidő a háború előtt napi tíz óra volt, a háború alatt az átlag 12 óra. Az újpesti Wolfner és

Mauthner gyárakban, ahol a nevezett munkások zöme dolgozik, katonai felügyelet van és ezt a jelzett gyárak erősen kihasználják. A munkások elnyomatása nagy volt a háború előtt is ezekben a gyárakban, a háború alatt a helyzet még rosszabbodott. Bebörtönzik, berukkoltatják, rossz bánásmódban részesítik, hajtják munkájukban a munkásokat,

A bőrendős munkások a háború előtt 9 órai munkaidő mellett átlag 28 korona heti bért kerestek. A nyerges munkások 9 órai munkaidő mellett megközelítőleg 30, a bőrdíszműves munkások 9 órai munkaidő mellett 26, a bőrbútorkészítők $8\frac{1}{2}$ órai munkaidő mellett 30 koronát kerestek hetenként. Ezek a rokonszakhalmi munkások jórészen ma hadimunkán dolgoznak és a hadfőlszerelésen dolgozó szíjgyártó munkások vázolt helyzetében élnek. A nőmunkások talán 5%-át teszik ki az összmunkásságnak (tűzőnők) és hetikeresetük átlag 15—16 koronára tehető. A gyárak és műhelyek munkásainak gyűjtéséből eddig 8000 korona gyűlt össze a hadbavonultak hozzátartozóinak támogatására.

A bőripari szakmára vonatkozólag a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesületének *A munkanélküliség és a hadfelszerelési iparágak munkaviszonyai* címmel 1914 szeptember 16-án tartott értekezletének jegyzőkönyve alapján (11—14. oldal) a következő adatokat adhatjuk. Az újpesti Wolfner-gyárban a bőripari munkások 22—24 korona hetibért kapnak. A szűcsmunkásokat ugyancsak hadimunkára rendelték, ahol a munkarend szerint járó 28—32 korona hetibért sem kapják meg. Ilyen körülmények között az iparág munkásai a legnehezebb megélhetési viszonyokkal küzdenek. A *Szakszervezeti Értesítő* 1915. évi 2. számában közöltek szerint a bőrgyárak 10%-os béremelést adtak munkásaiknak. A szűcsmunkásoknak szintén sikerült fizetésemelést elérniük.

Húsiipari munkások. A *Húsiipari Munkások Lapja* szerint a húsiipari munkások munkabére a háború alatt emelkedett.

A marhavágóhídon dolgozó munkások akkordmunkát végeznek, keresetük 70%-kal emelkedett. A vöröskolbászkészítők órabére 25%-kal, a sertés-vágóhídi munkások akkordbére 35%-kal emelkedett. Viszont a munka intenzitása erősen fokozódott: a munkateljesítmény, amelyet a munkásoknak el kell érniük, a rendesnek négyszerese. A hadimunkák miatt munkanélküli nincs, bár mintegy 300 mészárosmester zárta be üzletét a háború alatt. A női munka állandóan tért hódít. A nőmunkások kereseti viszonyai rosszabbak. A munkások javult keresete tette lehetővé, hogy a hadbavonultak családjának segélyezésére a szervezet 29.000 koronát fizetett ki.

A malommunkások 1915-ben Budapesten drágasági pótlékban részesültek.

Az év elején a munkások 20 fillér fizetésjavítást kaptak, az év második felében pedig havi 10—30 korona között változó összegű drágasági pótlékot. Néhány vidéki malom jelentékenyebb támogatásban (főleg élelmiszerek vásárlásánál nyújtott kedvezményekkel stb.) részesítette munkásait. A bevonultak hozzátartozóinak segélyezésében több malom támogatta több-kevesebb összeggel dolgozó munkásait.

A sütőmunkásokra vonatkozólag az élelmezési ipari munkások szervezete a bérek emelkedését konstatálja.

A bérminimumok emelkedése a mellék-, közép- és előmunkások csoportjai szerint a következő:

A háború előtt	Most
33—37 korona	40—50 korona
37—42 „	48—60
49—60 „	60—70

A kereseti viszonyokat nagyban érinti a munkanélküliség, amely az iparág általános helyzete szerint hol erősödött, hol csökkent. 1914 novemberétől 1915 júniusáig a munkanélküliség erős volt. A béremelkedés egyébként csak Budapestre vonatkozik, ahol a munkaidő 9 órás, míg vidéken 12—14 órás munkaidő mellett a kereset jóformán változatlan. Vidéken még a vasárnapi munkát sem díjazták külön. „A hadimunka ebben az iparágban jelentéktelen, mert a katonaság a maga pékségeivel látja el a saját szükségletét. Hadimunkán (kétszersült-készítés) a segédmunkásokkal együtt legfeljebb 200 ember dolgozik. Itt napi 12 órás munkaidő mellett a munkabér 1,80—2 koronát tesz ki. A községi kenyérgyárban a női munka térhódítása állapítható meg. De ezeknek a női nem szakmunkásoknak keresete nem éri el a nem szakmunkás férfiak keresetének felét sem. A munkateljesítmény s a munka intenzitása a háború alatt nőtt az egész vonalon.

A nyomdai ipar a háború kitörésekor válságos napokat élt.

Hogy a munkásságot ezen a legnehezebb időszakon átsegítse, a szakma szervezete a grafikai iparúhoz tartozó más munkásszervezetekkel együtt 1914 augusztus 4-én és szeptember 10-én a Főnöktestülettel megállapodásokat létesített. Ezek a megállapodások a viszonyok javulásával időről-időre módosultak, míg végül 1915 július 26-án újból életbelépett az árszabály minden rendelkezése, sőt július havától kezdődőleg a munkások drágasági pótlékban is részesülnek, amely a szakmunkásnál, ha három vagy ennél több 16 éven aluli gyermeke van, havi 10,50 koronát, ha nőtlen vagy kevesebb gyermeke van, havi 7,50 koronát, a segédmunkásnál pedig ugyanilyen megkülönböztetés szerint 7,50, illetőleg 4,50 koronát, a nőmunkásoknál ugyancsak 4,50 koronát tesz ki. Ez a pótlék csak a budapesti munkásokra vonatkozik. A vidéki munkások pótléka ügyében a vidéki nyomdatulajdonosok elhatározták a szakmunkásoknak 1916 június 10-től járó 2 koronás, a nőmunkásoknak ugyanettől az időponttól járó 1 koronás béremelésnek 1915 október 18-ától kezdődő folyósítását. A munkanélküliség, főleg a szakma nőmunkásai között, állandóan magas. A munkanélküli nőmunkások száma a háború első heteiben 400 körül ingadozott s még ma is 200-ra tehető. Az 1916-ik évre kiadott *Nyomdász Évkönyv* 248 nyomda munkásainak kereseti viszonyairól közöl adatokat, amelyek szerint a szedők átlagos keresete az árszabályhú nyomdákban 47,19 koronát, a blokált nyomdákban 36,05 koronát tett ki; eszerint az emelkedés az előző évhez képest 89, ill. 65 fillér. A gépmesterek és nyomók átlagos heti keresete 49,19, ill. 36 korona volt; az emelkedés 1,90, ill. 1,49 korona. Ha valamennyi szakmunkást együvé foglaljuk, egy-egy szakmunkás átlagos keresete 46,97 korona (1914-ben 45,09 korona) volt. Az emelkedés 1,88 korona. A nőmunkások keresete 19,87, ill. 18 korona összeget tett ki. A segédmunkások keresete 28,79, ill. 24,70 koronára, a férfiberakók keresete 30 koronára rúgott. A hadbavonultak segélyezésére a nyomdászok 1915 július haváig 226 ezer koronát fordítottak.

A könyvkötőmunkások munkaviszonyát a háború alatt a Grafikai Főnöktestülettel 1914 augusztus 4-én létrejött megállapodás szabályozta.

A megállapodás úgy intézkedik, hogy ahol a munka megcsappanása miatt a személyzet csökkentése mutatkoznék indokoltnak, a felmondás elkerülésével a heti munkaidő legfeljebb felére leszállítható, a munkabérek megfelelő arányú csökkentésével kapcsolatban. A megállapodás a hadbavonultak hozzátartozóinak segélyezésére vonatkozólag kimondja, hogy a Grafikai Főnökegyesület tagjai a kifizetésre kerülő munkabérek 3%-át fölajánlották erre a célra, amely összeghez a könyvnyomdászok, könyvkötők és könyvnyomdászok szakszervezete 50%-kal járul hozzá. Ez a megállapodás orvosolta a szakma viszonyait, amelyek a mozgósítás után következő napokban a katasztrófális pusztulás elé néztek. Bár a megállapodás egy időre rendet teremtett, a helyzet mégis állandóan rosszabbodott. A munkaalkalom a minimumra redukálódott, a dobozgyárak sorban beszüntették a munkát. Erősen csökkent a munka a könyvkötészetben és a vonalozó-intézetekben is. Csupán a levélborítékgyárakban volt munka. Bár az 1914. évi téli szezon a munkaalkalmakat növelte, mégis több mint 1000 munkással kevesebb dolgozott, mint normális időkben. Míg a háború kitörése előtt, 1914 júliusában az ország területén 3046 (ebből 1850 nő) könyvkötő és rokonszakmabeli munkás dolgozott s 335 volt munka nélkül, addig 1915 februárjában 1900 munkás dolgozott s 405 volt munka nélkül. (A háború első éve után a helyzet a következő volt: 1916 [ebből 1305 nő] dolgozó és 52 munkanélküli.) A Főnöktestülettel kötött, idővel módosított megállapodás következtében a könyvkötő szakmabeli férfimunkások keresete az árszabályszerinti heti 30 K-ról 20 K-ra, a nőmunkásoké pedig 18 K-ról 12 K-ra csökkent, amint a szakmai szervező-bizottság 1915 július 1-én a Főnökegyesülethez intézett beadványában elpanaszolta. A beadvány alapján július 26-tól kezdve újabb megállapodás létesült, amely ismét életbelépteti az egész heti munkát, egyben a munkásoknak drágasági pótlékot állapít meg, még pedig a legalább három gyermekes munkásnak havi 10,50 K, a többieknek 7,50 K összegben (készpénzben vagy árúutalvány-szelvényekben). A vidéki városok közül Aszód, Medgyesháza, Mohács, Pécs, Temesvár stb. ugyancsak megadták a fenti pótlékot, amelynek összege 1915 nov. 15-től kezdve a 3 gyermekesnél 13,50, a többi szakmukásnál 10, a nőmunkásnál 6,50 K-ban állapított meg. A levélborítékgyári munkások ugyancsak kapnak az 1915 aug. 15-én kelt megállapodás értelmében, a három gyermekes munkás 1050 K, az 1—2 gyermekes munkás 7,50 K, a többi 450 K havi drágasági pótlékot.

A grafikai munkások résztvettek az előző szakmák megállapodásaiban, de azok ellenére is igen nagy arányú munkanélküliséggel kellett megküzdeniök.

A festőmunkások munkabére átlag 5—10%-kal emelkedett.

Ezzel szemben a munka intenzitása, főleg a hadimunkát végző gyárakban, tetemesen emelkedett. A női munka a szakmában nem tudott elterjedni. A hadifelügyelet a munkások mozgásszabadságát erősen gátolja. Munkanélküli a festőmunkások között jelenleg nincs. A szakma munkásainak helyzete mégis szomorú, mert az épületeken dolgozó festők rendszerint nyári keresetükből takarítják meg a következő téli szükségletüknek legalább egy részét és akkor

fizetik ki előző téli adósságaikat (lakbér, zálogház, stb.); megtakarításról azonban az 1915. évben nem lehetett szó, mert alacsony keresete miatt a legtöbb munkás nélkülözött. A szervezet a hadbavonultak segélyezésére 1915 december 1-ig 8683 koronát fizetett ki, egyéb segélyekre pedig 6271 koronát.

Az aranyműves- és órás-szakma munkásainak a háború előtt átlag 32 korona volt a heti keresete heti 53 óra munkaidő mellett.

A munkanélküliség a háború előtt nagy volt, mert akkor már, különösen pedig a háború első hónapjaiban igen sok munkáltató arany hiányában kénytelen volt üzemét szüneteltetni. Többen teljesen megszüntették üzemüket. A háború alatt javult a munkabér, tekintettel a nagy munkáshiányra s az átlagos hetikereset 42—44 korona, nem tekintve a különórázást, amely a legtöbb helyen folyik. A munkaidő változatlan heti 53 óra. A szakmában dolgozó összes munkások 10% drágasági pótlékot élveznek.

A szállodai, éttermi és kávéházi-alkalmazottak munkaviszonyai az *Országos Szövetség* c. szaklap 1915. évi 5. számában foglaltak szerint az egész vonalon visszafejlődést mutatnak.

Főleg áll ez azokra az üzemekre, ahol szervezetlen alkalmazottak dolgoznak. A munka terhesebb, kivált az „éjszakai” kávéházak forgalma hihetetlenül, abnormisan megnövekedett a háború alatt. Ennek magyarázata, hogy rendes viszonyok mellett szerényebb körülmények között élő emberek magas katonatiszti fizetést húznak, viszont mások a háborús vállalkozásokból könnyen nagy jövedelmet szereznek, amelyet könnyen el is költenek. Az „éjszakai” kávéházak pincéreinek borra- és lóvédjelme ezért emelkedett is. A női munka, amely ebben az iparban természetesen más okból is terjed, nemcsak a férfimunkaerő számának csökkenése miatt, a legsilányabb fizetésben részesül. A nőpincérek fizetésviszonyaik a háború alatt még fokozottabb mértékben átalulják a prostitúcióra.

A szobrászmunkások szakszervezetének közlése szerint a gipsz-szobrászok helyzete a háború alatt hanyatlott.

Sem drágasági pótlékot, sem pedig bármilyen fizetésjavítást elérni nem tudtak, sőt helyenként a munkáltatók a béreket leszállították. A faszobrászok helyzetében viszont némi javulás mutatkozik, mert munkabérük a háború alatt 6%-kal emelkedett. A szervezet a hadbavonultak segélyezésére 3060, a munkanélküliek segélyezésére 2862 koronát fordított. A munkások száma erősen lepadt a háború alatt.

A magánalkalmazottak különféle kategóriáinak fizetésviszonyai a háború alatt különféleképpen alakultak.

A fűszer-, divat-, vas-, cipőkereskedelmi és konfekciós alkalmazott férfiak fizetése általában 25—30%-kal emelkedett, mert igen sok alkalmazott vonult be katonai szolgálatra s így a szakmunkaerők száma jelentősen megcsappant. A nagykereskedelmi alkalmazottak fizetése nagyjában változatlan maradt, mert az egyes nagykereskedések megállapodtak, hogy nem vesznek át egymástól alkalmazottakat s így megakadályozzák, hogy jobb fizetést elérhessenek. A kereskedelemben alkalmazott nők fizetése változatlanul alacsony maradt a háború alatt is, amint a nőtisztviselők nagy tömegének is változatlan a sorsa. A *Magánalkalmazott* c. lap a háború alatt állapította

meg hogy pl. a *Tolnai Világlapja* c. sajtóvállalkozás egész napos munkáért havi 30 koronával fizeti több nő-alkalmazottját. A férfi-tisztviselők fizetése mintegy 20%-kal emelkedett, vagy 10—20%-os drágasági pótlékban részesülnek.

A háború nagy részében az alkalmazottak vasárnap egész napon át dolgoztak. Az itthonmaradottaktól az egész vonalon sokkal több munkát kívánnak meg, mint rendes időben. A munkaidő hosszabb lett, a hajszá pedig súlyosabb és kíméletlenebb. Az üzleteknek nagyon jól megy soruk, forgalmuk nagy s a raktáron levő cikkek árát is gyakorta emelgetik 10—15%-kal is. A fűszerszakmában egyenesen fényes üzleteket kötnek. De mindebből az alkalmazottaknak a morzsánál is kevesebb jut. A női munkáta cégek nem fogadják szívesen, de kényszerhelyzetben lévén, alkalmazzák. Valószínű, hogy az olcsóbb, könnyebben kizsákmányolható női munka mai nagy elterjedése a háború után is megmarad. A Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége a háború alatt mintegy 9—10,000 koronával segélyezte állásnélküli és katonatagjait. Az állásnélküli alkalmazottak segélyezésére az érdektestületek bevonásával létesült Segélyező Kuratórium 1914 októberétől 1915 szeptemberéig 2587 férfi- és 835 nőalkalmazottat segélyezett 631.645 korona összeggel.

Az ifjúmunkásokról külön néhány szót.

A tanoncok két csoportra oszlanak: gyáripari és kisipari-tanoncokra. Megélhetésük képtelenül nehéz, szinte lehetetlenség a jelenlegi viszonyok mellett. Általában a háborúnak némi szakképzettséget köszönhetnek, mert szakmájukban többit, házimunkán viszont kevesebbet dolgoznak. Képzettségük azonban egyoldalú lesz, mert főként a hadiiparban tanulnak (első sorban a hadi vasiparban). A tanoncnevelés nehezebb lesz: este 8—9 óráig is kell dolgozniok, túlhatják őket, egyre több és minél nehezebb munkát követelnek, — az Országos Iparegyesület egyenesen a tanoncoknak az ipariskola hétköznapi látogatása alól való fölmentését kérte a Tanácstól. A gyáriparban 1—120 K napi fizetésük van, ez csak néhol emelkedett. A második tanoncévben 1,50, végül legfeljebb 2 K a fizetésük. Ebből csak akkor tudnak megélni, ha szüleikkel együtt élnek. A kisiparban vacsorapénzt, esetleg kosztpénzt kapnak. Az előbbi 10—20 fillér, legfeljebb 24 fillér. Ebből jóllakni a nehéz izommunkát végző, fejlődő gyermeknek lehetetlen.

*

Hogy a háború mennyiben befolyásolta a munkásság testi kultúrájának kezdő kísérleteit, arra nézve a munkás-sportegyesületektől kaptunk felvilágosítást. A Munkástestező Egyesület közlése szerint a háború a munkássportnak nem ártott meg, sőt — lehet mondani — hozzájárult fejlődéséhez. A bevonultak helyébe főleg a munkásifjúság köréből sok új sportoló rekrutálódott. Egyedül a footbalsport hanyatlott, amely iránt az érdeklődés is meglanyhult. Az igazi tömegsportok minden téren fejlődtek. A birkózás nagyon föllendült, az atletika is, a turisztika meg egyenesen virágzik: az itthonmaradottak örvendenek, ha a város háborús zajából a természet békéjébe kimenekülhetnek. Ugyanez a tapasztalat a Magánalkalmazottak Sport-Egyesületében, valamint más munkás sport-egyesületben is.

A munkásság szellemi kultúráját a szakszervezeteken s a szocialista párton kívül jelenleg a Munkásműkedvelők Országos Szövetsége szolgálja. A Szövetségtől nyert fölvilágosítás szerint a háború kitörése a munkásságnak minden kulturális érdeklődését megbénította. A Szövetség működése több mint féleven át teljesen szünetelt. Amilyen mértékben megtörtént az ipari élet elhelyezkedése a háborús viszonyok keretén belül, ugyanolyan mértékben kezdett éledni a kulturális hajlandóság. A munkás műkedvelők újból megkezdték működésüket s előadásait a munkásság teljes érdeklődése és támogatása kíséri, úgy annyira, hogy a Szövetség jelenleg látogatott ének- és zenetanfolyamokat is tart fenn s az egyik kisebb-nagyobb előadást a másik után rendezheti, hogy szocialista írók, valamint egyéb modern írók műveivel a munkáshallgatóságot megismertesse. Az előadások látogatottsága elsősorban a belépődíjak minimális voltának tulajdonítható. — A munkásság könyv-fogyasztásának adatairól — sajnos — nem sikerült konkrét adatokat kapnunk. A viszonyokkal ismerős egyénektől azonban ebben a tekintetben elszomorító tapasztalatokról hallunk: „A komolyabb tudományos irodalom iránt való érdeklődés csaknem teljesen megszűnt s ha akad is munkás, aki áldozhat könyvekre, a háborús irodalomnak — gyakran selejtes — termékeit és jóformán csak szépirodalmi munkákat vásárol. A szakszervezetekben a könyvterjesztés jóformán szünetel. A Népszava-könyvkereskedés a diplomácia színes könyveit és a háborús-kodó országok leírásait terjeszti a munkások között. Az irodalom iránt való érdeklődésnek a kereseti viszonyokból és az élelmiszerek drágaságából könnyen megmagyarázható csökkenése egyébként nemcsak magyar háborús tapasztalat, mert ugyanarról kapunk hírt Németországból is.

III.

A budapesti munkásszervezetek egy részében kérdőíveket osztottunk ki a munkások között, amelyekben heti keresetük és kiadásuk alakulásáról kértünk fölvilágosítást a háborút megelőző s jelenlegi viszonyaik feltüntetésével. Összesen 50 ilyen kérdőívet kaptunk vissza pontosan kitöltve. Amint már fentebb megjegyeztük, a kérdőívek adatait nem tekintjük abszolút pontosaknak és fillérig megbízhatónak, inkább annak a változásnak illusztrálására szolgálnak, amely kitöltőjük kereseti viszonyaiban végbement. A kérdőívek adatait az I. sz. táblázaton együvéállítottuk. Aki figyelmesen átolvassa őket, sok olyan jelenségnek látja magyarázatát, aminek okait hiába vagy rossz helyen kereste.

A táblázaton felsorolt 50 ipari munkás és alkalmazott közül csupán 4-nek a keresete csökkent a háború alatt, 8-é változatlan maradt, 37-é emelkedett (1 a háború előtt önálló volt.)

A kiadások tételeinél a következőkben történt változás: Lakásra 5-en adnak ki többet, mint a háború előtt, viszont 3-an kevesebbet. Élelemre 43-an költenek többet, csupán 3-an költenek annyit, mint régen, míg 4-nek az adatai nem részletezettek. Éle-

lemre kevesebbet egyik sem ad ki. A ruházatnál változik a helyzet: többet költ 14, kevesebbet 22. A lapokra kiadott összegek nagyjában változatlanok; az íveket a szervezett munkások legintelligensebb rétegéből valók töltötték ki, akik a szocialista pártlap előfizetése mellett a végsőkig kitartanak. Könyvre 20-an adnak ki kevesebbet és csupán 2-en többet. Dohányzásra 7-en adnak ki kevesebbet 32 dohányos közül, míg 9-en többet. Szeszis italra 8-an adnak ki kevesebbet, csupán 3-an többet (17 közül). Mozira 14-nek jut kevesebbje, míg 5-en többet fordítanak e kezdetleges kulturszükséglet kielégítésére. 31 színházba járó közül 18-an csökkentették a színházra fordított kiadásukat és csupán 3 akadt, aki a háború alatt többet költött színházra. A szervezeti járulékok emelkedése a hadba-vonultak javára fizetett különjárulékoknak tulajdonítandó.

És a megjegyzések: „A háború óta ruházatra és kulturszükségletre nem jut”, „kulturcélokra nem vagyok képes áldozni”, „adóság 1915-ben 220 korona”. Hiába emelkedett hát a 37 munkás fizetése, — az emelkedést nem fordíthatják életszínvonaluk javítására, mert azt mindenestől elnyeli az élelmiszerek árának emelkedése. Könyvre, mozira, színházra kevesebb jut a háború alatt és igen sokra áll a megjegyzés: „a háború óta kulturszükségletre nem jut”.

IV.

Harminc elemi iskolás gyermek vallomását találja a II. sz. táblázaton az olvasó. Akik a statisztikában a tömör számoszlopok, a nagy számok hívei, fordítsanak át a következő oldalra: a harminc gyermek vallomását vegyék üres gyermekfecsegésnek és vonjanak vállat a vádak fölött. De akik ismerik az elemista apróságoknak bizodalját, őszinte, keresetlen és naiv ragaszkodását tanítójukhoz, akit szeretnek, azok nézzék át a vallomások táblázatát. A harminc gyermek apja (vagy anyja) ipari munkás; 12-nek apja katona. Olvassuk a vallomásukat! Fél-liter tej jut reggelire (a szülőkön kívül!) négy gyermeknek, egy liter tej jut 6—8 gyermeknek (persze a szülőkön kívül!). 14 gyermek egyáltalán nem kap uzsonnát. 30 véletlenül kikérdezett gyermekből 7 a háború óta nem eszik húst soha. És aki eszik, az „néha vasárnap”, „vasárnap, de ritkán” jut hústáplálékhoz. A növekvő, rendszeres táplálékot megkövetelő gyermekek ebédre levest vagy főzeléket esznek kenyérral. Aki a gyermekeket kihallgatta, alaposan kikérdezte: nem akadt csak kettő, aki levest és főzeléket kap ebédre. A vacsora: „ami délről marad”, vagy kenyér. A teát nemzeti táplálékká avatta Budapest proletárjai közt a háború, amely a 30 nyiladozó értelmű apróság közül 16 előtt a mozi fantázia-fejlesztő, szórakozást adó kapuját a háború tartamára becsukta. Csak 9 gyermek családja vesz néha újságot, persze a *Friss Újság*-ot.

Az 1913. évről kiadott kormányjelentés adatai szerint „a Magyarbirodalomban élve születtek közül csak minden másodiknak jut az a kiváltság, hogy 15 életévnél többet megéljen”.* Vajjon mit jelent majd a m. kir. kormány az 1915. esztendő közállapotairól?

* *Munkásügyi Szemle*, 1915. évi 460. old.

Paul Kammerer: Az utódok száma és értéke

Kormány és nép egyaránt kevésbé van tisztában azzal, hogy az emberiségnek gyorsabb vagy lassúbb szaporodása kívánatosabb-e: egyfelől fenyegető túlnépesedéstől tartanak s az élelmiszerek elégtelenségén aggnak; másfelől páni félelem uralkodik a születések számának csökkenése miatt. Sajnos, arra, hogy milyen szociálpolitikai intézkedések vezethetnének ki ebből a dilemmából, az emberi népesség tanulmányozása nem nyújt elég tanulságot, mert módszere a statisztika, mely egészen alkalmatlan okozati összefüggések felderítésére; az általa nyújtott számadatok gyakorisági viszonyokról, korrelációkról adnak felvilágosítást és csak véletlenül néha hatásviszonyokról (kauzalitásról). Utóbbiaknak felderítésére egyetlen út vezet: a kísérlet — a mi esetünkben a tenyésztési kísérlet. Az ember azonban kísérleti anyagnak hozzáférhetetlen; így nem marad más mód, mint a fajhiányában is az állatkísérlethez folyamodni, amint azt különben az orvosi tudomány régen teszi. Nem helyes gúnyolódni azon, ha pl. szalamandrákon és békákon megállapított törvényszerűségekből az emberre is következtetünk: az ember is majdnem kivétel nélkül azoknak a nagy törvényszerűségeknél van alávetve, amelyek még a legalacsonyabbrendű élőlényeknél is uralkodnak; ennek beigazolódását csak nemrég értük meg a Mendel-féle öröklési szabályban, amelyet szerzője a növényeken fedezett fel, s amely érvényes az egész állatvilágra, nem véve ki az embert sem. Családkutatás sohasem vezetett volna ezen szabály felállításához: csak utólag ismerték fel a családfákon befolyását, miután növény- és állatkísérletekből előzőleg felfedezték.

Egészen általános érvényességűnek várható az a felelet is, amelyet arra a kérdésre kapunk, hogy milyen okozati összefüggésben van az utódok száma azok minőségével: vajjon nagy termékenység hatásos-e a későbbi utódokra, vagy azok értékesebbek lesznek-e általa, vagy kisebb értékűek? Próbálja meg az olvasó maga adni erre feleletet a következő példákból, amelyeket kísérleteimből fölhozok:

A szalamandra — tűzgyík — néha 70 kopolyás porontyot is lerak, amelyek vízben növekszenek és tüdővel lélegző szalamandrává változva kimásznak a szárazföldre. Ha terhes nősténytől megvonjuk a vizet, akkor a poronty fejlődésének mindig tetemesebb része folyik

le még az anyatestben, miközben a kopoltyúk szokatlan hosszúak, gyengék és vérdúsak lesznek: végül az állat kész szalamandrákat, de már csak kettőt, legfeljebb hetet hoz világra. Ezek, ha víz áll rendelkezésükre, ismét porontyokat raknak le, de csak keveset, nagyon nagyokat, fejletteket, amelyek néhány nap múlva hagyják el a vizet, nem pedig hónapok múlva. Az alpesi szalamandra szabadban már csak két ivadékot hoz világra, amelyek teljesen készek és rögtön szárazföldön képesek tartózkodni, míg az anyatestben fejlődő porontyoknak nagy, gyenge, vérdús kopoltyúik vannak, olyanok, amilyeneket a tűzszalamandránál mesterségesen tudunk előidézni. Bőséges víz nyújtásával az alpesi szalamandra nőstények rávihetők arra, hogy porontyaikat korai stádiumban, tehát még azalatt, mialatt kopoltyút viselnek, rakják le a vízmedencébe. Az alpesi szalamandra korai lerakása éppen úgy örökletes tulajdonsággá lesz, mint a tűzi szalamandra késői lerakása és abban a mértékben, amilyen mértékben az utódok kevésbé fejlett állapotban jönnek a világra, az ivadékok normális kettős számának egy lerakással egészen tízig való növekedését idézi elő.

Az elmondottakban akár amikor számos fejletlen, akár amikor a kevés számú fejlett utód világra hozásáról beszéltünk, mindig élveszületésekről volt szó; nézzük, hogyan alakul a viszony a fejlettségi fok és a szaporodás mértéke között tojást rakó állatoknál. A békák és varangyok sok százra menő kicsiny, átlátszó, kocsonyás anyaggal körülvett tojásaikat a vízbe rakják le, hol a kocsonyás külső részi hamarosan erősen megduzzad. A frissen kikelt porontyoknak még semmilyen különös légző és mozgó szerveik nincsenek; nonsokára külső kopoltyújuk nő, melyek megint visszafejlődnek és belső kopoltyúknak adják át helyüket. Ezután még hetekig lábatlan maradi a békaporonty; majd előbb hátsó, később első végtagjai nőnek, fark eltűnik és a kész kis béka a szárazföldre ugrik. Abban a pillanatban azonban, amikor ez a fejlődési menet valamilyen, az ivadékok védelmére vonatkozó alkalmazkodás által komplikáltabb lesz, az ivadékok száma fogy, viszont azonban fejlettebb állapotban bújnak ki a tojásból. Európában erről tanúskodik a bábavarangy, amely csupán 18—38, tojássárgában dús, zsinórszerűen összefüggő tojást rak le a szárazföldre, hol a kocsonyás külső héj nem duzzad meg, hanem beszárad. Az apaállat, miután nősténye nemi nyílásából kihúzza a zsinórt, combjára tekerve addig hordozza magával, amíg a porontyok ki nem kelnek: ez még láb nélküli állapotukban történik, de már csak akkor, amikor belső kopoltyúik vannak; a kopoltyú nélküli és a külső kopoltyúk korát még a tojásban betöltötték. Ha a fejlődés menetét meleggel előmozdítjuk és egyúttal a tojásból való kikelést a nedvesség megvonásával megakadályozzuk, akkor a leírt alkalmazkodási folyamat még tovább megy; a tojások óriások lesznek s a porontyok fejlődésüknek azon fokában kelnek csak ki, amikor már hátsó lábuk van; mivel pedig ez a változás rögtön tovább öröklődik, a következő nemzedéknél tojássárgában a tojás még gazdagabb lesz s kisebb lesz a tojások száma (legfeljebb 19). Vannak délszaki békák, amelyek még itt sem érik el a legszélsőbb lehetőséget, melyeknél négy lábú porontyok (egy délamerikai levelibéka fajnál), sőt korcsfarkú kész

békák (az antillabékánál és a Salamon szigetek néhány békafajánál) kelnek ki a tojásból, amelyek persze kevés számúak és igen tekintélyes nagyságúak.

A bizonyítékok láncolata még teljesebb azáltal, hogy sikerül a bábavarangyot, a többi európai varangy módjára visszafejlesztetni olyan ivadékok létrehozására, amelyeket nem gondolhat; ennek módja, hogy kényszerítjük, hogy tojásait vízbe rakja le, ahol is a tojászinór a hím combján nem marad meg, de azért legalább is egyes tojások mégis kifejlődnek. Ezáltal azt lehet egyúttal elérni, hogy a porontyok túlkorán, fejlődésük egy közbenső fokán bújnak ki, külső kopoltyúkkal, tehát nem ugyan a többi, tojásait a vízbe lerakó békának a kopoltyú nélküli, normális fejlődési fokában, de nem is a belső kopoltyús késői fejlődési fokban, mint a tojásait a száraz földön lerakó, normálisan maradt bábavarangy. Nemzedékről nemzedékre fogy ezen kísérlet-sorozat alatt a bábavarangy tojásának jellemző tojássárgamennyisége, miáltal az egyes tojások kisebbek lesznek, de viszont nagyobb számban termelődnek. Másrészt sikerül a nálunk otthonos levelibékát rávinni arra, hogy a fordított fejlődési utat tegye meg s ezzel a fent említett délszaki rokonaiéhoz közeledjék, ha kényszerítjük, hogy tojásait ne a vízbe, hanem csupán nedves helyen, még pedig bizonyos növényeknek tölcseáruén csavart fiátal leveleibe rakja le: ilyen tojásokból a porontyok külső kopoltyúkkal, nem pedig kopoltyúk nélkül bújnak ki, vagyis ugyanazon közbenső fejlődési fokon, mint a fent leírt esetben a bábavarangy, amely fejlődési fok azonban itt, a rendeshez képest nem korai, hanem késői kikelést jelent; ez még ugyanazon nemzedéknél is, de különösen öröklés által, egészen a belső kopoltyús fejlődési fokban való kikelésig fokozható, amelyet rendszeren csak az ivadékaikat gondozó állatoknál találunk; s hogy ez nem lehetséges másképen, mint a nagymennyiségű tojások számának rovására, az eddig elmondottakból csak természetesnek látszik.

Az ivásnak és fejlődésnek ezen felfelé és lefelé való differenciálódását nagyon érdekes lenne megfigyelni, ha olyan állatot is fel lehetne rá használni, amely nem csupán a tojáslerakás vagy eleven fiadás különböző fokai között ingadozhat, hanem különböző körülmények szerint hol eleven fiákat hoz a világra, hol pedig tojásokat rak le, amelyek az anyatesten kívül még hosszabb utóérésre szorulnak. A barlangi angolna és hegyi gyík például erre tényleg alkalmas kísérleti alanyul kínálkozik. A hegyi gyík rendszeren eleven fiákat hoz világra. Egy terhességből származó fiak száma 3—10; mérsékelt hőmérséklet-emelkedéssel ugyanaz a nőstény már tojásokat rak le, amelyeknek nincsen héjuk s amelyek sötétszínűek, mert az embryo a tojáshártyán keresztül látszik; a tojásrakásnak ezen első szaka még nem vonja maga után az ivadékok számának emelkedését, de már a tojásrakásnak második szakában, magas hőmérsékleten, legalább öt és legfeljebb tizenkettő az utódok száma. Ezek a tojások már átlátszatlan, pergamentszerű héjúak, olyanok, amelyeket a többi gyík rak, a méhmirigyek visszakapják azon tulajdonságukat, hogy a tojás körül védőburkot válasszanak le, amely tulajdonságukat az eleven ivadékok létrehozása közben elvesztették.

Az elevenen világra hozott és tojásból kikelt ivadékok között az aránytalanság a legnagyobb a barlangi angolnánál. Azok a kísérletezők, akik még én előttem aquariumban figyelték meg angolnáik szaporodását, arról számolnak be, hogy néha az állat ötvennél is több, kövekre ragadó tojást rak le, amelyek azonban igen rossz fejlődési eredményt érnek el. Amikor az embryok 9—11 milliméter hosszúak, de még lábatlanok, a kocsonyás tojáshéj a vízben elbomlik, ők ezáltal kiszabadulnak, de rendszeren nem sokáig élnek tovább. Csak miután az angolnának egy egészen más szaporodási módjával ismerkedtem meg, sikerült megerősítenem a fenti észleleteket: a bécsi biológiai kísérleti állomáson van egy 5 méternyire a föld színe alatt fekvő ciszterna, amelynek fizikai feltételei teljesen megfelelnek a barlangi angolna hazájának, a Karszt-barlangok fizikai feltételeinek; így többek között ez a hely nincs kitéve az évszakok befolyásának, hőmérséklete egész évben 13°C . Itt az angolnák eleven fiákat hoztak a világra és pedig minden ivásra képes nőstény évente egyszer két fiat, mindegyik méhből egyet, melyek 98—122 mm hosszúak, négy-lábúak voltak és kifogástalanul fejlődtek továbbra is. Terhes nőstényeken végzett boncolások arról tanúskodtak, hogy a petefészkekből a méhbe a terhesség elején itt is ötvennél több tojás ment át; de csak egy-egy fejlődik tovább, a többiek kásával folynak szét és a két kiváltságos ivadéknak szolgálnak táplálékul. Végül kitűnt, hogy minden 15°C alatti hőmérséklet az eleven fiadzásnak kedvez, mely nyilvánvalóan az angolna természetes szaporodási módja; míg a víznek 15°C feletti hőmérséklete a tojásrakáshoz való átmenetet váltja ki. A régebbi megfigyelők angolnáikat földfeletti, tehát a magasabb hőmérsékleteknek jobban kitett víztartókban ápolták, — ami észleleteiket eléggé megmagyarázza.

A közölt kísérleti tapasztalatok arról tanúskodnak, hogy az utódok száma és értéke, *ceteris paribus*, egymással fordított viszonyban van: ha számuk fogy, növekszik minőségük, javul a létért való küzdelemben tanúsított ellenállóképességük, fogy halandóságuk; ezzel szemben mennél nagyobb a termékenység, annál kevesebbet érnek a magzatok, annál többen mennek tönkre egymás elleni és a rossz külső körülmények elleni küzdelemben, mely utóbbiaknak sokkal védtelenebbül vannak kiszolgáltatva. A gyakorlati eredmény ugyanaz: a faj fentartására és mérsékelt szaporodására elegendő számú utódot szolgáltatnak; ami nagy termékenységnél erős kiválasztás által történik meg, az gyengébb termékenység mellett előre adva van.

Ha ezeket a tételeket az emberiségre és emberi viszonyokra alkalmazzuk, belátjuk annak visszás voltát, hogy egyes szociálpolitikusok minél több gyermek létrehozását tartják kívánatosnak, mivel szerintük a létért való küzdelem úgyszólván gondoskodik arról, hogy csak a legkülönbek maradjanak meg. Ilyen úton azonban nem érhető el a faj megacélosodása, de olcsóbb és kevésbé kegyetlen módon hasonló számbeli eredményhez juthatunk, ha kevesebb gyermek születik, lehetőleg nem halnak el és a letelejtől kezdve többet érnek. Most, miután az állatkísérletek egyszerű és világos esetei felnyitották szemünket, a mindennapos tapasztalatok egész sorának ébredünk tuda-

tára — gondoljunk csak a gyermekprodukción és felnevelés óriási különbségére szegényeknél és gazdagoknál — amelyeket csak a fent leírt módon értelmezhetünk. Természetes, hogy a születések számának nem szabad olyan mértékben fogyni, hogy az az össznépesség lassú növekedése helyett annak fogyásához, vagy csak stagnálásához is vezessen belátható időn belül. A születések számának ilyen nagyfokú csökkenése nem fejlődés, hanem degeneráció jele volna; más okának kellene lenni s más módszerekkel, valószínűleg elsősorban a milió megjavításával, kellene ellene küzdeni. Ezt a kérdést azonban nem akarom bolygatni jelen kis cikkemben, melynek feladata volt rámutatni arra a körülményre, hogy az organikus produkcióra is áll az az alapelv, hogy különben változatlan viszonyok között a tömegárú kizárja a jó minőséget.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Marót Károly: Magyar feladat a bolgár tudományban

Bulgária a XIX. század delén kezdett kibontakozni az ismeretlenség és félreismertség majdnem ötszázéves homályából. De csak legutóbbi, nagyszerű próbája tette kétségtelenné, hogy homályos törekvései őseréjű véresejteknek kezdődő regenerálódását jelentették. Ez az intenzív erőkisülés teljes nagyságában igazolta a felejtett vagy elvitatott múltat és megvilágította a békés állattenyésztők nemzeti erejének sokszor kétségbevont jellemvonásait. Félvad de életerős, kegyetlen de halálmegvető, hálátlan de szorgalmas ez a nép, melynek erényei és gazdasági értéke faji érdekem*, hibái — tisztán történelmi kényszerűségből eredtek. Hisz ifjúsága legfogékonyabb éveiben Bizánc meg Törökország voltak tanítói, az ő, lelkét-testét szorító igájuk gátolta meg abban, hogy kifejlődvén, levethesse eredendő parasztbűneit.

Háborúja** csak igazolta a múltat és revelálta a jelen erejét; az energiamaximum pedig, mely a háború és a kolera *ver sacrum*ai után e kis népet még az élet folytatására is képesíti, minden várakozást meghaladó fiatalságról és élnihivatottságról tanúskodik; ez már a jövő biztató záloga.

E nép politikai jövőjét és ennek eshetőségeit e helyt figyelmen kívül hagyjuk, csak egy szerényebb feladatra akarunk ügyelni, melyet Bulgária sajnálatos körülményei sürgetnek és nemcsak a tudomány jogos várakozása, de a kezdeményezés záloga is szinte nemzeti kötelességünké avat.

* * *

A XIX. század második felében csak némileg rendeződött és virágzóbb viszonyok között Bulgária mohón fogott népirodalmi és ethnográfiai kincseinek gyűjtéséhez. Igaz ugyan, hogy eredetileg csak faji vetélkedés és testvéririgység, de csakhamar fontosabb szempontok megérzése is vezették: A népköltés felismert kincsei azzal kecsegtették a szegény bolgárt, hogy végre alkalma nyílik élénken színezett nemzeti arcképét méltó tükörben mutatni be Európának. Ethnográfiai anyagának feldolgozása nyelve, faja, történelme kérdéseiben ígért felvilágosítást és úgy gyakorlati, mint elméleti érdekű, kecsegtető kontaktusok reményét is keltette, melyekre talán mindennél

* Ezekről bővebben pl. Kurt Floericke, *Geschichte der Bulgaren*, Stuttgart, 1913. 13., ill. 18. 1.

** E dolgozat az 1912/13-iki Balkánháború után íródott. Ha másként is, megint aktuális. Az események legfeljebb igazolták s így egyik-másik pontban ma határozottabban volna fogalmazható.

nagyobb szüksége volt az országnak* Sajnos azonban, Bulgáriának az anyag halmozásával tehetetlensége tudatára is kellett ébrednie: a gyűjtés felbecsüléséhez és értékesítéséhez hiányoztak a megfelelő tudományos segédeszközök. Az élő és betűkbe-holt népi kincsek halmazán a letragikusabb *embarras de richesse*-ben sír fel az idő előtt, emberfeletti munkában felőrlődő Sismanov — a *Sbornik* szerkesztője —: „mi csak anyagot anyagra halmozunk, anélkül, hogy tudományos céllal ennek századrészét is átvizsgálhatnánk. A problémák egyre támadnak és összefolynak szemünk előtt... Az idegen tudományos erőkre vetjük legnagyobb reménységünket.”**

Akkoriban — több, mint húsz év előtt — ez Európára hártott, de elsősorban magyar füleknek szánt felszólításnak Strausz Adolf német nyelven is megjelent derék munkái iparkodtak eleget tenni.*** A bolgár folklóre egyes izgatón érdekes kérdéseire ő hívta fel az európai tudósok figyelmét, ő kalauzolta e szerény nemzetet a *Golden Bough* gazdag lapjaiig, míg ugyanakkor a bolgároknak maguknak is oly perspektívákat nyitott, aminőkről tudományos járatlanságukban sejtelmük sem volt. Természetes azonban, hogy egy ember egy életben nem láthat meg mindent és hogy hatalmas anyagtömeg maradt nemcsak feldolgozatlanul, de közlés nélkül is. Ha ezzel már most összevetjük azt, amit a bolgár nemzet kétségtelen, de sajnos, bénított fejlődési képességeiről mondtunk, ha tekintetbe vesszük a közben elmúlt időt és a tudományok haladását, hihetetlenül nagy jelentőségűvé nő a Sismanov régi szemrehányása. A restanciában heverő anyagtömeg, a folyton kínálkozó és elmerülő új adatok, új tudományos szempontoknak és felfogásoknak a változott viszonyokkal bekövetkező szaporodása és ehhez a bolgár nemzet ma szinte teljes munkaképtelensége, — mindez sürgető, türelmetlen, de hálás feladatokat jelent, méltókat bármily tudós nemzeti bármily tudós képviselőihez.

És ezek a feladatok nemzeti önérdék†, felénk forduló bizalom és várakozás, földrajzi fekvésünk, nagyhatalmi helyzetünk és még számos körülmény folytán ma csak fokozottabb igényekkel, mint 25 év előtt, elsősorban mireánk, magyarokra várnak. Folkloristáink ép úgy, mint a világhírű osztrák S. Fr. Krauss is mindég tudatában

* Ide tartoznak a Miladinov testvérek úttörő népköltési gyűjteménye Zagrebben 1861, Colakov ethnográfiai értékű adathalmaza a *Blgarski naroden Sbornik* 1872, Hiev T. Atanasius népdalkötete 1889, végre a nevezetes *Sbornik za narodni umotvorenja nanka i Knizina* is (megindult 1889-ben) stb.

** Strausz Adolf, *Bolgár népköltési gyűjtemény* stb., Budapest 1892, XV. 1. (a dr. Sismanov D. Ivántól írt bolgár előszó magyar fordításában.)

*** A most idézett gyűjtemény német címe: *Bulgarische Volksdichtungen* stb. Wien und Leipzig, 1895, VIII+518 1. — Főleg magyar ethnográfiai szempontból fontos *Bolgár néphit* c. terjedelmes könyve (1897), németül: *Die Bulgaren, Ethnographische Studien* címen, Leipzig, 1898.

† „... a bolgár nép ethnikumában azon ethnikai anyag oldódott fel, mely ezer év előtt a honfoglaló magyaroknak kulturális vonásait képezte.” Strausz, *Bolgár néphit*, 4. 1.

voltak annak, hogy hazánk határain túl a Balkán az a terület, amelyen — gyarmatok híjában — legjobban és legtermészetesebben érdekelhetjük ki azt a negyedik helyet, melyet az ethnográfia tudományos művelésében egy igazságos francia nemrég jelölt ki számunkra.* Ezekben a sorokban nem tekinthetjük feladatunknak valamennyi problémát felemlíteni, csak a legmaibbakat és így a legsürgetőbb természetűeket kívánjuk rapszodikusán áttekinteni. Egyébként csak általános és szigorúan tudományos érdekű kérdésekre akarunk kiterjeszkedni, tehát minden ezoterikusán bolgár vagy csak egyes nemzeteket (pl. minket) speciálisan érdeklő problémát mellőzünk.

I. Az írott népkönyvek és régi kéziratok sok, másutt fellelhetetlen és pótolhatatlan adatot tartalmaznak. E nagy területen nekünk az ú. n. epokrif irodalom a legfontosabb. A bolgár irodalom e fő díszét helyes értékeléssel állítja már Sismanov a népirodalmak termékei között az első helyek egyikére. Kincsei jórészt kiaknázatlanok és néhány újnak mondható tudományos probléma körébe tartoznak. Az *osrečenniák és a loznja knigik*, a bogomil irodalom legjelentékenyebb részei, főként keletről Bulgáriába vándorolt fordítások. És mint ilyenek értékesek is. Fontosságuk oka azon befolyás, melyet a tiltott könyvek a közönséges néppróza és népköltészet termékeire gyakoroltak és az a tény, hogy a bizánci emlékek egy része (melyek pedig központi szerepet játszanak a vándormotívumok irodalmában,) csak bolgár elszármazásában maradt reánk avagy a bolgár fordítás őrizte meg az ismert formák legeredibbjét. A varázs és jóslási könyvek, babonás iratok és imádságok iránt az utolsó évtizedben összehasonlító vallástörténetkutatók keltettek élénk érdeklődést, kik a graeco-romanistikus korok keleties színezetű varázs- és átokmanipulációival és irodalmával foglalkoztak. (H. Diels, R. Wunsch, Wessely, F. B. Jevons stb.) E mozgalom új és becses eredménye az, hogy megsejtette az efajta irodalom makacs folytonosságát, mintegy örökkévalóságát, amire élesen mutat rá Friedrich von der Leyen**, ki e varázskönyvek művelődéstörténeti és néplélektani fontosságát is kiemeli (i. h. 118. és köv. 1.). Kiirthatatlanságukat és bizonyos állandó formáikat két tényező magyarázza meg: egyik a minden népben élő, ösztönös vonzódás a titokzatos és csodás iránt, a másik a szabad, erős egyéniségre-törekvésnek népi logikával torzított formája, mely varázsszal vágyik legyőzni az alattomosan fenyegető titokzatos erőket. Ami igen valószínű, hogy t. i. a „ponyvairodalom” e fajtájával minden „író”-népnél minden korban találkozunk kell, az még tudományos adatokkal igazolandó; ép így emberére vár az egyes, sztereotipé átöröklött anyagrétegek kronologikus és geneológikus kiválasztása, valamint az elszigetelt újítások korokhoz és faji génuszokhoz rögzítése is. Hogy e kérdések tisztázásában a bolgár iratoknak mily fontos szerepök lesz, azt a Bizánccal való, már érintett összefüggés eléggé sejteti. Mellesleg megemlítjük a keresztény egyházi hódítás taktikája kérdését, melyet csak az utóbbi évek szabadabb gondolkozása tett

* A. van Gennep, *Religions, moeurs et légendes*, 1908. I. 179. 1.

** *Volksliteratur und Volksdichtung, Deutsche Rundschau*, 1913. H 1. 104—130. 1.

aktuális és mely szintén várhat néhány sokatmondó tanúságot a bogomilizmus köréből. (Bogomilizmus alatt a pogány elemeknek, kiírtás helyett való, átformalását értjük.) Azonban e sajátos összeolvasás dokumentumait leginkább az élő népszokás és rituálé szolgálta.*

II. A szóbeli néphagyományról, a népköltészetről és zenéről, sajnos, még most sem felesleges megállapítanunk, hogy igenis léteznek s amennyire ez egyáltalán lehetséges, önállóak is. Szégyenkezni kellene rajta, hogy a Hegel-féle apriorisztikus és alaptalan letagadásuk, mely a bolgár és szerb jellem közt hitt különbségen épült, még mindég kísért nyugaton; kísért a Strausz-féle gyűjteménynek és annak ellenére is, hogy a közelmúltban naponta olvashattunk újságjainkban a menetelés közben szünet nélkül éneklő bolgár katonákról. A tudomány azonban nemcsak a népdalt, hanem az epikus dalt is ősi bolgár kincsnek igazolja.** Élesen különbözik a szerb testvéreikétől abban, hogy nem ment át ama későbbi csiszolásokon, melyek a szerb finomságot és puhaságot eredményezték; így hűségesebben őrizte meg az ősi előadásmódot és persze szokásokat is. E kétféle epika viszonyának tisztázása fontos tájékoztató az epikus stílusfokozatok kérdésében és közléről illeti az Ilias és Odysseia viszonyát. Ez a kérdés ma, mikor nagy a hajlandóság a két görög költemény előadásbeli különbségeire túlzott súlyt fektetni (C. Rothe, E. Drerup, A. Roemer), az aktualitás homlokterében áll. Ennél sokkal fontosabb azonban, hogy a bolgár népköltészet nem merül ki a hagyományban. Indokolt remény van arra, hogy a bolgár nép, mely a plevnai csatát még feldolgozta, máig sem bontakozott ki végkép nép-epikai korszakából, tehát idővel várható, hogy a közelmúltakat, főleg a háború első, törökverő felvonását költészeté emelje. A bolgár népet szellemi és ethnikai kvalifikációi kétségkívül a monumentális történelemfelfogás alapjára utalják, mely a körülmények bizonyos (esetünkben valószínű) kedvezése mellett, hősmondaképződéshez vezet. Monumentális felfogásnak ugyanis azt nevezi Nietzsche, mely a történelmet a belőle eredt ösztönzésekért becsüli és az így kireparált múlt nagyságát valami elérendő cél szolgálatába állítja. E tipizáló hagyomány tulajdonkép kész, csak formára váró monda.*** A monumentális múlt és a mythikus fikciókészség ilyen egymásbaolvadását a fejlődésnek induló új Bulgáriában ma minden jel ígéri és nem lehetetlen, hogy a bolgár hősmonda újabb, jóllehet minden előbbinél fényesebb lapja készül. És ez nekünk, kritikus és antiquarius ítélettel néző, hősmondák alakítására képtelen európai népeknek minden esetre olyan megfigyelési alkalom, aminő még sohasem kínálkozott, amióta a tudomány érdeklődése a népköltészet felé fordult. Mai tudásunk és szemünk előtt folynék itt le egy eddig végtelenül titokzatos

* V. ö. Strausz, *Bolgár néphit-ének* különösen az ünnepi szokásokra vonatkozó fejezetét (magyar kiadás 295—324, német kiadás 329—381. 1.).

** A különben felületes Bezonov a XIX. század közepén hirdette — úgy látszik — először. V. ö. Strausz, id. előszó, 24., 33., 62. és köv. 1.

*** E fejtegetéseket illetőleg 1. bővebben Fr. Panzer: *Märchen, Sage und Dichtung*. München, 1905, különösen 22., 48. és köv. 1.

folyamat, először volna alkalom *in praxi* és *en train* megfigyelni az individualizmus és kollektivizmus azon viszonyát, mely a „népköltészet” egyedül helyes felfogásának alapja.*

Különösen érdekes problémának tartjuk a bolgár nemzeti zene kérdését is. A népzene lélekben gyökerező és kívülről átformálhatatlan, tehát jóval megbízhatóbb indicium a nyelvnél. Dallamok, melyek egy népfajta eredeti lelki diathezisével ellenkező hangulatok szülöttei, soha semmi nép vérébe nem mentek át.** Ha már most ebből a szempontból kissé átértékeljük Káldy Gyula különösnek látszó észleletét a bolgár és ógörög zene feltűnő hasonlatosságáról***, egész világos lesz előttünk e jelenség oka. A zenei hatások közül, melyek a bolgárokat új lakóhelyükön fogadták, a bizánci volt az, mely a bolgár pszichéhez az átvehetőségig közel állott, még pedig különösen a középkoriban továbbélő ógörög zeneelemek bús és komoly ütemei. A hangulat tehát, mely ezeket teremtette, rokon volt az ösbolgár nemzeti lélek alaphangulatával. Ellenben ez a lélek szükségkép rideg elzárkózottságban maradt a teljesen másféle szláv természet és a török lelki diathézis megnyilvánulásaival szemben is. Ez persze még nem jelent pozitív instanciát; ám ha tökéletesítőnek megfigyeléseinket, egy másodrangú bizonyítékkal mindenesetre előbbre lennénk a bolgár faj és eredet homályos, de nagyon fontos kérdésében.

III. Gyakorlati jelentőségben talán legfontosabb a folklorisztikus adatszolgáltatás csoportja. Restanciák pótlását és várható fejlemények feldolgozását is jelenti. Mindez a kutatási anyag és alkalom, tekintve, hogy a bolgár nép sokszázados mozdulatlanságában oly közel maradt a természeti viszonyokhoz, se mennyiségileg, se minőségileg nem becsülhető le. Értékét illetőleg legyen szabad csupán a délszláv népek erotikus képzetkörére utalnunk, mely a kőkori emberével is mutat analógiákat.† Az e téren várható eredmények egy szűkebb és egy másik, általánosabb érdekű terület határai között foglalhatnak helyet. A speciálisabb az ú. n. bolgár kérdés (faj, eredet, keveredések) s a minket közelről érdeklő ugor és bolgár néphitbeli rokonság problémája, szóval nagyjában Strausz ethnográfiai vizsgálódásainak továbbépítése. (Nem hiába illették épen szláv írók a

* A népköltészet is egyéni munka; a „népi” jelző a közkinccsé válásra, szóval a mű további életére vonatkozik. V. ö. — nálunk — Katona Lajos: *A népköltés a néplélektan tárgykörében*, *Budapesti Szemle* 1910. I. 336. és köv. 1. és Jászi Oszkár, *Művészet és erkölcs*, 1904, 150.1. — Strausz (i. h. 31 és köv. 1.) még „egész nép”-ről beszél.

** A népköltés alapja az associatív gondolkodási mód (v. ö. O. Böckel, *Die deutsche Volkssage*, 1909, 1. és köv. 1.) Erre a női nem, mely babonásabb, dalosabb is, eredetileg sokkal jobban hajlik, mint a férfi (1. u. o. 2—3. 1. és E. Mogk, *Mitteilungen des Verbandes deutscher Vereine für Volkskunde* 6. sz.) Érdekes és talán fájdalmas is volna a nők alkotó részvételének megfigyelése a „női” dalairól már múltjában is nevezetes Bulgáriában.

*** Strausz, előszó, 147. 1.

† A. Kind a Krauss-féle *Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia* I. kötetében (Dulaure) 1909, 323. 1.

néphagyomány területét a *zivaja starina*, élő ókor, nevével: ez ma az egyetlen forrás, melyből még ezekre a homályba vesztett kérdésekre némi fény eshetik.) De bennünket közelebről érdekel, hogy az általános összehasonlító ethnográfia is számos adatot várhat a bolgárok „félvad” életének gyökeresebb vizsgálataitól. Hiszen alig képzelhető az összehasonlító vallás- és néprajzi tudománynak kérdése, melyhez a bolgár hitnek és szokásoknak érdekes szavuk ne volna. Bővítés és revízió céljából itt csak a sirató énekekre hívjuk fel a figyelmet.* Nemcsak mert e műfajban a halottkultusz iránt különösen fogékony bolgárok első helyen állanak a délszlávok között, hanem azért is, mert valami, eddig — úgy tudjuk — elhanyagolt összefüggés lehet a bolgár és újjörög, illetve ennek kiindulását képező, még Homerosznál is régibb** ógjörög *ἄρηνος* körül. Ha több nem, annyi mindenesetre, hogy a bolgár szokás nem szükségkép szláv eredetű, mint általában hiszik, hiszen az újjörögök sem elszlávosodásuk korában vették fel azt.

Ezeknek a teendőknek kijelölésével feladatunkat befejezettnek tekintjük. Szeretnők, ha e programmon legalább elgondolkoznának azok, akiknek több is módjukban volna: a cselekvés.

Seltmann Rezső: Fokozza-e a telepítés a termelést?

A háború által fölvetett gazdasági problémák között kétségkívül a legfontosabb a népesség eltartásának kérdése a háború alatt és után. Ennek különös jelentőségét két közismert körülmény adja meg; az egyik az, hogy a hadviselés idején úgy a gabona, mint a húsneműeket illetőleg fejenként többet kell számítani a normálisnál, a másik körülmény pedig — s ez az, ami a későbbi időkre vonatkozik és még nagyobb fontosságú az előbbinél — hogy a baromállomány egy része hosszú időre pótolhatatlanul elveszett. Ez utóbbi tény oly súlyos jelenség, amelyet semmiféle államvezetés nem fog tétlenül nézni és bár következményei eleinte — a húsdrágaságot illetőleg — éveken át érezhetőek lesznek, mégis észszerű mezőgazdasági politikával meg lehet azokat szüntetni. És csupán ez az egy következmény lesz az, mely a háború okozta gazdasági és kulturális csapásokat enyhíti, bármily különösnek látszik is ez állítás első pillanatra. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a gazdasági élet helyes irányba való terelésének föltételei, mint amilyenek a baromállomány pótlása, a húsdrágaság megszüntetése és általában a népesség eltartásának kérdése, nem történhetnek rendeleti úton, hanem csupán messzeható belső átalakulás útján. Ennek a belső átalakulásnak alapja pedig a helyes birtokpolitika, mely a népesség eloszlását szabályozza, a gabonatermelést és baromtenyésztést pedig fokozza. Ha most már azt kérdezzük, hogy melyik birtokrendszer az, amely ezt előmozdítja,

* Strausznál 749-500. 1. Értékelésük 119-124. 1.

*** V ö. Ferd. Dümmler: *Ursprung der Elegie* (Rheinisches Museum 1894.) 210. 1.

úgy ma már becsületes konzervatív részről is csak azt a választ kapjuk: egyedül a közép- és kisparaszi birtok túlsúlya képes a kultúrállamok területén a termelést észszerűen előmozdítani. Ez oly tény, amely ma már be van bizonyítva, főleg Sering és Stumpfé kutatásai alapján.* Amióta ugyanis a porosz állam nemzeti és népesedési szempontból belső kolonizáláshoz folyamodott, a tudományt is állandóan foglalkoztatja ennek jelentősége. Igaz ugyan, hogy mikor 1886-ban a porosz állam paraszt-telepeket kezdett alakítani a nagybirtokok helyén, ezt a nemzeti védelem szempontjából, a szláv saison-munkások beözönlése ellen tette és egyáltalában nem azért, mintha a kisbirtoktól a termelés fokozását remélte volna, jöllehet ezt kétségkívül megsejtették a német agráriusok. Ezért bizonyíttatta Hohenlohe kancellár 1895-ben azt, hogy a 12 ha-on alóli birtokok egyáltalában nem termelnek a piac számára, sőt még vételre vannak utalva.* Ma már ez a tarthatatlan nézet teljesen meg van cáfolva, mert azóta bebizonyult a belső kolonizáció hatása, amely nemcsak a nemzeti népesedés, hanem a gazdasági politika szempontjából is a lehető legkedvezőbb eredményt képes előidézni. Ezért ment át ma már Németországban a köztudatba a kisbirtok osztatlan pártolása. Azonban, mint mondtuk, ezt a kedvező nézetet egész a legújabb időkig csupán szociális szempontok irányították, ellenben részletes bizonyítékok arra vonatkozólag, hogy a nagybirtok helyén képzett paraszt-kolóniák rendelkeznek-e terményfölösleggel, azaz termelnek-e a piac számára, mindeztideig nem voltak. Épen azért van szerintünk egészen szokatlanul nagy fontossága azon kutatások meglepő eredményeinek, amelyek Seringnek, a porosz *Landesökonomie-Kollegium* és a berlini egyetem tanárának kezdeményezésére indultak meg s amelyek arra a kérdésre voltak hivatva választ adni, hogy mely birtokkategória képes a legtöbbet termelni? A kutatásoknak másik célja volt adatokkal bizonyítani azt, hogy a paraszt-kolóniák mennyit termelnek a piac számára. És épen ez a kérdés az, amely, mint jeleztük, eddig eldöntetlen volt, mert bár a kisbirtok nyersjövedelmét általában magasra becsülték, mégis általánosan elterjedt nézet szerint — a lakosságnak a nagybirtokénál nagyobb sűrűsége miatt — a kisbirtok maga fogyasztja el termelését és nem képes a piac számára termelni, aminek következtében a városi népesség egyre fokozottabb mértékben van a külföldre utalva, legalább is gabonaneműekben a falusi fogyasztás növekedése folytán. Egyszóval a közvélemény még öntudatlanul is a néhai kancellárnak adott igazat, jöllehet a kisbirtok pártolása egészen divattá lett és jöllehet már régóta bebizonyított tény, hogy a szarvasmarhatenyésztés a közép- és kisbirtokon előre,

* L. Sering: *Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland* (Leipzig 1913.), *Die Verteilung des Grundbesitzes und die Abw. anderung vom Lande* (Berlin, 1911.), *Die Politik der Grundbesitzverteilung in den grossen Reichen* (Berlin, 1912). A kisbirtok egyik legelső és legérdemesebb tanulmányozója, Emil Stumpfé pedig: *Der kleine Grundbesitz und die Getreidepreise* (Leipzig 1897.), *Die innere Kolonisation insbesondere im Osten Deutschlands* (1910.) már bőséges induktív adatokat bocsát rendelkezésre.

** L. Stumpfé idézett munkáját a kisbirtokról, 37. o.

haladottabb, mint a nagybirtokon. Sering célja éppen az volt, hogy a csupán pár évtizedes múltra visszatekintő belső kolonizáció tényleges eredményét, illetőleg a paraszt-kolóniáknak a nagybirtoknál nagyobb teljesítőképességét kimutassa, mert csupán abban az esetben van a belső kolonizációnak gazdasági szempontból haszna, ha az az önálló existenciák megteremtése mellett a piac, illetőleg a városok számára termel és így az ipar alapját képezi. Ezt bizonyította be Sering kezdeményezésére két német mezőgazda: Keup és Mührer számokkal, a legpontosabb bizonyítékok alapján, az előbbi Pommeránia és Brandenburg, az utóbbi Nyugat-Poroszország és Posen területén levő, összesen 80 ezer holdat kitevő 455 üzemre vonatkozólag és pedig oly módon, hogy az ezen területen levő paraszt-kolóniákat összehasonlították az ugyanazon területen levő korábbi nagybirtokkal és a szomszédos nagybirtokkal (*Parallelgüter*)*

A vizsgálódások egymástól teljesen függetlenek voltak, még módszerben is s annál érdekesebb, hogy az eredmény az apróbb részleteket illetőleg is teljesen egybevágott, természetesen nem a számokat, hanem a kisbirtok fölényét tekintve. A kutatásokból először is az tűnik ki, hogy a kis parasztbirtokok a rendelkezésre álló területet sokkal jobban kihasználják, vagyis hogy ugyanakkora területen több táplálékot termelnek, mint a nagybirtok. A nagybirtok csupán burgonyából és cukorrépából termel többet, mint a kisbirtok. Ha pedig a föld hozadékát pénzértékben fejezzük ki és azt hektáronként vesszük, akkor kitűnik, hogy a kolóniák termelése kb. kétszerese a nagybirtokénak, a gabonaneműeket illetőleg, míg az állati termékek értéke kb. háromszor nagyobb a nagybirtokénál. Ez kitűnik Keup azon észrevételéből is, hogy a telepéseknek 190 ezer q trágyájuk volt ugyanazon területen, a melyen az annak megfelelő nagybirtok csupán 87 ezerrel rendelkezett.** Az egész termelés értéke a telepeken 40—140%-kal múlja felül a nagybirtokét és ami a fő, ez nemcsak az aratásra áll, hanem dacára a nagyobb fogyasztásnak, a piacra vitt fölöslegre is, mert míg a telepek 91,7%-ot vittek terményeikből piacra, addig az összehasonlított szomszédos nagybirtok (*Parallelgut*) csupán 76%-ot. Kitűnik tehát, hogy a népesség növekedése mellett is a piacra vittel a kisbirtoknál nemcsak hogy nem apad, hanem még növekszik is, és pedig majdnem kétszeresen, mert az aratás és a piacra vittel értéke egyaránt növekedett. Keup tapasztalata általában azt bizonyítja, hogy minél régebbi valamely telep, annál többet képes a piacnak termelni, mert annál nagyobb a baromállomány.

* *Die volkswirtschaftliche Bedeutung von dem Gross- und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft. Untersuchungen über den Wert der inneren Kolonisation im Osten der Preussischen Monarchie. Mit einer Einleitung von Otto Auhagen, Professor an der königl. landw. Hochschule zu Berlin.* (Berlin, 1913. P. Parey, XXXI -f- 414 1.) Szükséges megjegyeznünk, hogy Keup kutatásai úgy módszer, mint kidolgozás tekintetében hasonlíthatatlanul alaposabbak a másikonál.

** Ennek fontossága különösen a háborús idők folyamán tűnt ki, midőn a chilisalétrom behozatala teljes lehetetlenné vált.

Hogy a termelés értéke miként műlja felül a paraszt-kolóniáknál a nagybirtokét, azt a Keup adataiból összeállított következı táblázat mutatja:

Egy év alatt hektáronként, százalékokban kifejezve a korábbi értékhez viszonyítottan, a nagybirtoknál (Parallelgüter) és a kisbirtoknál a növekedés a következı volt, négy kolóniát (A, B, C, D) és neki megfelelı négy nagybirtokot (a, b, c, d) tekintetbevéve:

		Az aratás értékénél		a piacravitelnél			
a	1 .15	A	8.36	a	3. 75	A	13.57
b	2 .20	B	5.49	b	2. 61	B	11.20
c	2 .32	C	3.85	c	2. 73	C	4.23
d	3 .12	D	2.57	d	3. 06	D	4.72

Ebből a táblázatból az következik, hogy a termelésnek nemcsak abszolút értéke, hanem annak növekedési tempója is jóval nagyobb a kolóniáknál, mint a nagybirtoknál. Még a *D* kolóniánál is, ahol az aratás értéke nem éri el a szomszédos nagybirtokéinak értékét, a piacravitelnél — nagyobb népesség mellett is — jelentékenyen felülműlja azt. Már fntebb is mondtuk, hogy a népesség növekedése szempontjából eddig is alkalmasnak találták a belsı kolonizálást, sőt az egyenesen ilyen célból jött létre, nemzetvédelmi szempontból, jóllehet az idegen nemzetiségűektől sem irtózott a porosz kormány, aminek bizonyítéka az a körülmény, hogy 2619 *Rentengut*, tehát magántulajdonba átment kisbirtok van lengyel kézen.* De ugyancsak fntebb állítottuk, hogy a párvtizedes műltra visszatekintı telepeknél nem számított senki sem terményfölslegre, a növekvı népesség tekintetbevétele mellett. Láttuk azt, hogy a telepek már ily rövid idı alatt is képesek a városokról gondoskodni, pedig a népesség növekedése jóval nagyobb, mint azt eddig gondolták. Politikai szempontból ezt tartják a legörvendetesebb jelenségnek, mert Sering ismert bizonyításai szerint főleg Kelet-Poroszországban a mezei lakosságot a nagybirtok elızte, aminek eredménye lett a nemzeti szempontból épen nem kívánatos szláv bevándorlás.** Általában véve bebizonyított ény az, hogy a nagybirtok a ki- és elvándorlást előmozdítja s épen azért általános közgazdasági szempontból is érdekesek a Keup által megvizsgált paraszt községek népesedési viszonyai. Ezek közül ugyanis (1905-ben) kettőnél a sűrűség km²-ként 55 volt, míg a szomszédos nagybirtokén 17. Ennek óriási hordereje kitünik abból, hogyanagybirtok által okozott ijesztı elnéptelenedést már sokan pótolhatatlannak tartották. A pommerániai *Landwirtschaftskammer* igazgatójának, Borchertnek adatai szerint a mezei lakosság 1895—1900-ig évente 11,000, 1900—5-ig kb. évi 12,500 emberrel apadt; több körülmény (pontatlan statisztika stb.) folytán azonban az évi veszteség 19,439-re tehető! S ez ép így van Brandenburgban és Posenben is. Ennek

* L. Röscher: *Nationalökonomie des Ackerbaues* 14-ik, Dade által átdolgozott kiadását (Berlin - Stuttgart 1912. 684. 1.)

** *Die Verteilung des Grundbesitzes und die Abwanderung vom Lande.* (Berlin, 1910.)

pedig egyedüli ellensúlyozója a belső kolonizáció, amely ebben a tekintetben is kitűnően bevált. Hogy ez így van, azt Keup két kerületre vonatkozólag bizonyítja:

Kolberg-Körlin járásban a telepítés előtt a népesség 4401 volt, a kolonizálás után 7717, Greifenberg járásban pedig 1175 és 2033 volt a viszony. Ez pedig a népességnek kb. megkétszereződését jelenti, csupán 25 év alatt, ami legjobb bizonyítéka annak, hogy a belső kolonizáció az állam szempontjából is fényesen bevált. Ez pedig, más szavakkal nem más, mint hogy a kisbirtokok létesítésének követelése egyenesen nemzeti, állami érdeké vált. Es mégis vannak, akik — ha nem is népesedési szempontból, mint a mi agráriusaink, — hanem a termelés szempontjából eredménytelennek tartják a nagybirtok parcellázását. Ilyen közigazdát cáfol meg az általa elért fényes eredményekkel Keup. Ugyanis L. Huschke *Landwirtschaftliche Reinertragsberechnungen* (Jena, 1902.) c. művében azt állítja, hogy „ha némely közigazdász szerint a nagybirtoknak kisbirtokká való átalakítása a produktót növeli, az téves állítás, mert éppen megfordítva áll a dolog. A nagybirtok felosztása a hazai gabonatermelést csökkentené, nemcsak azért, mert területenként többet termel a nagybirtok, hanem mert az a mindenkori aratástól viszonylag nagyobb mennyiséget juttat a fogyasztóknak, mint a közép- és kisbirtok”. Az eddig felhozott bizonyítékok annyira kétségbevonják ezt a hamis, sőt rosszindulatú állítást, hogy annak külön megcáfolása fölösleges. Keup, aki rendkívüli buzgalommal és szaktudással 111 kisüzemet vizsgált át 9543 ha területen, összefoglalva kutatásainak nagyszerű eredményeit, a cáfolatok egész tömegét hozza fel Huschke ellen, kinek állításait hamisaknak bélyegzi. Cáfolatai egyszersmind bizonyítékai a belső kolonizáció hasznosságának és röviden összefoglalva, a következőkben csúcsosodnak ki:

A kisbirtokok képzése a nagybirtokból belső kolonizálás útján nemcsak a nemzeti népesedés, hanem a termelés és belföldi piac ellátása szempontjából is haladást jelent. Ugyanis a) a felosztásnál utakra stb.-re elvesztett föld csupán 3%-át teszi ki az egész felosztott területnek, másrészt pedig a termőföld kihasználása aránytalanul nagyobb, mint a nagybirtokon. (Az egész termőföld átlag 65-ről 69%-ra növekedett, ebből csupán a gabonatermőterület 38-ról 44%-ra emelkedett, csupán a búzáé 20-ról 26%-ára az egész termőterületnek.) b) Az aratás kb. 100, ha-ként pedig kb. 90%-kal növekedett s ebben is felette áll a kisbirtok a legjobban szervezett nagybirtoknak is. c) Az állati termékek még jobban gyarapodnak, a baromállomány kb. megháromszorozódott, d) A piacravitel (hektáronként számítva a nagybirtoknál 102, kisbirtoknál 177 márkát), $\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ -szer nőtt és pedig a szarvasmarháké a túlnyomóan azt tenyésztő területeken megnégyszereződött, míg a túlnyomóan gabonatermeléssel foglalkozó birtoktesteken szintén felülmúlta a korábbi nagybirtokét. Csupán burgonyából és cukorrépából termelt többet a nagybirtok. Mindez pedig a népesség és fogyasztás megkétszereződése mellett történt, anélkül, hogy idegen saison-munkásokra lett volna szükség. Ehhez hozzávehet-

jük még az önálló exisztenciák számának megsokszorozódását, szemben a nagybirtokról való elvándorlással.

Az itt felsorolt, korántsem helyi jelentőségű érvek mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy ma már egy állam sem lesz képes többé elzárkózni az agrárkérdés elől, mint ahogy azt néhol eddig tették; és bármily különösnek látszik is, éppen a drágaság által beállott általános elégtelenség fog egy jobb gazdasági jövő felé vezetni, mert a húsdrágaság közvetlen okát kétségkívül a baromállomány hiányában lát-hatja a közvélemény. Ha azonban ezen segíteni akarnak, akkor azt egészséges vámpolitikával és a nagybirtokok parcellázásával, helyesebben dán, német vagy orosz mintára történő kisbirtokképzéssel lehet csupán elérni. Ez azután az egész állam képének megváltozását fogja maga után vonni, mert mihelyst a latifundiumos osztálynak a földön való túlsúlya megszűnik, politikai uralmuk is veszendőbe megy és ha ez csak részben is megtörténik, akkor a másik lépés, a progresszív földadó, végkép meg fogja őket fosztani a termelést megakasztó monopóliumoktól.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

A modern sajtó és a háború veszedelme

A nemzetközi élet anarchiáján, az imperialisztikus törekvéseken, a diplomácia titkosságán, a fokozódó fegyverkezésen és a társadalmunk rendjéből fakadó egyéb háborút előidéző okokon kívül az új pacifista irodalom a háborús veszedelem egy modern forrására mutat rá. Ez a forrás: az uszító sajtó. „Világos korunk legfejlettebb haladásának eszközeivel mesterségesen állítják elő itt a középkor éjszakáját. Dsingiz-kán telegráffal” írja Fried az új Európa sorsáról szóló művében.*

Bárha a háborút kiváltó okok sorában aligha volt az uszító sajtónak döntő szerepe, háborús jelentősége mégsem kicsinyelhető le. Ha nem is okozója a háború kitörésének, erős élesztője a nemzetek kölcsönös gyűlöletének. A háborús veszedelemnek nem megteremtője, de meghosszabbítója, elnyújtója.

A szabad sajtó a modern demokrácia egyik legszükségesebb feltétele. Háborús szerepe kétségtelenül aggodalmat keltő. Ezzel a szerepével kapcsolatban felvetődhetik az a kérdés is: alkalmasak-e a békés fejlődés irányába terelni a társadalmakat a modern demokrácia alapvető intézményei?

Ami a sajtót illeti, úgy hisszük, csak oly mértékben felelős a világháború borzalmaiért, mint a természettudományok fejlődésével kapcsolatos technikai haladás. Háborús céljaira az államok épp úgy kihasználták a technika haladását, mint a sajtót. A modern technikai haladás előtt voltak háborúk, sőt a technikai haladás nagy erőforrásait teremtette meg a béke irányába vivő fejlődésnek. Háború, államok ellentéte nagy mértékben megvolt a sajtó erőteljes kialakulása előtt is. Sőt a sajtó nagyban előmozdította a népek békés együttműködését. A békés haladásnak a természettudományokra azonban épp oly kevésbé van monopóliuma, mint a sajtóra. A múlt hatalmai ügyesen felhasználják a maguk céljaira a legújabb idők vívmányait. Ezek a vívmányok azért megtartják a maguk nagy átalakító jelentőségét. A háborúellenes küzdelem a sajtó bármily rendszabályozásával épp oly kevésbé érheti el célját, mint a technika fejlődésének a legjobb szándékból fakadó megkötésével.

A kiindulópont helytelen volta magyarázza meg nem egy pacifista sajtószabályozási tervnek céltalan voltát.

Így az *Internationale Rundschau*** című pacifista folyóirat egyik

* Alfred H. Fried: *Europäische Wiederherstellung*, 109, 1.

** I. évf. 7. füzet: G. Maier: *Die Gefahren der modernen Zeitungspressen*.

cikke az újságírók behatóbb tudományos kiképzését, e foglalkozás képesítéshez kötését, az újságírói függetlenség biztosítékainak megteremtését, fegyelmi bíraskodást s általában a kari szervezet kiépítését tartja oly eszközöknek, amelyek segítségével emelni lehet a sajtó színvonalát és ilykép gyengíteni uszító tendenciáit.

Ez a terv abból a téves feltevésből indul ki, hogy a nemzeteket egymás ellen csak alacsony műveltségi fokon álló egyének uszítják. A nemzeti s az imperialisztikus eszme rugóinak ismerete teljesen ellentétben van ezzel a hittel. Minden országban az értelmiség érdekei és érzései fűződnek legerősebben a nemzeti gondolathoz. Az imperialisztikus törekvések sem a társadalom alsó rétegeiből törnek felfelé. Vajjon az olasz sovinizmus a proletárság vagy az intelligencia köréből nyeri lelelkesebb híveit? Vajjon a béke ügye nyert volna valamit, ha Olaszországban egy csomó kellően nem iskolázott szocialista újságírórt eltiltottak volna az újságírástól?

A német egyetemi tanárokat igazán senki sem vádolhatja műveltséggel. Különösebb pacifista érzületet s a nemzetek közti viszonylatok finom megérzését sem igen vethetjük szemükre. Egyik kollégájuk, Walther Schücking írja róluk*, hogy a semleges külföldet nyilatkozataik sok tekintetben oly kínosan érintették, hogy a német tudomány tekintélye a külföldön erősen sülyedt. Írásaik a kívánt hatás ellenkezőjét érték el. Pedig igazán az egyetemi professzorokénál nagyobb műveltséget nehezen lehet egy zszurnalisztától megkövetelni.

Ez a pacifista sajtószabályozási terv végső eredményben egy oly mandarin-rendszerre vezetne, amely modern demokráciában való minden irányító szereplést képesítéshez kötne. A sajtó mellett óriási jelentősége van a népgyűléseknek, az egyesületeknek. A zszurnalisztai képesítés gondolata következetesen kiépítve azt jelentené, hogy népgyűléseken csak képesített szónokok beszélhetnek, egyesületekben csak képesített vezetők működhetnek, választásokon csak képzett szavazók szavazhatnak. Az ú. n. értelmiség uralma távolról sem az érteleme uralma. A két fogalomnak ez az összetévesztése az ismertetett pacifista terv tévedésének alapja.

Ugyancsak pacifista oldalról vetődött fel az a már régebben is sokat hangoztatott gondolat, hogy a sajtó visszaéléseit legjobban a sajtónak a kapitalizmustól való függetlenítése tudná megszüntetni. Csak pártok adhassanak ki újságokat, magánvállalatok ne. Az újságok anyagi forrásai csupán szövetkezeti alapon teremthetők elő. Naivitás hinni, hogy a modern tőke uralmának megdöntése, vagy legalább jelentékeny meggyengítése nélkül meg lehet fosztani egy-könnyen a tőkét azoktól az eszközöktől, amelyek segítségével a modern demokráciákban hathat. Ugyanilyen joggal, a gyakorlati eredmény ilyen valószínűségével lehetne azt is követelni, hogy az újságok csak demokrata, vagy csak pacifista eszméket hirdessenek. Végső elemzésben az ilyfajta sajtószabályozók szeme előtt egy felvilágosodott, jóakarata cenzúra lebeg, amely azonban nem az uralmon

* A *Neues Vaterland* röpirve, 5. szám. Walter Schücking: *Die deutsche Professoren und der Weltkrieg*.

levők, hanem az uralomra törekvők érdekében befolyásolja a sajtó működését. Ezek az urak nem igen veszik észre, hogy a háborús sajtó jelentős részben a háborús állam eszköze s ugyanettől az államtól várják azt a gyengéd nyomást, amely az uszító sajtót pacifista irányba terelje. Az ily követelések ma csak azoknak a szekeréstolják, azoknak ideológiai érvényesülését mozdítják elő, akik reakciós szellemben akarják megszabni a lapalapítás feltételeit.

Mikor Fried az *Europäische Wiederherstellung*-ban* — ugyan némi fentartással — nemzetközi törvényhozásról beszél, amelynek feladata lenne a nemzetközi sajtóusztítás ellen való küzdelem a nemzetközi leánykereskedelem elleni küzdelem mintájára, akkor e terv valóban határos egy oly tervvel, amely büntetés terhével tiltaná meg a háborút, amelyik a háborúnak háborút üzen s háborúval fenyeget, meg minden olyan államot, amelyik háborút akar. Nemzetközi biztosítása a sajtó szabadságának mindenesetre többet érne, mint a nemzetközi biztosítása annak, hogy a sajtó ne uszítson akkor és ott, amikor és ahol az állam hatalmasai semmiképp sem tartoznak a csillapítói közé.

A háború ellen alig lehet háborút viselni a háború eszközeivel. A háború ellen nem lehet harcolni az erőszakos uralom módszereivel. A háború legyőzése végső fokon a társadalmi s állami szerkezet átalakítása révén, a tömegek lelkének átalakítása útján mehet végbe.

A demokrácia eszközei a demokrácia céljaival szemben csak akkor használhatók ki, ha ezekkel az eszközökkel oly demokráciában élnek, amely csak formailag demokrácia, tartalmilag nem az. A nagy analfabéta tömegekkel rendelkező Olaszországban egész más eredménnyel kecsegtet a háborús uszítók munkája, mint olyan országban, amelynek kultúrája magas fokú. (Nézetünk szerint ugyan Olaszországban sem a demokratikus erők szabad, az állam hatalmától befolyásolatlan versenye vezetett a háborúra.) A háború ellen való legerősebb küzdelem a demokrácia intenzitásának, a közműveltségnek növelése, nem a néptömegek lelkének felületes megművelése, hanem mélyreható felszántása. Ez a demokrácia eszközei nélkül nem valósítható meg s még azok mellett is csak igen nehéz harcok, igen erős küzdelmek árán. Ha a tömegeknek ez a fejlett lelki típusa az államok egy bizonyos számában megvalósul, akkor beszélhetünk majd igazán pacifista demokráciáról.

A háborúra uszító sajtó nem hat, ha nincsenek uszítható tömegek. Ha az eszmék s az agitációs eszközök szabad versenyében a béke sajtója nem tudja legyőzni a háború sajtóját, akkor a béke nem tudja sohasem legyőzni a háborút. A sajtót csak a közönség kulturális megerősödése, szerveztségének növekedése javíthatja meg, állami parancs sohasem. Olyan módon, ahogy háborút lehet csinálni, nem lehet békét teremteni. A kényszer nem lehet a pacifizmus előrevívője. S minden olyan törekvés, amely az állami kényszer fel akarja használni a pacifista propaganda céljaira, reakciós utópia, amely a reakciónak kedvez, az utópistáknak árt, amely csak

* 110. 1.

az állami kényszer erősítését könnyíti meg, a demokráciát s a pacifizmust pedig gyengíti. Azért, mert a modern demokrácia eszközei segítségével nem lehetett megakadályozni a háborút, megszorítani azoknak az eszközöknek a hatályosságát, amelyek segítségével egyedül lehet megközelíteni a pacifizmus céljait, épp oly dőre dolog volna, mint ha egy levert ország elhatározná lefegyverzését abból az okból, mert fegyverei nem segítették őt diadalra. A modern demokrácia fegyvereinek elvetése, megcsorbítása csak a régi rend híveinek volna kedves, akik a legnagyobb örömmel üdvözölnék a háború után a demokrácia lefegyverzését.

Rónai Zoltán

A sajtóhadiszállás irodalma

Archibald Forbes még igazi haditudósító volt, látta az egész háborút, tanúja volt főeseményeinek, áttekintette az egészet, szabadon, hivatalos korlát nélkül írt róla és munkái forrásművek, amelyek nélkül nem lehet el senki, aki az 1870—71-iki háború történetét tanulmányozni akarja. Akkor még a sajtót nem sorozták be háború eseteire külön fegyvernemnek és nem hajtották katonai fenhatóság alá, bizonyára azért, mert az akkori katonai művészet még nem gondolt arra a fontosságra, amellyel a sajtó a harctéren és a harctér mögött történő dolgokra bír. Ez is arra vall, mint száz más dolog, hogy a háború csak most, a mi napjainkban vált az élet teljes egészét magába foglaló erőfeszítésévé a nemzeteknek.

A mai haditudósító jócskán a harcvonal mögött van s a legszigorúbb ellenőrzés alatt. Épp úgy megvan a maga parancsnoksága, mint egy hadtápszázlőalj katonájának s ez a parancsnokság mindenkor rendelkezik vele. Egy lépést nem tehet tudta nélkül és egy sort nem írhat le jóváhagyása nélkül. A sajtóhadiszállás parancsnoka bocsátja rendelkezésére az anyagot: megszabja, mikor merre mehet, mit szabad látnia, eltávolítja onnan, ahol nem az ő szemének való látvány kínálkozik s hiába akarna egy bizonyos dolgot látni, résztvenni benne, ha a parancsnokság nem engedi. Tulajdonképpen harcot elvétele ha lát: a harcra készülődés és a harc utáni takarítás az, aminek tanúja lehet s kellően válogatva megismerheti azokat a katonai és technikai műveket, amelyeknek a nagyközönséggel való megismertetését a hadvezetőség megengedhetőnek találja. Egy-egy nagy csata színhelyén, az esemény után való böngészés, a sebesültek gondozása és ápolása körül tapasztalható tipikus vagy kiemelkedő dolgok, a lövészárkokban, álló harcokkor folyó élet, egy-egy nagy harc után megállapodott vagy pihenőre hátrább vont csapatok élete, a hadtáphatóságok működése, a megszállott területen folyó élet — ennél alig több, amit a haditudósító a szemével láthat. A többit, a harcok lefolyását, egyes epizódokat, kiemelkedő személyek viselt dolgait már csak hallomásból ismeri: a dolgokban résztvett személyek magyarázataiból.

De nemcsak az anyag van megszabva, hanem a kezelés módja is: a sajtóhadiszállás szabja meg a hangot is, amelyen a dolgokról

írni szabad. Obligát optimizmus, a katonák hősiességén és a vezetők kiválóságán való lelkesedés, a katonai szervezet egészének és egyes részleteinek elámult dicsérete, a halottakról és sebesültekről szólva szeretetteljes elérzékenyedés, rossz napokban biztató fogadkozás, jó napokban higgadt örvendezés — ezek azok a húrok, amelyeknek a haditudósító hangszerén meg szabad lenniök. Az már aztán a haditudósító dolga, hogy mennyire tud ezeken a húrokon emberi hangokat megszólaltatni. Hogy más húrokat ne pengethessen, hogy nemcsak a katonai kritika, de a háború borzalmain való felháborodás, az emberi érzés fellázadása se szólalhasson meg — arról gondoskodik a sajtószállás cenzúrája. A háborúnak csak szépre, fényesre, meghatóra, lelkesítőre kicsinosított képe szabad, hogy a közönség elé kerüljön olyanformán, ahogy az idealista irodalom szépítette meg az életet az olvasó használatára.

Becsületükre legyen mondvá a mi sajtószállási tudósítóinknak, nehéz feladatukat csaknem mind ízléssel végzik. Nincs meg bennük az az üvöltő vérszomjúság, amely a háború kezdetén a német haditudósítások egy részét jellemezte, nem émelyítenek meg túlbuzgal-mukkal a háborús lelkesedés terén, a katonai főméltóságokra szórt bókjaikat csak a szükségesre szorítják, nem terjesztenek a mellőzhetetlennél több militarista szellemet. írói erejük szerint több-kevesebb önállósággal, az írói látásnak több-kevesebb bőségével dolgoznak, de valamennyien tisztességes munkát végeznek.

A mi sajtószállásunk munkáját megkülönbözteti a németétől az, hogy amíg az utóbbi a háború körüli ismeretek terjesztését tekinti fődolgának, összefoglaló előadásokat tart az egyes események lefolyásáról, bőven ismerteti a harcok módját, az ellenséget, a háború technikai részét, addig a mieink nagyobb súlyt fektetnek az epizódokra, a novellisztikus részletekre, az emberi dokumentumokra. Ennek nyilván az is az oka, hogy a német közönségben már eleve nagyobb volt a katonai érdeklődés s mint mindenben, ebben is a tárgyyszerű megértésre törekszik, míg nálunk a háború átérzésére való vágy az erősebb. Míg a németek lehetőleg olyan munkatársakat küldtek a harctérre, akikben legalább valami katonai ismeret volt, a mi haditudósítóink nagyobbára írók, akik bizonyos irodalmi szint visznek bele a háború anyagának feldolgozásába. Egyikük-másikuk, mint pl. Lázár Miklós éppen haditudósításaiban fejtette ki legjobban novellisztikus tehetségét. Igaz, ennek megvan a maga veszedelme: túlságosan anekdotikusá teszi, apró történetkékre bontja a háború roppant eseményét, színes mozaikköveket ad belőle, nem pedig egységes képet. De ezt az egységes képet a másikkfajta haditudósítás sem tudja megadni s ez a maga szárazságában, másodkézből való közvettségében és tendenciózus voltában egyenesen elváltoztatja a valóság képét. Történelmet úgysem adhat a haditudósító, hát legalább egy-egy kicsike rést nyit annak megismerésére, ami a kortársra nézve mégis csak a lényeg: a szenvedő ember sorsára a háborúban. Molnár Ferenc ezt tudatosan ki is mondja, amikor kikel a műkedvelő sztratégák ellen, akik a háborúban csak többé-kevésbé elmés laikus kombinációk alkalmát látják, rámutat arra, hogy a mai olvasónak,

az itthonmaradt polgárnak mindig a katonára, a háborúban szenvedőre, küzdőre — az emberre kell gondolni. S ez úgy is van: a hadműveletek és mozdulatok körüli henye kombinációkban tetszelgő elme könnyen abba a csalódásba esik, hogy a háború valami elméleti játék-féle, érdekes beszéd tárgy, vonzó olvasmány az újságban, saját elmésségünk s informáltságunk csillogtatására való alkalom, nem pedig az emberi szenvedés rettentő tömege, emberek millióinak szörnyű idegrendszerbeli megfeszülése, egész nagy nemzeteknek vérehullása. A haditudósító jobban teszi, ha egyre meg egyre erre fordítja az emberek szemét, semmint hogy táplálékot ad a nagyképűsködő laikus stratégizálásnak.

Nem akarjuk sorra ismertetni a sajtószálláson kelt írásműveket, a napilapok a maguk módja szerint elvégezték már ezt a munkát s az egyes írók folyton a közönség előtt vannak cikkeikkel s könyveikkel is, úgy tudjuk, nagyobbára igen tetemes kelendőségre találtak. A forma, amelyben dolgoznak, a novellának és a riportnak valami keveredése, amelyben hol az egyik elem a túlnyomó, hol a másik, aszerint, amint az íróban az író erősebb vagy a riportter s sokszor a megírt dolgok természete szerint is. Leginkább irodalmi jellegűek Molnár Ferenc és Lázár Miklós cikkei, melyek néha egészen annak rendje és módja szerinti novellákká formálódnak, míg* a többieknél (Fényes László, Landauer Béla, Szomory Emil, Herczeg Géza, Göndör Ferenc, Fehéri Armand) a riport-jelleg a túlnyomó. Vészi Margit tudósításai friss, éles pillanatfelvételekként hatnak. Hogy olyanokat is említsünk, akik könyvben még eddig nem adták ki tudósításaikat: Bíró Lajos sok erőteljes, jól meglátott és pozitívan megrajzolt képet adott alakokról, nemzeti típusokról, helyzetekről, Kéri Pál néhány cikkén publicista komolyság és éles körvonalú írói forma tűnik fel. Külön áll köztük Franyó Zoltán könyve: ő nem a sajtószállásról, hanem a csapatszolgálatban látta a háborút s írásain megérezik a harc izgalma, de ő is egészen novellisztikus formában látja a dolgokat, legtöbb írása szabályszerűen komponált novella, néha több is bennük az irodalmi íz, mint amennyit szeretnénk.

Az igazi háborús írásokat persze majd a háború után fogjuk megkapni, amikor az írók felszabadulnak mindattól a korlátozástól, ami most nyűgözi őket s megírhatnak olyan tényeket és hangulatoakat is, amelyekről most hallgatni kell. —pf—

A tőke és a munka viszonya a háború után

A német szocialisták háborús magatartása tudvalevőleg szakadást idézett fel a pártban. A háborús hitel megszavazása a szocialista parlamenti párt által — 1914 augusztus 4-ikén — jelképezi a fordulatot és annak következményeit. Úgy a politikai, mint a szakszervezeti alapelvek és követelmények tekintetében döntő változást jelent ez az állásfoglalás, ha különböző következtetéseit levonjuk. Az állam szerepe, az imperializmus problémája, a polgári pártokkal való együttműködés és a szociálpolitika: ezen fő kérdések körül forog az *umlernen*, a régi tanok átértékelése. A revizionisták szemében az

állam mint az osztályuralom hatalmi eszköze helyére lépett az állam mint osztályfeletti hatalom, amely tehát már mai mivoltában is nemcsak az uralkodó osztályok, hanem a munkásság érdekeit is képviseli. Úgy vélik, hogy a birodalom imperialista törekvései közös érdeke a tőkének és munkának. Ettől várják ugyanis a produktivitás olyan emelkedését, amely a munkásság érdekeit is szolgálja fogja. A *burgfrieden* most fennálló tényleges vagy vélt állapota alkalmat nyújt megfontolásokra abban az irányban, hogy vajjon ne vitessék-e ez át a béke idejére is? Felmerül a polgári pártokkal leendő szoros együttműködés gondolata. Kedvezően ítélik meg a munkásságnak a szociálpolitikára vonatkozó kívánságait, abban a meggyőződésben, hogy a nemzet különböző rétegeinek a háborúban létrejött egybeforrása s a munkásság szerepének fontossága, a császári és kancellári ígéretek, stb. a háború után lehetővé fogják tenni a munkásság jólétét előmozdító intézmények megalkotását és fejlesztését.

Ezek a töredékesen közölt gondolatirányok természetesen ellentmondást váltottak ki a pártban s az ügynevezett radikálisok a párt és a mozgalom régi elveihez való ragaszkodással támadják a közölt eltéréseket — szerintük eltévelyedéseket — a mozgalom eddigi programjától. E vitáktól hangosak most a szocializmus tudományos folyóiratai, a revizionisták oldalán főként a *Sozialistische Monatshefte*, a radikálisok szempontjaiból pedig a *Neue Zeit*. Nyilvánvaló azonban, hogy a tömegek hangulata inkább hajlik a fent vázolt revizionista irányzat felé s különösen a szakszervezetek vannak eltelve optimizmussal jövő fejlődésük iránt s várnak sokat a háború utáni idők szociálpolitikájától. Ezt a hangulatot tükrözi vissza a szabad szervezetek központi lapja, a *Korrespondenzblatt*.

Lássuk, hogy a szakszervezetek ez optimizmusával szemben minő hangulat nyilvánul meg a másik táborban, a munkaadók táborában?

Az *Archiv für Sozialwissenschaft* legutóbbi füzetének szociálpolitikai krónikájában rendkívül tanulságos felvilágosításokat kapunk a munkaadók hangulatairól, amint azok a különféle munkaadói lapokban, különösen a *Deutsche Arbeitgeberzeitung*-ban és a legutóbb alapított *Recht und Arbeit* Hamburgban megjelenő lapban kifejezést nyernek.

A legjellemzőbb a háború céljai és eredményei tekintetében kialakult ideológia. Bármily furcsán hangzik is, a munkaadók ezt a háborút nem tekintik gazdasági háborúnak, sem okai, sem céljai tekintetéből. Ez a háború „kultúrháború”, melynek célja a német szellem újra felélédeése, a németiség renaissance-a. Legfőbb eredménye a lelkek átalakulása. Ez a háború „Betätigung des ganzen Volkes als Einheit”. A háború célja ugyan a világhatalmi állás elnyerése és az erre való akarat, de nem új földek, bányák stb. akarása, hanem a valódi németiség visszahódítása (*Zurückgewinnung des inneren Deutschlands*). „Nicht einzelne Einrichtungen, die Kinder der Not und des Augenblicks gewesen sind, wollen wir in die friedliche Zukunft hinübernehmen, sondern die sichtliche Erkenntnis, dass wir alle Söhne eines Landes sind, die das Band gemeinsamer Vaterlandsliebe umschlingt”, írja a *Deutsche Arbeitgeberzeitung* ugyanabban a cikkében, amelyben a munkanélküliek segítése és a hatósági munkaközvetítés

erélyes hangon szólal fel. Minthogy tehát a háború, így szól az okfejtés, az egész német nemzet egységes háborúja, közös eszményekért és célokért, s minthogy abban minden társadalmi osztály egyformán vesz részt, a munkások a háború után a háborúban való részvételükért nem tarthatnak jogot különösebben kedvező elbánásra. Nagyon átlátszó ideológia, amely háttérbe szorítja a háború politikai és gazdasági jellegét és annak faji, nemzeti és kulturális jelentőségét domborítja ki, hogy ezáltal már eleve védekeznek a munkásság követelései ellen.

Egyébként azonban nem haboznak a következtetéseket nyíltan is levonni. A háború után a világpiac visszanyeréséért meginduló gazdasági küzdelemben Németország csak úgy állhat helyt, ha olcsón tud termelni. A magas munkabérek kizárják az olcsó termelést, ennélfogva az államnak nem szabad a munkabérek emelésére irányuló mozgalmakat akár passzív tűréssel is támogatni.

A háború költségei új jövedelmi források megnyitását fogják szükségessé tenni. A munkaadószervezetek szócsövei már eleve tiltakoznak az állami monopóliumok kiterjesztése ellen, nem annyira az államszocializmustól való félelemből, mint azért, mert tevékenységi körük korlátozását akarják megakadályozni, s másfelől attól is félnek, hogy az állami üzemekben alkalmazott munkások helyzete a magánüzemekben foglalkoztatott munkásokban fokozott követeléseket fog támasztani.

A szociálpolitikai kívánások teljesítése ellen a legkülönfélébb érvekkel emelnek szót. Kifejtik, hogy a fokozott szociálpolitikai terhek folytán kénytelenek lesznek a béreket leszállítani, minthogy nem marad tőkájük rendes bérek fizetésére. (A *Lohnfondstheorie* föléledése.) A háború alatt kiderült, hogy aránylag igen kevés számú munkás vette igénybe a betegsegélyező intézményeket, amiből következik, hogy a betegsegélyezésnek béke idejében való igénybevétele túlzott volt s csak a munkásság elpuhítására volt alkalmas, továbbfejlesztése tehát nem kívánatos. Általában a szociálpolitikai reformok a munkaerő fokozása helyett a gondtalan élethez vezettek, „überstürzter Genuss, überspannte Bedürfnisse, Luxus in allen Schichten”. A szociálpolitikai kívánásokkal szemben továbbá rámutatnak a nép vagyonosságának emelkedésére, a betétek növekedésére, a termelés fokozódására.

Politikai téren sem biztatják sok jóval a munkásság törekvéseit. „Aus der ernsten Schule des Krieges gewinnen wir die stärksten Argumente, die sich gegen weitere Demokratisierung unseres Staatswesens aufführen lassen”, írja a *Deutsche Arbeitgeberzeitung*. A nemzeti közösségen belül való munka végsősoron nem más, mint a háború előkészítése. A háború érdeme, hogy a demokratikus fejlődést feltartóztatta.

Az állítólagos burgfride idején ily nyílt kártyákkal s ennyire leplezetlenül tárják fel a munkaadók érzéseiket és szándékaikat. Kérdés, hogy ezekkel a megnyilvánulásokkal szemben is meg fog-e maradni a szakszervezetek optimizmusa, amellyel mozgalmuk részére a háború utánra minden jót remélnék?

(H. B.)

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

A Durkheim-féle évkönyv legújabb kötete. (*L'année sociologique publiée sous la direction de Emile Durkheim. Vol. 12, 1909—79/2. Paris, Alcan, 1913. 889 l.*)

Az *Année sociologique*-nak immár tizenkettedik hatalmas kötete van előttünk. A társadalomtudományok minden terén látható óriási termékenység mind fontosabbá teszi ezt a kollektív gyűjteményt; anélkül valóban lehetetlen volna figyelemmel kísérnünk a szociológiai irodalom gazdag fejlődését. Az *Année* egyesíti a legkülönbözőbb ágak kutatóit s mindenekelőtt erősen kidomborítja a mindjobban differenciálódó társadalomtudomány egységét. De másfelől az *Année* alapítója és munkatársai sok új, pozitív eredménnyel is szolgáltak. Tudományos fölfedezések egyetlen módszere, hogy a kutató a valóság szuggerációjának teszi ki magát; a tényekkel való folytonos érintkezés által ellesli azok tulajdonságait, megérzi a tünemények összefüggéseit s követi a valóság irányvonalait. Így a társadalomtudományban is: minden módszer első elvének a társadalmi realitás megismerésének kell lennie. S a valóság ismerete magától megtermékenyíti a kutató elmét, osztályozások, meghatározások válnak lehetségessé, egyes tünemények elválaszthatók a többiektől s különböző rendszerekben újra csoportosíthatók. E részt az *Année* módszerének termékenységét senki se tagadhatja, minden kötetben új rovatokkal, egyes jelenségeknek a társadalmi káoszából való kifejtésével, egyes problémáknak pontos megjelölésével találkozunk. A tizenegyedik kötetrel még félénkebben megkezdődött az ismeretelméleti problémák szociológiai tárgyalása: az új kötet e részben nagy haladásról tehet számot. Idevágna Lévy-Bruhl és Durkheim könyvei az értelmi működésekről az alsóbbrendű társadalmakban, illetve a vallásos élet elemi formáiról. Ezek mellett elemeztetnek Dennett jegyzetei a nyugat-afrikai kategóriákról s Cornford könyve, mely a görög gondolkodásnak a vallásról a filozófiára való átmenetét rajzolja. Valóban, a görög bölcselek sem voltak az újszülött helyzetében, aki először nyitja ki szemét a világra egész sereg társadalmi és vallásos eredetű képzetük volt, végzettről, istenről, leiekről, természettről. E fogalmak némelyikét elfogadták* ezek alkotják a görög bölcselet „datum”-át. A Moira és Physis fogalmainak elemzése mutatja a társadalmi elemek behatolását a görög filozófusok rendszereibe.

Az eddigi kötetekben nélkülöztük a civilizáció fogalmának és típusainak meghatározását: e hiányt pótolják e kötetben Durkheim

és Mauss jegyzetei. Durkheim módszerének egyik alapelve, hogy a társadalmi tüneményeket mindig valamely határozott substratumhoz, valamely pozitív embercsoporthoz csatolja. Eme csoportok legnagyobbika, úgy látszik, a politikai társadalom, törzs, nemzet, modern állam. Eszerint a kollektív élet legmagasabb fokának kialakulását a meghatározott keretű politikai szervezetekben várhatnók. Mégis, van bizonyos kollektív élet, amelynek keretei nem annyira pontosak, mely a politikai határokon túlmegegy s kevésbé könnyen meghatározható területeken folyik le. Eme kollektív élet tüneményeinek létezését és fontosságát is meg kell jelölni. A történelmet megelőző idők s a néprajz gyűjteményei szükségessé tették a műszerek és művészeti tárgyak bizonyos logikai osztályozását. Ezáltal is mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy vannak társadalmi tünemények, amelyek nincsenek szorosan valamely társadalmi organizmushoz csatolva, melyek akár térben egy nemzet területén túlterjednek, akár időben egy nemzet életét túlélnek, melyeknek mintegy nemzetfölötti létük van. Nyelvészek már régen csoportosították egyes külön népek nyelveit, beszélnek indogermán nyelvről. Intézmények terén is látni bizonyos nemzetek feletti egységet, például a polinéziai népek politikai szervezete, a főnökök hatalma, mindenütt ugyanaz. Mi több, észlelni lehet, hogy egyes ilyen nemzetfölötti jelenségek szolidárisak egymással: például az indogermán népeknek van valamely közös intézményalapjuk is. Tehát nemcsak izolált tünemények, hanem egész, szövevényes és összefüggő rendszerek vannak, anélkül hogy egy meghatározott politikai organizmushoz lennének csatolva, mégis térben és időben lokalizálhatók. E rendszereknek, melyeknek sajátos egységük és létezésük van, külön nevet kell adni: a civilizáció látszik legjobbnak. Kétségkívül minden civilizáció nemzetivé lehet, minden népben sajátos jellemvonásokat vehet fel. Mégis, alkotó elemei túlmennek a nemzeti határokon. Így van keresztény civilizáció, amely, bár különböző központjai vannak, az összes keresztény népek munkásságának eredménye, van földközi-tengeri civilizáció, az összes, e partokat lakó népekre közös. Egy civilizáció bizonyos morális miliőt jelent, amelybe az egyes nemzetek mintegy belemerülnek s amelynek a nemzeti kultúrák csupán sajátos formái.

A szociológusok érdeklődését kezdetben a legáltalánosabb problémák ragadták meg, így Comte az emberi civilizáció általános menetét jellemezte. E módszer főhibája, hogy éppen azt a konkrét valóságot hanyagolja el, amelyet legjobban elérhet a megfigyelő: a történelem folyamán előálló, változó kollektív személyeket, egyes társadalmi szervezeteket. Ezek reális léte mellett az a teljes emberiség, amelynek tudományát Comte meg akarta teremteni, csupán értelmi konstrukció. De annyi kétségtelen, hogy a nemzetek fölött vannak bizonyos csoportjelenségek, különböző civilizációk, amelyek az egyes népek kollektív életét dominálják. E részt sok probléma merülhet fel: mik az okai annak, hogy valamely civilizáció bizonyos területen elterjed s nem megy túl annak határain, miféle formákat vesz fel, stb.? Nem minden társadalmi tünemény egyaránt alkalmas arra, hogy nemzetközivé legyen, a politikai, jogi, morfológiai tünemények inkább a népek sajátos

szervezetének részei. Ellenben a mítoszok, mesék, a pénz, kereskedelem, szépművészetek, tudományos ismeretek, műszerek, irodalmi formák és eszmék terjednek, átmennek egyik nemzetből a másikba. Kérdezni lehet, mik az okai az elterjedés és nemzetközivé válás különböző fokainak? Az okok nemcsak a társadalmi tünemények belső tulajdonságaiban rejlenek, hanem egyéb, különböző társadalmi feltételekben; ha a kereszténység nemzetközi, vannak teljesen nemzeti vallások. Épígy vannak nyelvek, amelyek nagy területen vannak elterjedve s vannak, amelyek csak egyes nemzetiségeket jellemeznek. Mindeme problémák a szociológia körébe vágnak. Ha az egyes civilizációk pontos területi és időbeli meghatározása az etnográfia és történetírás feladata, viszont az okok és törvények felfedezése csak a társadalomtudomány módszeres összehasonlításai által lehetséges.

A vallásos szociológia rovatában az *Année* munkatársai Durkheimnak a vallásról szóló könyvével a kritikának új, hatalmas alapját kapták. Az osztályozásokat illetőleg újítás, hogy a degenerált vallásos rendszerek külön csoportban tárgyaltnak. E rendszereket tanulságossá teszi annak megfigyelése, mely tünemények tűnnek el s melyek maradnak meg legtovább stb. Az *Année* a vallásos rendszerek osztályozásában megkülönbözteti az alsóbbbrangú népek vallásait (totemizmus, kifejlődött totemizmus, törzsi rendszerek), a nemzeti vallásokat (görögök, egyiptomiak), végül az egyetemes rendszereket (izlám, kereszténység). Az egyes rendszereken belül kifejlődhetnek másodlagos képződmények: a vallásos nonconformizmus Anglia mellett Oroszországra jellemző, amelynek szektáiról Grass könyve nyomán érdekes elemzést olvasunk.

Az *Année* harmadik osztálya az erkölcsi és jogi szociológia. Az utóbbi évek ezirányú elméleti termékeit a jog individuális és szociális felfogása közötti vita jellemzi. Ennek egyik főütköző pontja a jogi személy és a jogalany fogalma, melyről Davy szép tanulmányt ír, Saleilles, Hauriou és Duguit műveit bírálván. Vájjon jogalany csupán az akarattal bíró reális személy-e, a lélektani individuum és fikcióhoz folyamodunk, midőn valamely kollektivitást vagy intézményt illetőleg jogi személyről szólunk? Avagy az egyének és érdekek csoportosulásai, anélkül, hogy fizikailag reális személyt alkotnának egy testtel és egy akarattal, mégis nem mutatnak-e kellő realitást ahhoz, hogy a törvényhozó azokat fikció nélkül, *sui generis* személyeknek nézze s bennük jogalanyt lásson? Természetes, hogy e probléma közlelről érinti a szociológust, hisz arról van szó, hogy jogilag szentesítsék az egyének léte mellett a csoport vagy intézmény független és autonóm létezését. A jogrendszerek osztályozásában ugyanaz a változás, mint a vallás terén, a bomló társadalmak jogi rendszerei külön csoportot alkotnak, például a csukcsok és veddák szerepelnek. Valamint egy vallásos rendszert nem lehet meghatározni a monotheizmusra való kisebb-nagyobb hajlama alapján, épígy egy jogrendszert sem jellemez az azt gyakorló társadalom monarchikus vagy demokratikus formája. A legkülönbözőbb társadalmi típusok képesek központosításra vagy szétterjedésre. A társadalmi koncentráció feltételeinek és formáinak tanulmányozására különösen alkalmasak az afrikai

törzsek; banbuk, nilusiak és szudániak egyaránt a szervezeti típusok egész skáláját mutatják.

A negyedik osztály keretébe a bűnügyi szociológia és morálstatisztika tartoznak. E részt az utóbbi évek termékei közül megemlítésre méltó Matteoti kitűnő tanulmánya a visszaesőről. Ötödik osztály a gazdasági szociológia. Néhány módszertani bírálat után Simiand hosszabb szemlét ad az indiai gazdasági rendszerről írt könyvekről. Indiában érdekes probléma egy régi, hagyományos rendszernek új, kívülről hozott rendszerrel való összevegyülése; az indiai gazdálkodás tanúságai éppen nem egyeznek meg a klasszikus gazdaságtan posztulatumaival, melyek csak egy korra és egy társadalomra szóltak. A termelés fajai rovatban számos monográfia elemzését olvassuk, ám H. Bourgin panaszkodik, hogy a kutatók a lényeg elhanyagolják. A morfológiai fejlődés a különböző fajok szerint különböző, a szövő-, a vas-, a gáziparok sajátos jellemvonásokkal bírnak, amelyek kitűnnek és megmaradnak a fejlődésben. Eme sajátosságokat s feltételeiket kellene keresniök a kutatóknak, hogy ily módon megítélhetnők, mi függ általános törvényektől, mi különös feltételektől. Ám a monográfiák közös hibákban szenvednek, módszerben, csoportosításban egyhangúság, mintegy bürokratikus formalizmus jellemzi azokat. A legtöbb írónak főgondja, hogy az egyes tárgyalt iparágat a leírás és magyarázat meglevő kereteibe besorozza s új szempontok nélkül csak elszórt és általános adatokkal járulnak ismereteinkhez. A legfontosabb kérdések: minő valamely termelési ág telepeinek nagysága, e nagyságok változásai, egymás közötti elhelyezkedésük módjai és határai, a gyarapodás és visszafejlődés korszakai, ennek okai, mind e kérdések legtöbbször fölvetetlenül maradnak. De e kérdések megoldásához a módszert is másképp kell megválasztani, véget kell vetni a gazdasági historiográfiának s helyét statisztikai adatokon való kísérletezésnek, a társadalmi változások s e változások feltételei kvantitatív és kvalitatív magyarázatának kell elfoglalnia.

A morfológia problémái közül nagy érdeklődésre talált az ipari telepek elhelyezkedésének kérdése. Hosszabb bírálatot olvasunk Weber ismert elméletéről. A pénz és ár rovatában Irving Fisher van előtérben: ő a kvantitatív elmélet képviselője, mely szerint a forgalomban levő pénz mennyiségi változásai okozzák az árak arányos és ugyanazon értelemben való változásait. Emez a priori elvvel szemben Simiand ismét hangsúlyozza, hogy az egyedül helyes módszer csak a tényekből kiinduló lehet. Új rovatot találunk a vagyonmegosztás tüneményei között, a megosztás morfológiája címen. E rovat problémáit legjobban az elsőnek elemzett könyv címe mutatja: Mahaim: „Munkásbérletek a belga vasutak vonalain s azok társadalmi hatásai”. Egyes gazdasági személyek, nevezetesen munkások, lakásukból a munkahelyre mennek; természetes, hogy a lakás megválasztásában a munkásbérletjegyeknek elsőrangú fontosságuk van. Tényleg Mahaim kimutatja, hogy Belgiumban ezek rendkívüli kifejlődése által egyes helyi előnyök és hátrányok megszűntek, a járadék csökkent, csaknem az egész országra egységes piac keletkezett, a munkások iparáguk szerinti kiválógotádása jobbá lett, emellett a nemzeti egység erősödött,

végül az egészségre és szellemi életre való hatás is számottevő. Az ilyen kutatások a munkást a műhelyből a lakásába, a társadalmi életbe, a fogyasztásba kísérik, itt hatnak a vagyonmegosztás szempontjai s innen a megosztási morfológia neve. A másik itt elemzett munka tárgya a külföldi vándormunkások Németországban.

Ötödik osztály a társadalmi morfológia, a társadalom életének földrajzi alapjait s a népesség kérdéseit foglalja magában, a hatodik az esztétikai és nyelvészeti szociológia és a technológia rovatait tartalmazza.

Nagy Dénes.

A munkanélküliség és munkatorlódás a magyar mezőgazdaságban (*Különös tekintettel a Nagy-Alföld viszonyaira. Írta Balkányi Béla. Budapest: Benkő Gyula 1915. 124 l.*)

A Munkanélküliség elleni küzdelem magyarországi egyesületének egyik legértékesebb, mert legegységesebb és átgondoltabb kiadmánya a jelen munka. Míg az ipari munkanélküliségnek előhaladottabb iparosállamokban, ha nem keservesebb, de mindenesetre nagyobb méretű példáit tanulmányozhatjuk, mint fejletlen iparú hazánkban, addig, miként ezt szerzőnk helyesen meglátja: „a mezőgazdasági munkanélküliség tanulmányozására Magyarország különösen alkalmas, amennyiben a kontinentális klíma szélsőségei, a gazdálkodás meglehetősen egyoldalú gabonatermelő iránya, az industrializálódás aránylag csekély foka egyaránt hozzájárulnak, hogy a mezőgazdasági lakosság csak az esztendő egyik részében talál foglalkozást”, a munkaalkalom aránytalan időbeli megosztásának egy további gyökerét: a helytelen, leginkább a nagybirtoknak kedvező agrárpolitikát szerző munkája más helyein említi*. Ellenben nem igen talál szót az aránytalan birtokeloszlásra, a nagybirtok túltengésére, mely pedig kétségkívül szintén súlyosbítja a munkaszüneteléseket és munkatorlódásokat, már csak az általuk sújtott mezőgazdasági bérmunkásosztály tenyésztése útján is. A szerző általában túlnyomóan termelő szempontokból indul ki; előtte a helyes birtokeloszlás eszményeként olyan állapot lebeg, melyben mindenféle termény előállítására megvannak a leggazdaságosabb, tehát az előállított termékegységre számítva legkevesebb munkaáldozattal működő üzemek, ami pl. a gabonatermesztésinek a nagyüzemhez való utalását eredményezi. Teljesen belenyugszik abba az általa is ilyenként felismert újkori feudális viszonyba, melybe a részben elégtelen sajátján, részben a szomszéd nagybirtokon dolgozó törpegazda-munkás kerül. A kisgazdák üzemegyesítésének, szövetkezésének a kicsiny terület hátrányait ellensúlyozó hatását a szerző kevésbé látja meg, még kevésbé a mezőgazdasági munkának még értéktermelő erejénél is nagyobb ember-, egészség- és tehetségtermelő erejét.

Pedig azért mégsem elfogult sem a nagy-, sem a kisbirtok irányában. Munkája igen sok talpraesett észrevételt tartalmaz; így midőn szembeszáll azzal a közkeletűvé vált frázissal, hogy a mezőgazdaságban aki igazán akar munkát, kap is, mikor ellene mond annak az álhumanizmusnak, mely a gazdaságosabb termelőeljárások alkalmazását a régi módszer szerint dolgozó munkások keresetének kímélése végett halogatná, midőn kigúnyolja azt az üzemstatistikát, mely még a 100 holdas birtokost is a „kis” gazdák közé

sorolja, midőn kijelenti, hogy a földgáz értékesítésénél nem kevésbé fontos feladat mezőgazdasági munkásaink parlagon maradó erejének hasznosítása.

A munka konkrét célja különben, „*hogyan megállapítsuk, van-e munkanélküliség és munkatorlódás a magyar mezőgazdaságban? ha igen, mik a káros következményeik? a bajokat hogyan lehetne orvosolni?*” Az első és második fejezetben a szerző a földművelésügyi minisztérium általa különben nem túlértékelt kiadmányai, valamint néhány háztartási költségvetés alapján megállapítja, hogy a mezei munkás nálunk éppen csak a szűkös megélhetés eszközeit keresi meg. Pedig nyaranta, a jobban fizetett munkák idején, a termés-részeléskor, valamint saját kis gazdasága, sertésnevelése értékesítésekor tőkét gyűjt; ezt azonban a gyenge keresetű téli hónapokban ismét feléli. A harmadik fejezetben a mezőgazdasági munkaközvetítés fontosságára utal, mely az 1898: II. t. c.-ben eszményi módon megvan, de a gyakorlatban nem működik, illetőleg üzletszerű közvetítő egyéneknek adja át helyét. A negyedik fejezet a mezőgazdaság üzemviszonyaiból vezeti le, hogy a munkatorlódás a mezőgazdaságban elkerülhetetlen, sőt annál inkább az, minél több munkát igénylő termékekre irányul a termelés. Ezzel szemben az állattenyésztés az egész éven át egyenletesebb munkaalkalmat nyújthat. Mellesleg megjegyezve, ezt a megállapítást nem fogadhatjuk el fentartások nélkül, valamint nem lát-nánk igen gyakorlati segítő eszközt a mezőgazdasági cselédeknek a szerző által ajánlott változó skálájú fizetésében sem. Már a különösen jól dolgozó munkásoknak (akik alatt tapasztalataim szerint a fiatalok értendők) a többi-nél jobban díjazott elite-csapatokba szervezése és sportszellemüknek a munkában való versengés céljaira való kihasználása több eredményt ígér, de csak az egészen nagy üzemekben. Melegen felkarolja a szerző bizonyos ipari növények, nevezetesen a kender termesztésének állami előmozdítását. Az ötödik fejezet az állattenyésztéssel foglalkozik, melynek emelésére kívánatos-nak véli az egyoldalú szemtermelést előmozdító és emellett még a takarmányt is drágító vámrendszer megváltoztatását, a népies szarvasmarhatenyésztés erősebb állami felkarolását, az állatbiztosítás keresztülvitelét még a sertés-állományra kiterjedőleg is, esetleg valamely új fogyasztási- vagy földadó-pótlék segítségével.

A hatodik fejezet foglalkozik az üzemnagyság, birtokpolitika, mező-gazdasági szociálpolitika kérdéseivel — abban az értelemben, amelyben jelen ismertetésem elején felhozott megállapításai mozognak. Itt még csak azt emeljük ki, hogy a szerző a mezőgazdasági munkásságra is kiterjesztendőnek tartja a betegség-, baleset- és rokkantság elleni biztosítást, de nem a munkanélküliség elleni biztosítás ipari alakját; ehelyett a munkásparcellának tulajdonít, igen helyesen, a munkanélküliség következményei ellen biztosító funkciót. Azonban már túlló a célon, mikor mellékesnek tartja, hogy minő jogcímen: mint tulajdonos, bérlő vagy részes élvezi-e a munkás parcelláját. Helyesen állapítja meg legalsó fokozatú mezőgazdasági szakoktatásunk siralmas elmaradottságát. A mezőgazdasági népoktatás kifejlesztésére irányuló javaslatát csak helyeselhetjük; ellenben vegyes érzelmekkel fogadtuk azt a tanácsát, hogy a fálusi ismétlő iskolákban ne annyira gazdákat, mint egyes fogásokhoz jobban értő mezei munkásokat képezzenek; ehelyett szívesebben látnánk az iskolakötelezettség idejének meghosszabbítását és ezzel az ismétlőoktatás, gazdasági tanfolyamozás korának is magasabbra vitelét. A hetedik fejezet az ipari foglalkoztatás kérdéseit veszi tárgyalás alá. Itt megállapítja, hogy háziiparunk

nagyrészt elpusztult anélkül, hogy miként szerencsésebb országokban, nagyiparba ment volna át. Ellenzi a termeléketlen háziiparok erőszakolt tenyésztését, ellenben állami támogatásban is részesítené azokat a háziipar-vállalkozókat, akik üzletszerű alapon honosítanának meg egyes még életképesekké tehető ágakat. A fálusi iparos-tanoncok tanuló idejét meghosszabbítaná, amivel szemben nekik mezőgazdasági tanulás és munkálkodás céljára nagyobb szabadságidőket biztosítana. A nyolcadik fejezetben a hatósági munkákat központosítottabb módon kívánná kezeltetni, emellett azonban mégis oly időben véli a munkákat kiírhatóknak, Hogy azokat munkás-szövetkezetek vállalhassák. A szabadság-rendszert a közmunkáknál alkalmazottakra is kiterjesztené. Sokat vár a takarékpénztári reformtól, mely nagy tőkét hozhatna termelékeny befektetésekre.

A munka fölött ítéletünket ebben foglalhatjuk össze: alaposan átgondolt, könnyen megérthető, jól hasznosítható könyv azok számára, akik a jelen állapotok lehetőleg változatlan fentartásával óhajtanák a legkiáltóbb bajok orvoslását. Ellenben messzre kiható gazdaságpolitikai eszméket a könyvben hiába keresnénk; ezeknek előadása egyes kitételekből kitűnőleg ezúttal nem is volt a szerző célja.

Háború és eugenika (*David Stan Jordan és Harry Ernest Jordan: War's aftermath. Boston-New York 1914. XXXI, 104 o.*)

A szerzők ebben az „előljáró tanulmányban” fölötte nehéz kérdést próbálnak némileg megvilágítani. Háborúban a legjobbak, legerősebbek veszítik el életüket; e ténynek biológiai következményei a fajra nem maradhatnak el. A világbéke-egyesület auspiciuma alatt szerzők tanulmány tárgyává tették „a megfordított kiválasztás” (*reversed selection*) tüneményeit az ötven év előtti amerikai polgárháborúban. Társuk volt még Krehbiel tanár, aki a történeti és statisztikai szempontokat tartotta szem előtt, míg a Jordánok főleg azokat a jelenségeket kutatták, melyek az eugenikára vonatkoznak.

A könyv megjelenése idejére esett a világháború kitörése, s ez alkalmat szolgáltatott D. S. Jordánnak bevezetés írására, amelyben méltán kesereg a kultúrállamok véres birkózásán, de tudományos munkában elvárható tárgyilagossággal nem képes az eseményeket nézni. A napi sajtó hangjára emlékeztető módon beszél a porosz militarizmustól megmérgezett Németországról, barbarizmusról, abszolutizmus és demokrácia küzdelméről s más effélékről. Ilyen állásfoglalás nem illő tudóshoz, annál kevésbbé, mert a háborúnak okai általában s a mai háborúnak különösen sokkal szövevényesebbek, semhogy azt ma már objektíve láthatnánk s kitöréséért a felelősséget egyik vagy másik félre tolhatnánk. Az is bizonyos, hogy Németországban van háborús, filozófia; ez fájdalmasan hathat a világbéke nemes eszméjét melengető tudósra, de ezt sem lehet két sorban elintézni, mint Darwin tanának „gyalázatos meg nem értését”.

Faji vagy eugenikus hanyatlás valamely területen három okból állhat elő: 1. A legalkalmasabb egyedek elpusztulása által háború vagy más, a természetes kiválasztás ellen működő okok révén. 2. Kivándorlás útján, ha a legerélyesebbek és legvállalkozóbbak más tájra mennek. 3. Bevándorlás által, ha az őr gyengébb faji anyag tölti be. Ezek az okok sehol sem hiányoznak, de az egyes helyeken különböző fokban érvényesülnek. Az Egyesült Államok

déli államaiban a faji hanyatlás, ha van ilyen, főleg az elsőnek tulajdonítható, másutt a többi okok jobban érvényesültek. A polgárháború okozta megfordított kiválasztást tanulmányozva, a szerzők a déli államokból Virginia államot vették elő, amelyet tipikusnak lehet tekinteni. Minő módszerrel próbálnak már most ez alig elkapható problémában pozitív adatokat nyerni? Mindenekelőtt nyilvánvalónak tartják, hogy annak az egymillió fiatal életnek elvesztése, amibe a polgárháború került, a fajra okvetlenül káros. A polgárháború óta két nemzedék élt, a káros következményeknek most láthatóknak kell lenniök. Bármily nehéz is ezeket meghatározni, könnyebb a jövőben sem lesz. A 700.000 főnyi öszvesztéséből, amelyhez a betegség és nélkülözések folytán elpusztultak nincsenek hozzászámítva, a délre ötszörös arány esik. Ezért választottak ki déli államot, Virginiát, s ebben tovább folytatva a módszeres elkülönítést, olyan vidéket kerestek, ahol 1. viszonylag jó volt az emberanyag, 2. viszonylag nagy volt az emberéletben szenvedett veszteség, 3. kevés változás a társadalmi és gazdasági feltételekben, 4. viszonylag kevés ki- és bevándorlás. Ezeknek a feltételeknek legjobban Rockbridge kerület s abban is Lexington városa felelt meg, ahol az életkörülmények aránylag leghasonlóbbak a polgárháború előtti viszonyokhoz s a kutatott jelenségek elszigetelése aránylag legjobban adva van. Eddig tehát módszerünk elért annyit, hogy olyan területet talált, ahol zavaró okok legkevésbé működnek. De hogy veszi ki már most e területből a keresett problémára tartozó adatokat? A polgárháború általános történetének ismeretéből a következő előzetes feltevések állíthatók fel: 1. az önkéntesek jobb elemet jelentettek, mint a sorozottak; előbb mentek harcba s több veszteséget szenvedtek; 2. a későbbi években sorozottak kevesebbet álltak harcba, tehát inkább fenmaradtak; 3. sok embert alkalmatlanság, testi gyöngeség miatt felmentettek; mások a hegyek közé menekültek; 4. a mostani nemzedéknek e három típus valamelyike az őse: életben maradt önkéntesek, a háborút túlélő sorozottak, végül mentesek és szökevények. Már most az említett területen talált adatok elemzése, történeti és lélektani okok alapján megállapítható, hogy az önkéntesek és sorozottak között a különbség faji szempontból nem lehet nagy, sőt a szökevények sem jelentenek okvetlenül alsóbbrendű típust; a déliek ügyét sokan meggyőződésből nem akarták fegyverrel védeni. A különbségek okai sokkal inkább a külső körülményekben, mint az emberanyag különböző faji minőségében rejlenek. Ezek után szeretnénk a mai nemzedékre gyakorolt faji hatást látni, de itt a szerzők módszere mindinkább távolodik a tudományos pontosságtól. Természetes is, hogy matematikai világosságra, statisztikai adatokon felépülő következtetésekre nem számíthatunk. Csak kevésbé közvetett utak lehetségesek: a szerzők beszélgetéseket folytattak tekintélyes férfiakkal, főleg öreg harcosokkal és sok értékes adatot kapva, azokból hárminc tételt állítottak fel; e tételeket azután régi déli tisztekkel, más nagyértelmiségű emberekkel megbíráltatták. Eszerint a módszer végre is körkérdésekbe lyukad ki, kétségkívül alaposan, módszeresen felállított körkérdésekbe, de amelyeknek eredményei mégse lehetnek többet érők, mint a körkérdéseké általában. Sok érdekes bepillantást, sok történeti megvilágítást nyerünk, de problémánkra vonatkozólag nem sokkal leszünk okosabbak. Ezeket a faji hatásokat megfigyelni ugyanis nem oly egyszerű dolog s aszerint, amint valaki konzervatív vagy haladóbb szellemű, hajlandó hanyatlásról beszélni vagy azt tagadni. Nagyon messzire vezetne, ha az összes tételeket elemez-

nők. Példaként iktatjuk ide a 7-ik tételt: „Ennek következménye volt, hogy a legszebb jellemű és minőségű emberek viselték a háború terhét és súlyosabb veszteségeket szenvedtek, mint a gyöngébb minőségűek. Ez a társadalom egyensúlyában változást okozott, leszállítva a jobb típusok százalékát a kevésbé kívánatos típusok megfelelő leszállítása nélkül; ez a körülmény a következő nemzedékre kivetődött, mert az alsóbb rendűek hagytak utódokat, a többiek pedig nem.” E tételt a kérdezettek nagyobb részt elfogadják. Harminc ilyenféle kérdés megbeszélése után megállapítatik, hogy a fajra ható tényezők annyira belsőleg és kölcsönösen össze vannak keveredve, hogy bármelyiknek teljes elszigetelése és hatásának megmérése lehetetlen. Mégis szerzők szerint az adatok mérlegelése kétségtelenül amellet szól, hogy a háború a fajra károsan hat. Emellett tekintetbe kell venni, hogy a fajra ható egyéb tényezők, társadalmi, művelődési, gazdasági pusztulás, ki- és bevándorlás, nagy nyugdíj-terhek szintén a háború közvetlen következményei. Az elméleti érvek feltétlenül a „megfordított” kiválasztás mellett szólnak. Bizonyos, hogy a rabszolgaság eltörlése, a demokrácia a háború után bekövetkezett. De ezek nem következmények, előbb-utóbb anélkül is beállottak volna a természetes fejlődés folytán s ha a küzdelem a déliekre végződik sikerrel, újra ítélet alá került volna az úgy.

A könyv második része a balkáni háborúból vesz némi adatokat tétele érdekében, szól a nagy pusztulásokról, a népesség szenvedéseiről, vándorlásairól, nyomoráról. Érthető okokból általánosságoknál nem sokkal többet kaphatunk.

Látnivaló, hogy a munka eredménye eléggé szegényes, bár kétségtelenül sok kutatást kívánt. Ilyen problémák tárgyalásától nem is lehet pontos, tudományosan meggyőző adatokat várni, inkább csak valamely, a tétel mellett szóló szuggesziót. Máshogy fogalmazva a tételeket lehetséges, hogy az ellenkező eredményt is elérhetnénk. E megjegyzésünk azonban nem jelenti azt, hogy e kutatások hiábavalók. Az átöröklés, a fajra ható tényezők működése, az emberi élet evolúciója rendkívül szövevényes, ijesztően nagyszerű problémák. Mégis, ahol lehet, meg kell ragadni ezeket is és bizonyos, hogy gyakorlati szempontból is a belátással cselekvő ember előtt nem a legutolsó szempont lenne a háborúval szemben annak káros faji hatása. *Nagy Dénes*

VITÁK ÉS ÉSZREVÉTELEK

Polémia és személyeskedés*

Mínthogy távollétemben a Vágó József és Dániel Arnold meg köztem folyt vitát helyettes szerkesztő barátom lezárta, természetesen respektálnom kell az eszmecsere ilyen formális elintézését. Bizonyos szempontból helyeslem is, mivel valóban fegyvelmezt gondolkodáshoz

* Bár a vitát lezártuk, közreadjuk Jászi Oszkárnak személyes kérdésben írt s a vita érdemét nem tárgyaló sorait. Arról értesülünk, hogy több oldalról a vitalezárást úgy értelmezték, mintha a vámpolitika nagy problémáiról való vitát zártuk volna le: a félreértések eloszlátása céljából megjegyezzük, hogy csakis a Dániel-Vágó-Jászi vitát fejeztük be, a felvetett kérdések beható megvilágítását azonban ezentúl is fontos feladatunknak tartjuk.

A szerkesztőség.

szokott emberek már tisztán látják, hogy a vitában melyik részen van az igazság. Különbösen is a vámunio, a közép európai koncentráció s az ezzel összefüggő kérdések a jövőben is minden publicisztikai érdeklődés homlokterében fognak állani s így bőven lesz alkalmunk álláspontjainkat a részletekben is kifejteni.

Tehát nem bánom, legyen a Vágóval megindult vitatkozás ez úttal befejezve. De nem hagyhatom szó nélkül a Vágó-féle kissé larmoyant epilógnak némely személyes vonatkozását. Én mint szerkesztő első sorban tartoztam örködni a vitatkozás hangjának ildomossága felett és állítom is, hogy a Dániel Arnold cikkeiben és az én fejtegetéseimben ugyan igen sok volt, ami Vágónak kellemetlen lehetett, de egyetlen sor sem, mely a nyugateurópai vitatkozás elismert illendőségi kötelességeit sértette volna. A hang éles volt, de nem durva s a szükségesnél nem személyeskedőbb.

A mi személyeskedés pedig előfordult, az jogos önvédelem volt, mert Vágó vette volt ki magának azt a szabadságot (pedig én ő velem is vitatkoztam), hogy álláspontomat, mely sok lelki küzdelem és álmatlan éjszaka terméke volt, „elavult kis koncepciónak” minősítse. Tudom, hogy ez a kitétel a közfelfogás szerint nem sértő, de aki valaha a tudományos kutatást élethivatásának tekintette, meg fogja érteni felindulásomat. Hasonló helyzetben volt Dániel Arnold barátom is. A személyeskedést ő velem szemben is Vágó kezdte el. Így például nem átalja még a vitatkozás hangját féltő végszavában is azon gúnyolódni, hogy Dániel többször régebbi írásait idézi, holott minden gondolkodó ember előtt éppen ez a tanúbizonyossága egy következetes, elejétől fogva egyirányban szervesen fejlődő munkásságnak.

Ennek rövid megállapítása után befejezésül én még csak azt kívánom konstatálni: bár Vágó a személyes sértődöttség és a hang elmérgesedése meggátlásának címén egyetlenegy argumentumra sem válaszolt, de azért nem mulaszt el nekem egy pár tárgyi nagy tudatlanságot imputálni — ennek folytán fenntartom s bárkivel szemben (a ki eddig a vitán kívül állt s így nyugodt tárgyilagosságát nem kell féltennie) bizonyítani hajlandó vagyok a következő tudományos tételeket:

1) A telephely indikáció nélküli iparfejlesztés jelszava nem komoly iparfejlesztési program, hanem egyes befolyásos csoportok érdekeit leplező ideológia.

2) A pacifizmus eszményéhez csak egyre szélesebb körű gazdasági és politikai szövetségeken át vezet az út; minden újabb gazdasági elzárkózás újabb háborús veszedelem oka.

3) A demokrácia ügye elválaszthatatlanul össze van forrva egyre szélesebbkörű termelési szervezetek és fogyasztási piacok kialakulásával.

Budapest, 1915 december hó 15.

Jászi Oszkár.